

СОЈУЗ НА ГЕОГРАФСКИТЕ ЗДРУЖЕНИЈА НА СР МАКЕДОНИЈА
SOCIÉTÉ DE GEOGRAPHIE DE LA R. S. DE MACEDOINE

YU ISSN 0435-3722

ГЕОГРАФСКИ РАЗГЛЕДИ

REVUE GEOGRAPHIQUE

КНИГА 20 ТОМЕ

СКОПЈЕ — SKOPJE
1982

СОЈУЗ НА ГЕОГРАФСКИТЕ ЗДРУЖЕНИЈА НА СР МАКЕДОНИЈА
SOCIÉTÉ DE GEOGRAPHIE DE LA R. S. DE MACEDOINE

YU ISSN 0435-3722

ГЕОГРАФСКИ РАЗГЛЕДИ

REVUE GEOGRAPHIQUE

КНИГА 20 TOME

СКОПЈЕ — SKOPJE
1982

Редакциски одбор

Митко Панов, Душан Манаковиќ, Александар Стојмилов, Васил Граматниковски, Рада Видоевска, Огнен Дамев, Аслан Селмани
и Душко Бојадиски

Одговорен уредник

Александар Стојмилов

Comité de redaction:

Mitko Panov, Dušan Manaković, Aleksandar Stojmilov, Vasil Gramatnikovski,
Rada Vidoevska, Ognen Damev, Aslan Selmani i Duško Bojadiski

Chef-Redacteur

Aleksandar Stojmilov

Печатењето го финансира Заедницата за научните дејности
на СРМ — Скопје

Адреса: Сојуз на географските здруженија на СРМ,
Географски факултет, Скопје

Универзитетска печатница „Кирил и Методиј“ — Скопје
Тираж: 700 примероци

СОДРЖИНА — TABLES MATIERS

По повод излегувањето на јубилејниот дваесетти број на „Географски разглед“ — — — — —	5
В. Даскаловски: Движење на населението во СР Македонија во периодот 1971—1981 год. (анализа по општини) — — —	7
V. Daskalovski: Le mouvement de la population dans la RS de Macedoine au cours des annes 1971 à 1981 (Résumé) — — —	25
Ј. Диниќ: Проблеми на агрнклиматското реонирање во СР Македонија — — — — —	27
J. Dinić: Les problèmes de la regionalisation agroclimatique de la RS de Maccdoine (Résumé)) — — — — —	41
Т. Андоновски: Лизгање на тлото кај месноста „Сурнати Ридој“ во близината на Битола — — — — —	43
T. Andonovski: Glissement de terrain sur la site „Surnati Ridoi“ aux environs de Bitola (Résumé) — — — — —	52
М. Панов: Географско моделирање на животната средина со посебен осврт на социоеографскиот потсистем — — —	53
M. Panov: Modele géographique de l'environnement comportant quelques aperçus du sous systeme socio-geographique (Résumé)	67
А. Стојмилов: Просторен план за развој на туризмот во Општина Кочани — — — — —	69
A. Stojmilov: Le plan teritorial pour le developpement du tourisme dans la commune de Koçani (Résumé) — — — — —	115
О. Дамев: Доходувањето и потрошувачката на мшловитите домаќинства во преобразбата на селото во СР Македонија — —	117
D. Damev: La création du revenu et la consommation des familles mixtes dans la transformation du village en RS de Macedoine (Résumé) — — — — —	130
Ф. Абдулаи: Некои карактеристики на просторната разместеност на селските населби во Преспанската Котлина — —	133
F. Abdulai: Certaines caracteristiques du pelacement de localté rurales de la valec encoissée de Prespa (Résumé) — — — —	147

С. Стамениковик: Некои допирни компоненти на наставата по географија и марксистичката филозофија — — — — —	149
S. Stamenković: Quelques composantes communes dans l'ensragement de la geographie et de la philosophie marxiste (Résumé)	154

МАЛИ ПРИЛОЗИ

М. Панов: Број и големина на селата во СР Македонија според податоците од 1981 година — — — — —	155
М. Змејковски: Одбрана од поплави — — — — —	161
И. Башевски: Бројни и структурни промени на населението и домаќинствата во општина Прилеп — — — — —	167
А. Стојмилов: Белезија — нова независна држава во Средна Америка — — — — —	173
Преглед на географска литература — — — — —	177
Географски вести — — — — —	189
Предметна библиографија на „Географски разгледи“ кн. 1—19 —	199

ПО ПОВОД ИЗЛЕГУВАЊЕТО НА ЈУБИЛЕЈНИОТ ДВАЕСЕТТИ БРОЈ НА „ГЕОГРАФСКИ РАЗГЛЕДИ“

Една од значајните активности на Сојузот на географските здруженија на СР Македонија е печатењето на научното списание „Географски разгледи“. Првиот број на списанието е отпечатен во 1962 година. Оттогаш па сè до денес, тоа континуирано се печати еднаш годишно, главно во тираж од 700 примероци. Средствата за неговото печатење се добиваат од Општата заедница за научни дејности. Тоа се дистрибуира меѓу членовите на Географските здруженија во СР Македонија, а во вид на размена се доставува на 60 институции во земјата и на толку во странство.

Со овој, број се отпечатени 20 книги во кои се објавени повеќе од 100 научни трудови, мали прилози, бројни прикази, географски вести, библиографии и др. Во списанието се отпечатени трудови на географи и други научни работници од нашата Република, како и трудови на еминентни географи од другите републики и од странство. Научните трудови во вид на стручна литература се користат и од студентите на Географскиот и други факултети, како и од разни други научни институции. Трудови од „Географски разгледи“ се прикажани во повеќе научни списанија во нашата земја, а некои и во странство, додека самото списание е регистрирано во неколку југословенски библиографски и други изданија.

Со излегувањето на овој јубилеен број, уште еднаш се потврдува значајната намена на „Географски разгледи“ како научно гласило преку кое се објавуваат научни и други резултати од проучувањата на СР Македонија од областа на физичката и социо-економската географија, односно од националната географија. Списанието и натаму, како и досега, ќе служи како основна литература за наставниците по географија, односно за нивната надградба со нови и современи знаења од областа на географијата, така што ќе ги презентира пред нашата јавност и во странство достигнувањата од научните географски истражувања во СР Македонија.

По повод јубилејниот број сегашната Редакција им се заблагодарува на сите автори што објавиле свои трудови во „Географски разгледи“, на членовите на поранешните Редакциски одбори, на соработниците во техничкото уредување, како и на Општината заедница за научни дејности со чија материјална помош се печати списанието.

ОД РЕДАКЦИЈАТА

ДВИЖЕЊЕ НА НАСЕЛЕНИЕТО ВО СР МАКЕДОНИЈА ВО ПЕРИОДОТ 1971—1981 ГОДИНА

(анализа по општини)

— Васил Даскаловски —

Движењето и промените на вкупниот број на населението во основа се мошне сложени процеси со оглед на комплексот чинители од кого зависат и се условети, но истовремено најдобро и најсликовито тие можат да се анализираат преку разгледувањето на меѓусебните односи и интеракции на природниот прираст и просторното преразместување на населението. Но, во тој смисол, треба да се има во предвид дека кај големите, односно побројни популации на ниво на државни заедници кои во помала или поголема мерка се одликуваат со затвореност, поточно се од затворен тип, движењето на бројот на населението најчесто поради отсуство на покрупни надворешни миграциони движења може да се идентифицира и анализира со и низ призмата на природниот прираст на населението. Со други зборови промените кои настануваат во демографскиот развој и посебно во типот на бројното движење се совпаѓаат со одликите и специфичностите на биолошката репродукција односно обновувањето на популацијата по природен пат. Екстерните миграциони движења како неразделива компонента на вкупното наголемување или намалување на таквите типови популации поради нивниот незначителен обем немаат речиси никакво значење за крајните резултати во промените на бројот на населението.

Општите одлики на развојот на населението во СР Македонија како глобална популација во последниот пописен интервал 1971—1981 година значајно не отстапуваат од погоре наведениот модел, иако во поодделни меѓупописни периоди по војната, како во годините помеѓу 1953—1961 година токму интензивната надворешна емиграција за Турција му даваше основен белег на движењето на вкупниот број на населението. Тогаш просечната годишна негативна нето миграција изнесуваше над 20 000 лица. Меѓутоа во последното меѓупописно раздобје, регистрираниот број на жители во нашата Република е за 5457 лица по-

голем од очекуваниот број на жители врз основа на природниот прираст во истиот интервал. Тоа значи дека доколку податоците за природното движење се точни, а треба да се спомене дека не постојат никакви индикации за нивната веродостојност, СР Македонија денес се јавува како слабо имиграционо подрачје, бидејќи бројот на доселените во однос на иселените жители е поголем за веќе споменатиот број. За подеталните карактеристики на меѓурепубличкиот миграциски биланс како и за нето миграцијата со странство од СР Македонија, ќе може да се зборува одкога ќе бидат познати дефинитивните резултати од пописот од 31. III. 1981 година, а засега е значајно да се констатира дека во овој поглед населението од нашата Република во глобал ги задржува карактеристиките од претходниот меѓупописен период кога беше забележано незначително негативно миграционо салдо. Како резултат од ваквите тенденции во вкупното бројно движење на ниво на целата Република се наметнува заклучокот дека природниот прираст во глобал е доминантниот модификатор на висината на порастот на популацијата кај нас.

Но подеталните анализи на различни нивоа, односно просторни целини и административно територијални единици (општини), покажуваат значајни отстапувања и разлики кои произлегуваат како од крупните разлики во висината на природниот прираст, но исто така и од специфичностите на интензитетот на територијалната мобилност на населението. Одтаму едноставното искажување на движењето на населението преку неговата висина (пораст, стагнација и намалување), не можат со поголема успешност да се применат и за карактеризирање на движењето на населението во отворените популации (на ниво на населби и општини), а да не се вклучат и подетално анализираат обемот, интензитетот и смерот на движењето на прирастот или миграционите движења кои можат да имаат растечки или намалувачки трендови. Имено, општо е познат фактот дека поради интензивните миграциони процеси во рамките на територијата на Републиката, кои во глобал имаат два основни правца: планина-низина и село-град, во целиот повоен период, а особено од 1953 година, се одвива силен процес на просторна редистрибуција на населението. На тој начин создадени се карактеристични зони на депопулација и концентрација на населението. Поради подолготрајниот карактер на селективноста на миграционите движења (особено според старосната и полната структура на мигрантите), напоредно со директните последици од намалувањето на жителите во зоните со обемна емиграција (пасивни, недоволно развиени ридско планински простори), во најново време се изложени и на процесот на депопулација поради негативниот природен прираст. Макар да овие појавни облици на негативно природно движење на населението на ниво на општини не се манифестираат, тие во

рамките на помали микроцелини или населени места постојат во знатен обем и се забележуваат кај голем број на населби од традиционалните емиграциони зони во Републиката. Промени-те во динамиката на бројното движење анализирани низ овие релации покажуваат на територијата на нашата Република екстремни вредности од каде и произлегува демографската разнобразност во тој поглед на нашата популација. Кога само еден дел од наведените моменти ќе се земат во предвид, тогаш веднаш може да се забележи дека во структурата на движењето на вкупниот број на населението по општини и поголеми просторни целини, миграционите движења, меѓутоа и различната висина на природниот прираст имаат различен интензитет и смер на дејствувањето врз целокупните резултати од порастот на населението, што илустративно може да се согледа од следните квантитативни и емпириски анализи:

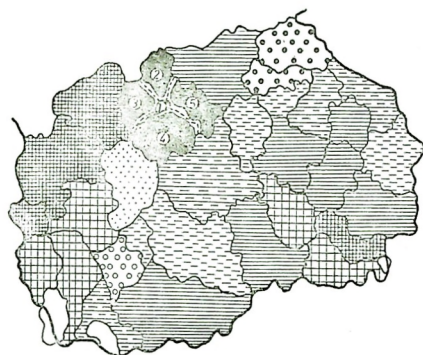
А) *Вкупното бројно движење на населението во периодот 1971—1981 година по општини:* Врз основа на првите податоци од пописот во 1981 година,¹⁾ се забележува дека вкупниот број на населението во СР Македонија се зголемил за 266 263 лица или 16,1%. Во овој пораст природниот прираст учествува со 97,9%, додека како резултат на позитивното миграционо салдо, бројот на жителите се наголемил за 5457 лица, што всушност чини 2,1% од вкупното наголемување. Ваквиот сооднос на основните компоненти на порастот на населението укажува на преовладувањето на природната репродукција, но подеталните анализи за промените во популационата маса по поодделни просторно географски целини или по општини, даваат веќе друга слика, со оглед дека внатрешните миграциони движења имаат значајно влијание врз прерастувањето на популацијата во просторот на Републиката.

Така на пример, мошне високиот пораст во рамките на општините од западниот дел од СР Македонија (карта 1) (Тетово, Гостивар, Дебар и Струга) од 23,0% воглавно е резултат на високата стапка на природниот прираст. Меѓутоа, интересно е дека во целина, овој простор покажува позитивно салдо на миграции така да очекуваното население по природен пат е наголемено за 1736 лица или 2,6%. Според висината на апсолутниот пораст на населението во оваа група можат од овој дел од Републиката да се вклучат и општините; Кичево (пораст од 18,6%) и Охрид (19,6%). Но, потребно е да се подвлече дека во структурата на порастот на населението во општината Охрид е карактеристично дека доселувањата чинат повеќе од 1/4 од целокупниот износ на наголемувањето. Набљудувано во глобални црти, наведените шест општини, во кои во 1981 година било сконцентрирано 24,2% од сето население во СР Македонија,

¹⁾ РЗС: Први резултати од пописот на населението, домаќинствата и становите во 1981 година — по општини и населени места. — Статистички преглед, бр. 115, Скопје 1981.

КАРТА 1

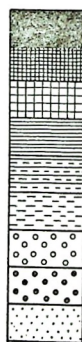
ДВИЖЕЊЕ НА БРОЈОТ НА НАСЕЛЕНИЕТО
ПО ОПШТИНИ (1971-1981 год)

— ДРЖАВНА ГРАНИЦА
— ОПШТИНИ

1. „ДЕНТАР“
2. „ЧАПР“
3. „КАРПОШ“
4. „КИСЕЛА ВОДА“
5. „ГАЗИ БАБА“

ДВИЖЕЊЕ ВО %

25.1 >
20.1 – 25.0
15.1 – 20.0
10.1 – 15.0
5.1 – 10.0
0 до 5.0
0 до 10.0
10.1 – 20.0
20.1 >

ЛУЈ-82

имаат највисока просечна годишна стапка на пораст која се движи околу 1,98%. Со исклучок на општината Охрид, за сите останати општини високиот природен прираст е доминантниот чинител во таквиот тренд на движењето на бројот на населението.

Наспроти оваа просторна единица, групата на општини која го зазема крајниот јужен-југозападен дел од СР Македонија (Битола, Ресен, Демир Хисар, Крушево и Прилеп вклучувајќи го и Бродско), покажува сосема спротивни односи и тенденции во движењето на вкупниот број на населението. Анализата на ниво на просторна целина покажува пораст на вкупниот број на населението од 14648 жители или 5,0%, но гледано поодделно по општини постојат значајни разлики кои се граничат со екстремно намалување (Брод — 22,4%) и умерен пораст, Битола (10,6%). Ваквите карактеристики воглавно се последица од ниската стапка на природниот прираст, а поради негативното салдо на миграции кое се јавува во Демир Хисар, Крушево, Прилеп и Брод, бројот на очекуваното население по природен пат значајно е намален (во просек за —38,8%).

Групата на општини во просторната целина на Повардарие, започнувајќи на југ од Скопската Котлина (Титов Велес, Кавадарци, Неготино, Гевгелија и Валандово), се карактеризираат со умерено висока стапка на просечен годишен пораст од 1,15%, додека поодделно по општини наголемувањето во периодот 1971—1981 година се движело од 0,67% кај општината Титов Велес до 2,12% во Валандово. Овие податоци јасно укажуваат дека на овој простор во неговиот северен дел значајните емиграциони движења предизвикале намалување во очекуваниот број на населението по природен пат, додека во јужните делови особено во Гевгелиско-валандовската Котлина, зголемување, поради позитивното миграционо салдо.

Регионот на источна Македонија, во кој ги вброивме следните седум општини (Струмица, Радовиш, Штип, Берово, Делчево, Винаца и Кочани), во изминатиот пописен период покажува пораст од 27512 лица (11,2%), што одговара на просечната годишна стапка од 1,06%. Со пораст поголем од просечниот за регионот се одликуваат општините Штип (14,1%), Струмица (13,5%) и Винаца (12,8%), додека динамиката на движењето на населението во општините Делчево, Радовиш и Кочани незначително е помала од просекот. Единствено бројот на жителите во општината Берово стагнира. Во 1981 година на овој регион се паѓало 14,2% што во однос на 1971 година претставува намалување од 0,6% кое се должи на негативното миграционо салдо во сите општини.

Крајниот северен-североисточен дел од нашата Република, во кој припаѓаат општините Крива Паланка, Кратово, Куманово, а во кој според сличните одлики на движењето на населението можат да се приклучат и општините Пробиштип и Свети

Николе, во периодот помеѓу 1971—1981 година покажува пораст од 7178 лица или 3,7% исклучиво како резултат од наголемувањето на населението во општината Куманово. Во останатите општини бројот на жителите или стагнира (Свети Николе 1,2% и Пробиштип 0,1%) или значајно опаѓа (Кратово —17,8%, Крива Паланка —11,7%). Ваквите движења како што понатака ќе може да се види воглавно се последица од умерениот и мошне низок природен прираст и значајните емиграциони бранови насочени надвор од границите на овие просторни целини.

Скопската Котлина (во границите на општините на град Скопје), во контекстот на изнесените најопшти податоци за движењето на населението во СР Македонија, се карактеризира со специфични белези. Овдека динамиката на порастот во однос на останатите подрачја е знатно повисока (зголемување од 29,4%) и во тој поглед имајќи го во предвид и поодделното учество на основните компоненти на пораст, Скопската Котлина како што од досегашните проучувања е веќе добро познато, се издвојува како посебен имиграциски простор во СР Македонија.

Анализата по општини кога се има во предвид висината и правецот на движењето на населението (пораст-намалување) овозможува да се издвојат неколку специфични групи кои имаат посебни белези. (карта 1). Имено од 30 општини, четири (Брод, Демир Хисар, Кратово и Крива Паланка) бележат намалување во апсолутниот број на жители кој се движи со индекс од 77,6% во Брод до 92,1% во Демир Хисар. Споменатите подрачја во целиот повоен период имаат негативен тренд на развојот на населението, а мошне е индикативен фактот што се тоа области без оформени и значајни централни места (Брод и Демир Хисар), со недоволно развиени функционални средишта (Кратово и Крива Паланка). Овие општини во изминатиот период (1971—1981 година) го намалиле учеството во вкупното население во СР Македонија од 4,6 на 3,4%, односно во нив вкупниот број на население опаднал за 10961 лица или 14,3%. Сите општини, без исклучок, имаат мошне високо негативно салдо, а заради долготрајниот емиграциски карактер и нарушувањата во старосната структура, тие денес истовремено се вбројуваат во зони со најнизок природен прираст во СР Македонија.

Во групата на општини кои се одликуваат со пораст на населението (24 општини), можат да се издвојат неколку подгрупи со засебни белези. Така со мошне низок пораст (до 11,0% во периодот 1971—1981 година), кој најчесто е и под нивото на природниот прираст во соодветната општина, се карактеризираат 10 општини (Берово, Делчево, Кочани, Крушево, Прилеп, Пробиштип, Радовиш, Ресен, Свети Николе и Титов Велес). Во оваа група со општите трендови во развојот на населението (високо негативно миграционо салдо, низок и умерено висок

природен прираст), доиекаде отстапува општината Ресен. Во оваа до неодамна мошне изразито емиграционо подрачје, во последниот меѓупописен период и покрај една од најниските стапки на природен прираст во СР Македонија (2,62 промили просечно годишно во изминатите десет години), како резултат на значајното позитивно миграционо салдо (2,5 пати поголемо од природниот прираст), популацијата во Преспа бележи пораст од 9,6%. Доколку не се направени одредени методолошки пропусти во самиот тек на пописот и во првата обработка на материјалот, а кои со оглед на знатниот контингент на лица заминати во странство се можни, тогаш ова подрачје од традиционално емиграциона зона преминува во фаза на демографско јакнење. Во просек групата на општини со низок пораст, во изминатиот период го наголемила бројот на жителите за 22381 лице или 6,6%, а како резултат на таквиот процес концен-трацијата на ова население во вкупното во СР Македонија се намалила од 20,5% во 1971 година на 18,8% во 1981 година. Истовремено споменативе тенденции ни овозможуваат да заклучиме дека за околу 1/5 од населението на СР Македонија е карактеристично преовладувачкото значење на негативното миграциско салдо за вкупниот развој на населението. Всушност, за сите овие општини (исклучок прави Ресен) е значајно дека утврдениот пораст на населението според пописите е значително под очекуваниот со природен прираст.

Групата со умерен пораст на населението (од 11,0% до 18,0%), ја сочинуваат следните општини: Битола, Виноца, Гевгелија, Куманово, Струмица, Штип и Кавадарци. Во целина земено, бројот на жителите во споменатите општини се наголемил за 53949 лица, односно за 12,4%, што за општините Виноца, Штип и Кавадарци е на нивото на очекуваниот пораст со природен прираст, а значително под овој пораст во општините Куманово и Струмица, кои имаат големо негативно салдо на миграции. За општините Битола и Гевгелија е карактеристичен повисок пораст од остварениот природен прираст, односно тие се одликуваат со позитивно миграциско салдо. Учество на населението со умерен тренд во движењето на населението во вкупното во Републиката е околу 1/4, но со бавна тенденција на намалување кое во последната деценија изнесува 0,8% процентни поени.

Општини со висок просечен годишен пораст, кој се движи над 2,1% гледано во целина се: Валандово, Дебар, Кичево, Неготино, Охрид, Струга и Тетово. Во нив наголемувањето се движи во интервал од 18,6% во општината Кичево до 24,7% во општината Тетово. Над овие гранични вредности за висок пораст во наши прилики, се издвојува просторот на Скопската Котлина, односно агломерацијата на Скопје, каде просечниот годишен пораст во периодот 1971—1981 година, се движи околу 2,94%, а кој во основа е формиран од стапката од 1,66% просечно годишно наголемување кое се должи на природниот

прираст и 1,28% од позитивното миграционо салдо. Тоа значи дека во структурата на порастот, природниот прираст учествува со околу $2/3$, а миграционото салдо со $1/3$, што во однос на претходниот меѓуописен период кога позитивното нето салдо на миграции учествуваше со околу $3/5$, претставува значајна промена која укажува на постепено намалување на динамичната концентрација на населението во нашиот главен град преку доселеничките процеси. Горенаведените општини со висок пораст на населението (без Скопје), го зголемиле учеството во вкупната маса на населението во СР Македонија од 24,6% во 1971 година на 25,9% во 1981 година, и со исклучок на Дебар и Струга се одликуваат со позитивно салдо на миграции. Но сепак, кога подетално се разгледува значењето на компонентите на вкупното бројно движење на населението се забележува дека во основа главен чинител за споменатиот популациски пораст е високиот природен прираст. Од ваквата констатација може да се из земе само општината Охрид, во која значаен удел во вкупниот пораст имаат миграционите движења. Вкупното наголемување на жителите во рамките на овие општини изнесува 88797 лица или 21,8%.

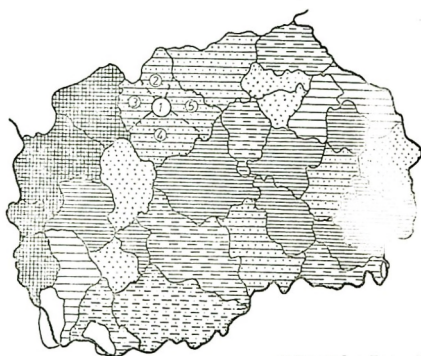
Б) Општините според висината и движењето на природниот прираст: Просторот на нашата Република во однос на карактеристиките на движењето на стапката на природниот прираст може да се издиференцира на повеќе специфични микрo зони кои меѓусебно се издвојуваат со екстремни вредности. Во тој поглед населението во СР Македонија наликува на целокупното население на СФР Југославија. Имено, според обемот на природниот прираст и смерот на неговото движење во последните десет години, (наголемување—намалување) кој се сретнува во интервалот од 1,5 промили просечно годишно (Демир Хисар), до 21,7% промили (Дебар) врз основа на квантитативни анализи, можат да се издвојат следните типови на движење на природниот прираст: (карта 2)

— Мошне низок: во кој припаѓаат 7 општини каде просечната вредност на природниот прираст во изминатите десет години се движи околу 6,5 промили, а интервалот на варијацијата е од 1,5 промили во Демир Хисар до 9,0 промили во Бродско. Во рамките на овој тип, на кој отпаѓа во 1981 година 12,5% од вкупното население и во однос на 1971 година бележи благ пораст во целина од 8907 лица или 3,8%, остварен е само 6,1% од целокупниот природен прираст во СР Македонија. Според смерот на движењето на просечната петгодишна стапка во периодот 1971—1981 година (1971—1975 год. и 1976—1980 г.), можат да се издвојат два подтипа: со тенденција на понатамошно намалување (Берово, Демир Хисар, Кратово, Брод и Пробиштип) и со стагнација, односно благ пораст (Битола и Ресен).

— Типот на природниот прираст кој може да се окарактеризира со оглед на средната вредност на стапката на природ-

КАРТА 2

ОПШТИНИТЕ ВО СРМ СПОРЕД ВИСИНАТА И
ТЕНДЕНЦИИТЕ ВО РАЗВОЈОТ НА ПРИРОДНИОТ
ПРИРАСТ ВО ПЕРИОД ОД 1971 - 1981 год.

ПРИРОДЕН ПРИРАСТ
ВО ‰

— ДРЖАВНА ГРАНИЦА
— ОПШТИНИ

- 1 „ЦЕНТАР“
- 2 „ЧАИР“
- 3 „КАРПОШ“
- 4 „КНСЕЛА ВОДА“
- 5 „ГАЗИ БАБА“

— ВИСОК ($17.1 ‰ >$)

— СТАГНАЦИЈА

— НАМАЛУВАЊЕ

УМЕРЕН
($12.4 - 17.0 ‰$)

— ПОРАСТ

— НАМАЛУВАЊЕ

НИЗОК
($9.1 - 12.0 ‰$)

— СТАГНАЦИЈА

— НАМАЛУВАЊЕ

МОГУ НЕ НИЗОК
($> 9.0 ‰$)

ЛУЈ - 02

ниот прираст за СР Македонија, како низок, се среќава во пет општини: Охрид, Гевгелија, Крива Паланка, Свети Николе и Прилеп. Тука е вброено населението на општините во кои просечниот годишен прираст во изминатиот период се движи во границите од 9,1 до 12,0 промили, а средната вредност за сите нив е околу 10,8 промили. На овој тип вкупно отпаѓало во 1971 година 13,9%, а во 1981 година како резултат на нискиот односно подпросечниот пораст во однос на порастот во Републиката и значајното негативно миграционо салдо во некои од овие општини (Прилеп и Крива Паланка), учеството се намалува на 12,7%. Во рамките на овој тип на природното движење остварен е 9,8% од вкупниот природен прираст во СР Македонија, а значајно е дека за повеќето општини (со исклучок на Охрид) е карактеристична тенденцијата на понатамошно намалување на така ниската стапка која се движи од 11,3 промили во периодот 1971—1975 година, до 9,8 промили во периодот 1976—1980 година.

— Со умерена просечна годишна стапка на природен прираст која има вредност од 14,5 промили се одликуваат најголем број од општините во нашата Република. Имено, речиси за 1/2, односно 14 општини, (Валандово, Винаца, Кичево, Неготино, Крушево, Струмица, Титов Велес, Штип, Делчево, Кавадарци, Кочани, Куманово, Радовиш и Скопје) е карактеристична средна годишна стапка на природен прираст која се движи од 12,5 промили (Валандово), до 16,7 промили (Скопје). Во рамките на овој тип, во зависност од смерот на движењето на стапката на природниот прираст во последните десет години исто така се одделуваат две подгрупи. Со стагнација, односно со бавен пораст на стапката на природниот прираст се одликуваат 8 општини: Кичево, Неготино, Валандово, Винаца, Крушево, Струмица, Титов Велес и Штип, каде просечната петгодишна стапка на природното движење во периодот 1971—1975 година изнесувала 14,1 промил, а во периодот 1976—1980 година 14,2 промили. Втората подгрупа со умерена стапка на природно движење која ја сочинуваат општините: Делчево, Кавадарци, Кочани, Куманово, Радовиш и Скопје, бележи значајно намалување на просечната петгодишна стапка кое се движи од 16,1 промил помеѓу 1971—1975 година и 14,5 промили во периодот 1976—1980 година. Во целина гледано, кон овој тип на природно движење во 1971 година припаѓало 55,1% а во 1981 година 56,7% од целокупното население во СР Македонија. Меѓутоа, карактеристично е дека вкупниот пораст во анализираниот период изнесува 177 108 жители или 19,5%, што е значително повеќе од очекуваниот пораст по природен пат и што воглавно е последица од високото позитивно миграционо салдо на општините на град Скопје. Всушност, ако се исклучи просторот на Скопската Котлина, тогаш вкупниот пораст на населението во овој тип изнесува 62 621 лице или 12,1% што е значително под

очекуваното наголемување преку природниот прираст. Тоа зборува дека во општините со релативно значајно стапка на природно движење постои тесна зависност меѓу висината на биолошката репродукција и миграционите процеси, односно дека областите со умерен пораст по природен пат истовремено се јавуваат и како значајни емиграциони зони.

— Општините кои се одликуваат со висока стапка на природен прираст (Тетово, Гостивар, Дебар и Струга), просторно припаѓаат на регионот на западна Македонија. Тие според висината на порастот (поголем од 17,1%) во изминатиот период, јасно се издвојуваат како посебен демографски простор во СР Македонија. Просечната вредност на стапката во периодот од 1971—1981 година за сите општини се движи околу 20,4 промили, а поодделно варира помеѓу 19,1 промил во општината Струга и 21,7 промили во општината Дебар. Во поедини години стапката на природниот прираст достигнува и над 25,0 промили како што е случајот во општината Дебар во 1973 година кога изнесувала 26,2 промили. Заедничка одлика на овој простор во изминатиот период е тенденцијата на постапното и умерено намалување на стапката на природниот прираст, која гледано во целина во периодот 1971—1975 година изнесувала 21,1 промил, а во годините помеѓу 1976—1980 година 19,9 промили. Кон овој тип на природно движење во 1971 година припаѓало 17,0%, а во 1981 година 18,0% од целокупното население во СР Македонија. Вкупниот пораст во овој период изнесува 64 712 лица или 23,0% што е над очекуваниот пораст со природниот прираст. Тоа значи, во целина гледано, дека овој тип се одликува и со позитивно миграционо салдо иако општините Струга и Дебар бележат негативен миграциски биланс.

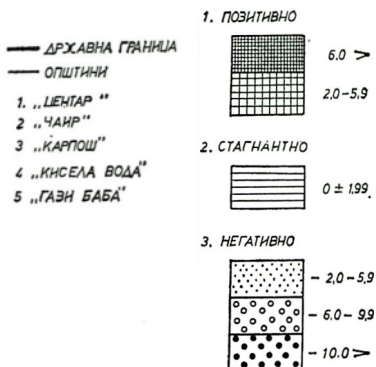
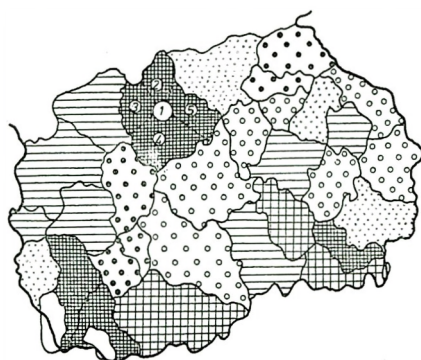
В) *Одлики на општините според миграционото салдо:* Имајќи ги во предвид одликите на миграционото салдо особено неговото просечно учество во вкупното бројно движење, општините ги распоредивме во три основни групи (карта 3): со позитивно, стагнантно и негативно миграционо салдо. Според ваквата класификација, во која основен критериум е висината и смерот на движењето на миграционото салдо, во групата на општини со позитивно салдо спаѓаат: Валандово, Охрид, Ресен и Скопје во кои просечното, позитивно нето салдо на миграции е над 6,0 промили годишно и средно за сите нив изнесува 7,1 промил и општините Битола, Гевгелија и Неготино со 3,6 промили.

Групата на општини со негативно миграционо салдо брои повеќе од 1/2 од општините и може да се подели на три карактеристични подгрупи: во првата група (Демир Хисар, Крушево, Брод, Кратово и Крива Паланка) се вклучени општините кои во изминатиот период просечно годишно поради негативно миграционо салдо губеле над 10,0 промили (или средно за сите —21,2 промили). Со умерена негативна средна стапка се карактеризи-

КАРТА 3

ДВИЖЕЊЕ НА МИГРАЦИОННОТО САЛДО ВО ПЕРИОД 1971-1981 год.

(во % ПРОСЕЧНО ГОДИШНО)

раат седум општини (Прилеп, Титов Велес, Свети Николе, Пробиштип, Делчево, Берово и Радовиш) во кои таа изнесува околу —7,2 промили, а со ниска негативна стапка, четири општини (Струмица, Кочани, Куманово и Струга), каде очекуваниот годишен пораст поради поинтензивните иселувања од доселувања е намалуван средно за околу 3,9 промили. Во посебна група можат да се здвојат општините со позитивно или негативно миграционо салдо во кои неговото учество во вкупното бројно движење не ги преминува вредностите од $0 \pm 1,99$ промили и во тој поглед имаат одлики на миграционо стагниранти простори. Тука, според овој критериум влегуваат општините со позитивно миграционо салдо (Гостивар, Кичево и Тетово) со средна годишна стапка од 1,1 промил и општините со негативно миграционо салдо (Виница, Дебар, Кавадарци и Штип) со стапка од —1,0 промили.

Ако за основен критериум се земе висината на апсолутниот износ на миграционото салдо и неговото влијание врз бројното движење на населението, општините можат да се класифицираат во две основни групи: имиграциони и емиграциони. Во првата група спаѓаат сите општини со позитивно миграционо салдо (Битола, Валандово, Гевгелија, Гостивар, Кичево, Неготино, Охрид, Ресен, Скопје и Тетово). Меѓутоа, ако во рамките на оваа група во анализата се вклучи влијанието на миграционото салдо врз вкупниот пораст на населението во овие општини, мерено низ соодносот со учеството на природниот прираст, тогаш во неа јасно се издвојуваат две подгрупи. Подгрупа во која миграционото салдо во вкупниот пораст учествува со минимум 1/3 до повеќе од 1/2 во однос на динамиката на природното движење, а која ја сочинуваат општините: Битола, Валандово, Гевгелија, Неготино, Охрид, Ресен и Скопје со просек од 46,9% од природниот прираст и подгрупа во која позитивното миграционо салдо во однос на значењето на природниот прираст речиси е незначителен. Во оваа подгрупа влегуваат општините: Гостивар, Кичево и Тетово, каде миграционото салдо во просек изнесува 6,2% од вкупниот пораст на населението.

На општините со негативно миграционо салдо во периодот 1971—1981 година вкупно одпаѓаат 2/3 или 20, во рамките на кои исто така според висината и учеството во намалувањето на бројот на населението анализирано низ призмата на природниот прираст, можат да се издиференцираат неколку подгрупи. Во првата подгрупа (Виница, Дебар, Кавадарци, Струга и Штип) влегуваат општини во кои поради негативното миграционо салдо очекуваниот пораст на населението е намален во просек за околу 1/10 од природниот прираст, што може да се оцени како незначително намалување. Со помалку во просек од 1/2 од природниот прираст (поточно 41,2% помалку од очекуваното по природен пат), се карактеризираат 7 општини: Делчево, Кочани, Куманово, Прилеп, Радовиш, Струмица и Титов Велес). Под-

групата која ја сочинуваат општините: Берово, Крушево, Пробиштип и Свети Николе, како резултат на високото негативно миграционо салдо (во просек за сите општини изнесува 88,0% од природниот прираст), речиси го изгубила целото очекувано наголемување по природен пат и во изминатиот десетгодишен период популациски стагнираат. Со мошне високо негативно миграционо салдо, кое неколку пати го надминува остварениот природен прираст и како резултат на тоа се наоѓаат во интензивен процес на намалување на населението, се одликуваат општините: Брод, Демир Хисар, Кратово и Крива Паланка. Во нив негативното миграционо движење во апсолутен поглед е поголемо за 2,2 пати (Крива Паланка) до 6,4 пати (Демир Хисар), од остварениот природен прираст.

Г) Типови на бројното движење на населението:

Обидот да се изврши детална типологија на бројното движење на населението по општини во нашата Република врз база на придружување кон стриктно определени квантитативни критериуми, какви што беа применувани во претходните анализи, не може да даде практични и задоволителни резултати од две основни причини: Прво, затоа што применувајќи остра граница преку бројни показатели за компонентите на движењето на населението, двата основни типа кога се работи за миграционото салдо (имиграциони и емиграциони) со оглед на знатните варијации би морале да ги поделиме на повеќе подгрупи (истото се однесува и на природното движење) и второ, исклучиво квантитативната типологија би предизвикала создавање на непргледност и безпотребна конкретизација на податоците. Затоа, сметаме дека базирајќи се на досегашните анализи и имајќи ги во предвид основните појавни облици на движењето на населението кај нас, напоредно со неопходните воопштувања, можат да се издвојат следните типови на развој на населението по општини:*)

ТАБЕЛА I

Карактеристики на движењето на населението по типови на општини

Т и п	Површина во км ²	Густина на км ²		Населенис		Природен прираст	Миграционо салдо	Индекс 1971 = 100
		1971	1981	1971	1981	1971/80	1971/80	
И _I	7246	65	79	645601	796403	98892	51910	123,3
И _{II}	4056	79	97	325204	398135	71125	1806	122,4
Е _I	7973	54	59	434442	483350	69067	—20159	111,2
Е _{II}	3695	44	46	165680	169763	16982	—12899	102,5
Е _{III}	2463	33	29	76381	65420	5636	—16597	85,6
СРМ	25433	65	75	1647308	1913571	261702	4061	116,2

ТАБЕЛА II

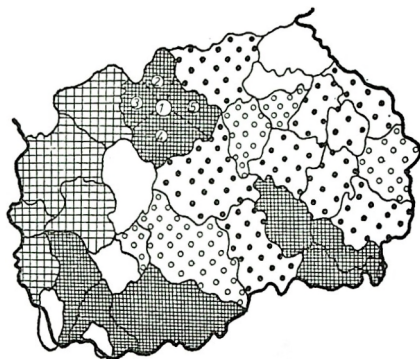
Тип	Површина во км ²	Густина на км ²		Население		Природен прираст 1971/80	Миграционно салдо 1971/80	Индекс 1971 = 100
		1971	1981	1971	1981			
Имиграциони	11302	71	88	970805	1195038	170017	53716	123,1
Емиграциони	14131	43	44	676503	718533	91685	-49655	106,2
СРМ	25433	65	75	1647308	1913571	261702	4061	116,2

1) Имиграционен тип (I_I): Со ваков облик на развојот на вкупниот број на населението се карактеризираат следните општини: Битола, Валандово, Гевгелија, Неготино, Охрид, Ресен и Скопје. Заеднички белег на сите нив е релативно висок обем на вкупниот пораст на населението кој во значителна мерка се должи на позитивното миграционо салдо. Имено, во развојот на населението имиграционата компонента гледано во наши локални прилики има значајна улога со оглед дека просечно таа претставува околу 2/5 од вкупното наголемување. Овој тип проточно е локализиран во крајниот југозападен дел (Охрид, Ресен—Битола), средишното и јужно Повардарие (Скопската Котлина и Неготино, Валандово—Гевгелија). На него отпаѓа 28,5% од вкупната површина во СР Македонија, а просечната густина на населеност се наголемила од 65 на 79 жители на км. кв., во изминатите десет години. Во рамките на оваа површина било сконцентрирано во 1971 година 39,2% од вкупното население, а како резултат на наголемувањето од 150802 жители или 23,2% концентрацијата се покачила на 41,6% во 1981 година. Во воведениот пораст, природниот прираст учествувал со 65,6%, а позитивното миграционо салдо со 34,4%.

2) Имиграционен тип (I_{II}) или собирен тип: се одликува со мошне динамичен, вкупен пораст на населението, воглавно поради знатната стапка на природниот прираст (просечно годишно 19,7 промили), и незначителното, односно занемарливо влијание на позитивното или негативното миграционо салдо кое нема поголемо значење за резултатите на утврденото според пописите наголемување на населението. Кон овој тип исклучиво припаѓаат општините од регионот на западна Македонија (Гостивар, Дебар, Кичево, Струга и Тетово). Во 1971 година на овој тип на развојот на населението отпаѓало 19,7% од вкупното население на Републиката, а како последица на зголемувањето од 22,4% во анализираниот меѓупописен интервал, во 1981 година овде било сконцентрирано 20,8. Вкупниот број на населението во 1981 година (398 135 жители) е разместен на површина од 4056 км. кв. (16,0% од територијата на СР Македонија), со просечна густина на населеност од 97 жители на км. кв. Според овој белег, зоната на собирниот тип на развојот на населението, е најгусто населен простор во нашата Република (исклучувајќи ја Скопската Котлина), а истовремено покажува и тенден-

КАРТА 4.

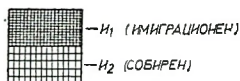
ТИПОВИ НА ДВИЖЕЊЕТО НА НАСЕЛЕНИЕТО
ПО ОПШТИНИ 1971-1981 год.

— ДРЖАВНА ГРАНИЦА
— ОПШТИНИ

1. „ЦЕНТАР“
2. „ЧАП“
3. „КАРПОШ“
4. „КНЕСЕЛА ВОДА“
5. „ГЛАЗИ БАБА“

ИМИГРАЦИОНИ ТИПОВИ

ЕМИГРАЦИОНИ ТИПОВИ

ција на најбрзо зголемување на населението, односно густината на населението која во 1971 година изнесувала 79 жители на км. кв. Во структурата на порастот на населението, природниот прираст учествува со 97,5%, а миграционото салдо со 2,5%.

Наредните анализи ги опфаќаат емиграционите типови на движење на населението:

1) Емиграционен тип (E_I), или преливен тип: заедничка црта на сите општини кои припаѓаат кон овој тип е наголемување на вкупното население исклучиво како резултат на високиот природен прираст кој значително го надминува негативното миграционо салдо. Со ваков развој на населението се карактеризираат следните општини: Випница, Делчево, Кавадарци, Кочани, Куманово, Радовиш, Струмица, Титов Велес и Штип. Тие просторно во најголем број се наоѓаат во регионот на источна Македонија. Заземаат 7973 км. кв. или 31,4% од територијата на СР Македонија. Просечната густина на населеност е под просекот за Републиката и се движи од 54 жители на км. кв. во 1971 година до 59 жители на км. кв. во 1981 година. Апсолутниот број на населението се наголемил за 48908 жители, или 11,2% што е значително под очекуваниот пораст по природен пат. Всушност, поради емиграционите движења надвор од овој простор, во структурата на наголемувањето, природниот прираст учествува со 70,8%.

2) Емиграционен тип (E_{II}), или стагнантен тип: основна одлика на петте општини кои припаѓаат на овој тип (Берово, Прилеп, Пробиштип, Свети Николе и Крушево) е стагнација, односно бавен пораст на бројот на населението што е резултат на ниската стапка на природен прираст и мошне големото негативно миграционо салдо. Последица од ваквиот сооднос на компонентите на порастот на населението е релативно незначително наголемување на населението во рамките на овој тип од само 4083 лица или 2,4%. Вкупниот број на населението во 1981 година (169763 жители) чини 8,9% од целокупното население на СР Македонија, а разместено е на површина од 3695 км.кв. (14,5%), со средна густина на населеност од 56 жители на км. кв. Поради мошне интензивното иселување од овој простор, природниот прираст во вкупниот пораст учествува само со 24,0%.

3) Емиграционен тип (E_{III}) или депопулационен тип: општините од овој тип (Брод, Демир Хисар, Кратово и Крива Паланка), бележат намалување на бројот на населението како последица од значително поголемото негативно миграционо салдо, од ионака нискиот природен прираст кој во просек се движи со стапка од околу 7,9 промили просечно годишно. Споменатите четири општини просторно спаѓаат во двете карактеристични депопулациони зони во нашата Република (североисточна Македонија односно Осоговско-козјачката област) и (Порече со

изворишниот дел на Црна Река) и ги чинат нивните жаришта, а инаку овие зони заземаат значително поголеми околни површини (карта 1, 2, 3 и 4). Вкупниот број на населението се намалил за 10961 жител или 14,3%, а напоредно со тоа опаднала и густината на населеноста од 33 на 29 жители на км. кв. Овој тип на движењето на населението зафаќа 9,7% од територијата на СР Македонија, а на неа во 1981 година било сконцентрирано само 3,4% од вкупното население.

Од досегашните анализи произлегуваат неколку позначајни заклучоци (табела 2). а) Во имиграционите типови (I_I и I_{II}) влегуваат 12 општини во кои 1981 година живееле 119038 лица, или 62,4%, што претставува наголемување во однос на 1971 година од 224233 жители или 23,1%. Односно со други зборови, во вкупниот пораст на населението во СР Македонија во периодот 1971—1981 година (266263 лица), имиграционите општини учествуваат со 84,2%. Со оглед дека наведениот број на жители е населен на површина од 11302 км. кв. или 44,4% од просторот на Републиката, густината на населеноста изнесува средно 88 жители на км. кв. б) Емиграционите типови (E_I , E_{II} и E_{III}) заземаат вкупно 14131 км. кв. (55,6% од просторот на СР Македонија), на која површина во 1981 година биле настанети 718533 лица или 37,6% од вкупното население на нашата Република. Оттаму густината на населеноста во овие општини е двапати помала и изнесува 44 жители на км. кв. Во целина и овие типови на развој на населението бележат пораст, меѓутоа тој може да се оцени како мошне бавен, со оглед дека се движи околу 6,2%.

ЛИТЕРАТУРА

1. Панов М.: Значењето на демографските промени меѓу зоните на депопулацијата и имиграцијата на примери од СР Македонија. Географски разгледи, кн. 14, Скопје 1976.
2. Панов М.: Разместеноста на населбите и населението во СР Македонија по макро и мезо региони и во однос на централните места. Годишен Зборник на Географскиот факултет, кн. 25, Скопје 1975.
3. Friganović M.: Tipovi kretanja stanovništva i eksodusna područja SR Hrvatske 1961—1971. Stanovništvo IDN, CDI, god X—XI, Beograd 1972—1973.
4. Petrović R.: Kretanje stanovništva po opštinama u SR Srbiji i 1961—1971 god. Stanovništvo IDN i CDI, god. XI—XII, Beograd 1973/74.
5. РЗС. Статистички годишник на СР Македонија, 1974, 1978 и 1981.
6. РЗС: Статистички преглед, бр. 115, Скопје 1981.

LE MOUVEMENT DE LA POPULATION DANS LA RS DE MACEDOINE AU COURS DES ANNES 1971 à 1981.

(analyse faite par commune)

— Vasil Daskalovski —

(Résumé)

Dans l'ouvrage on a fait l'analyse du mouvement total de la population pendant la période entre les deux derniers recensements. Les recherches sont très détaillées et basées sur des méthodes quantitatives statistiques. On a fait des analyses particulières des caractéristiques de l'accroissement naturel et des mouvements de migration et partant de cet aspect, on a défini la participation et le rapport de ces composantes dans le développement général de la population par commune. Les résultats reçus des recherches quantitatives et des généralisations nécessaires représentent la base de la typologie effectuée sur le développement de la population dans notre République au niveau des unités territoriales administratives. On a isolé les types suivants — deux types immigrants et trois types émigrants qui, dans le cadre global, représentent la situation démographique dans la RS. de Macédoine:

I Type immigrant (I₁) avec les communes: Bitola, Valandovo, Gевгелija, Negotino, Ohrid, Resen, et Skopje. *II Type immigrant (I_{II})*: Gostivar, Debar, Kičevo, Struga, et Tetovo. *I Type émigrant (E₁)*: Vinica, Delčevo, Kavadarci, Kočani, Kumanovo, Radoviš, Strumica, Titov Veles et Stip. *II Type émigrant (E_{II})*: Berovo, Prilep, Probištip, Sveti Nikole, Kruševo. *III Type émigrant (E₃)*: Brod, Demir Hisar, Kratovo et Kriva Palanka.

En effet, les analyses ont montré qu'on pouvait considérer 12 communes pour des types immigrants dans le développement de la population avec un accroissement de population de 12,1% dans la période de 1971 à 1981 sur la surface de 44,4% de Macédoine et avec la densité moyenne de 88 habitants par km². 18 communes appartiennent aux types émigrants avec 55,6% du territoire de la RS de Macédoine et 37,6% de population totale. La densité moyenne est environ 44 habitants par kilomètre carré.

ПРОБЛЕМИ НА АГРОКЛИМАТСКОТО РЕОНИРАЊЕ ВО СР МАКЕДОНИЈА

— Јован Диниќ —

Во проучувањето на поднебјето на СР Македонија посебно внимание посветиле повеќе автори, од кои особено значајни прилози дале П. Вујевиќ и А. Лазаревски. При тоа, овие и други автори одделно ја истакнале големата климатска издиференцираност како нејзино основно обележје. Ова мошне пластично го истакнал П. Вујевиќ (1952, 1954), изнесувајќи дека овде: „се судруваат и преплетуваат благото медитеранско и острото континентално поднебје. Овие два климатски типа се комбинираат на најнеповолен начин. Овде се менуваат малку студената и влажна континентална зима, со често продирање на поларни воздушни маси, и врелото и суво медитеранско лето. Со тоа годишните колебања на температурата како и степенот на континенталноста“ се зголемени. Понатаму истиот автор зборува: „Само незначителен дел од речните долини и котлини покажуваат посилено влијание на средоземното поднебје: долно Повардарие со Тиквеш, долината на Струмица и долната половина на долината на Брегалница, веројатно и околината на Дојранското Езеро“.

Ваквите основни одлики се изведени врз основа на анализите на сите суштествени климатски елементи, а се потврдени и со подоцнежни истражувања на други истражувачи, особено од А. Лазаревски (1969, 1971, 1972, 1973).

Имајќи ги во предвид наведените резултати и соодветните агроклиматски показатели, ќе сториме напор да укажеме на агроклиматската издиференцираност на климата на СР Македонија и нејзиното практично значење. При обработката на резултатите на климатолошките набљудувања главно се базираме на податоците од А. Лазаревски, дадени во неговата студија за климата на Македонија, врз основа на кои сме ги пресметале агроклиматските параметри. Тие се однесуваат на температурните прилики, влажноста и инсолацијата кои се чинители од витално значење за вегетацијата, со физичка и биолошка смисла.

Веројатно температурните прилики се еден од најважните фактори во животот на растенијата, со оглед на нивното влијание врз: фотосинтезата, дишењето, транспирацијата, развојот на кореновиот систем и др. За нивна оценка обично, покрај општите климатски карактеристики, се користат и следниве агроклиматски показатели: должината на вегетациониот период, сумата на активните температури, должината на безмразниот период и сл.

Според вредностите на основните показатели на термичкиот режим на Македонија, можно е да се заклучи дека температурните прилики во неа се силно издиференцирани. Ваквата состојба првенствено е условена од разчленетиот релјеф во кој доминираат високи планини, на една, и речни долини и котлини, на друга страна. Исто така релјефот се јавува и како силен климатски изолатор и модификатор на моритимните влијанија на Егејското и Јадранското Море, особено правците на протегањето на планинските масиви и речните долини. При тие и такви услови, во Македонија се истакнуваат области со мошне различни температурни обележја.

Како основни термички одлики на Македонија може да се истакнат следниве чинители:

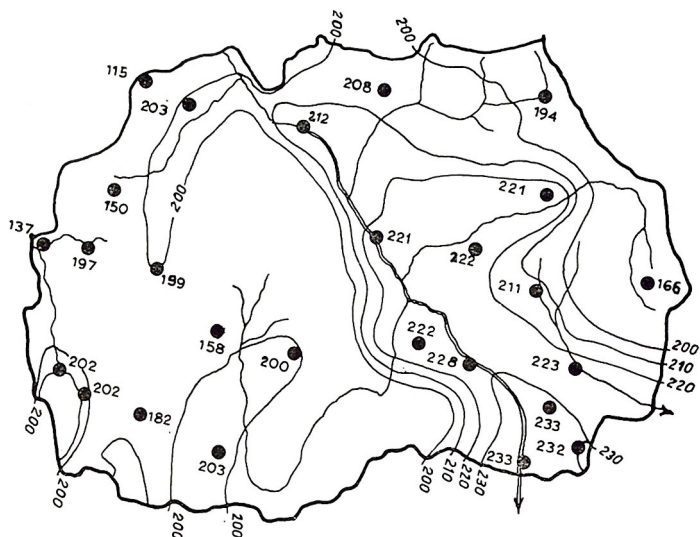
- а) Јануар е секогаш месец со најниски средни месечни температури (Валандово $3,6^{\circ}$, Попова Шапка $-4,7^{\circ}$).
- б) Највисока средна месечна температура има месецот јули, но таа понекогаш се јавува и во август (Валандово $25,9^{\circ}$, Попова Шапка $15,0^{\circ}$).
- в) Вредноста на средната годишна температура на воздухот се колеба во значителен интервал од $5,1^{\circ}$ (Попова Шапка) до $14,8^{\circ}$ (Валандово)
- г) Големи разлики се гледаат и во вредностите на апсолутните температури, така што апсолутно минималните температури се движат од -13° (Нов Дојран) до $-31,5^{\circ}$ (Берово), а апсолутно максималните од $28,2^{\circ}$ (Попова Шапка) до $44,5^{\circ}$ (Демир Капија).
- д) Во термичкиот режим на Македонија, како што истакнува А. Лазаревски (1969), доста остро се подвлечени границите помеѓу топлиот-летен и студениот-зимен период, поради значителни разлики во радијацискиот биланс зимо-лето.

Спомнатите основни и други температурни одлики на поднебјето во СР Македонија, ги одредуваат вредностите на агроклиматските термички показатели, па со помош на нив може најдобро да се оценат. Некои од нив дадени се во табелата бр. 1.

Таб. бр. 1 Должина на траењето на периодот со температури поголеми од 10° и на нив соодветните суми на активните температури:

Место	Период за $t > 10^{\circ}$	Должина на периодот во денови	Сума на актив. тем. за период $t > 10^{\circ}$
1. Гевгелија	29. III—17. XI	233	4 654
2. Валандово	29. III—17. XI	233	4 876
3. Демир Капија	29. III—12. XI	228	4 469
4. Т. Велес	1. IV— 7. XI	221	4 284
5. Нов Дојран	1. IV—18. XI	232	4 488
6. Струмица	29. III— 7. XI	216	4 188
7. Скопје	1. IV—30. X	212	3 980
8. Кавадарци	31. III— 7. IX	222	4 246
9. Штип	30. III— 6. IX	222	4 160
10. Куманово	5. IV—30. X	208	3 809
11. Кочани	30. III— 7. XI	221	4 138
12. Радовиш	6. IV— 3. XI	211	3 922
13. Тетово	5. IV—25. X	203	3 492
14. Битола	8. IV—28. X	203	3 568
15. Кичево	10. IV—26. X	199	3 408
16. Прлеп	10. IV—27. X	200	3 549
17. Дебар	12. IV—29. X	197	3 608
18. Крива Паланка	13. IV—24. X	194	3 291
19. Струга	10. IV—30. X	203	3 456
20. Охрид	13. IV— 1. XI	202	3 574
21. Берово	28. IV—11. X	166	2 470
22. Ресен	21. IV—20. X	182	3 043
23. Крушево	5. V—10. X	158	2 439
24. Маврови Анови	10. V— 7. X	150	2 247
25. Лазарополе	11. V— 4. X	147	2 158
26. Попова Шапка	29. V—21. IX	115	1 484

Основните физиолошки процеси на растенијата се одвиваат во одредени температурни граници, со кои се означени почетокот и крајот на нивната вегетациона активност. Тоа е вегетациониот период обележан со три кардинални точки (минимум, оптимум и максимум) кои се, како и самата негова должина, различни од една до друга култура. Сепак, за најголем број земјоделски растенија може да се земе дека е тоа периодот со температури поголеми од 10° . Во условите на поднебјето Македонија, должината на вака означениот вегетационен период е варијабилна и се движи од 115 до 233 дена. Но ако од ред станици се одземат висинските, спомнатиот расчекор се намалува, така што најкраток вегетационен период има Берово (166 дена), а најдолг Гевгелија и Валандово (233 дена).

Ск. 1 Должина на траењето на вегетациониот период ($t > 10^\circ$) во СР Македонија

Почетокот на периодот со средни дневни температури над 10° се јавува помеѓу 29. III и 28. IV, такашто средниот датум на почетокот на вегетациониот период е 13.IV.

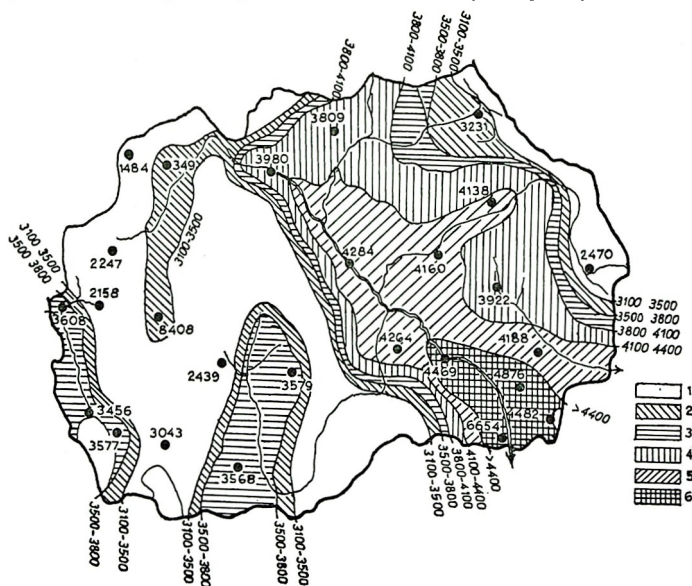
Вегетациониот период при крајот ($t > 10^\circ$) се колеба од 11. X до 17. XI, додека неговата средна вредност е 29. III.

Осетните разлики во должината на вегетациониот период, условени првиствено со вертикалната расчленетост на релјефот и со различниот степен на континенталноста, пружаат мошне неуедначени predispositions за формирање на структурите на растителното производство, имајќи ги во предвид барањата кои во тој поглед ги поставуваат одделните култури. Оттаму, од гледиштето на овој агроклиматски показател, во Македонија може да се одделат ареали со мошне издиференцирани температурни погодности. Во тој поглед најдобри услови поседуваат Гевгелиската Котлина и крајбрежниот дел на Дојранското Езеро, каде должината на вегетациониот период изнесува преку 230 дена, што одговара на сите култури од умерениот и суптропскиот појас. Исто така добри погодности имаат долините на Вардар (до Т. Велес), на Брегалница (до Кочани) и на Струмица, со оглед на тоа дека должината на вегетациониот период од 220 до 230 дена пружа слични можности за растително производство.

Одгледувањето на сите видови култури на умерената клима во потполност одговара на должината на вегетациониот период од 200 до 220 дена, карактеристична за останатите долински и котлински делови на Македонија (Полог, Скопската Котлина, Пелагонија). Меѓутоа, со постепено скратување на вегетациониот период (условен главно со порастот на надморската висина), изборот на културите постепено се стеснува, за да на крај се сведе на крмното растение, планинските жита и компирот (горната граница на растителното производство на Македонија може во исклучителни случаи да оди и преку 1000 метри).

Покрај должината на вегетациониот период, за оценка на топлотните прилики, исклучителна важност имаат вредностите на сумите на активните температури или топлотните суми. Тие ја одразуваат количината на расположивата топлина со која може да се смета и врз основа на која може да се изврши најрационално просторно разместување на поодделни земјоделски култури.

Податоците од таб. 1 и од ск. 2 ја потврдуваат, како и кај претходниот параметар, мошне големата просторна разлика во

Ск. 2 Вредности на топлотните суми во Македонија. 1) Области со годишна топлотна сума од 3100°. 2) 3100—3500°. 3) 3500—3800°. 4) 3800—4100°. 5) 4100—4400°. 6) Области со топлотна сума поголема од 4400°.

износите на топлотните суми. При тоа се гледа дека односот помеѓу екстремните вредности е во размер 1 : 3 и повеќе.

Областите со високи топлотни суми, особено таму каде што вредностите ја преминуваат границата 4100° , се погодни за одгледување на термофилни, суптропски култури како што се: афион, памук, ориз, кикирики, тутун, сусам и др. Покрај нив, овде се остварени топлотни услови за созревање на сите видови зеленчук, доцни сорти на винова лоза, па дури и одредени видови на медитеранско овоштие. Ваквите топлотни услови типични се за долината на Вардар спротивно од Т. Велес, за долината на Струмица и за дел на долината на Брегалница (Овче Поле). Со оглед на тоа дека спомнатите области се одликуваат и со најголема должина на вегетационен период, очигледно дека тие, од гледиште на обезбеденост со топлина, се далеку во најповолна положба.

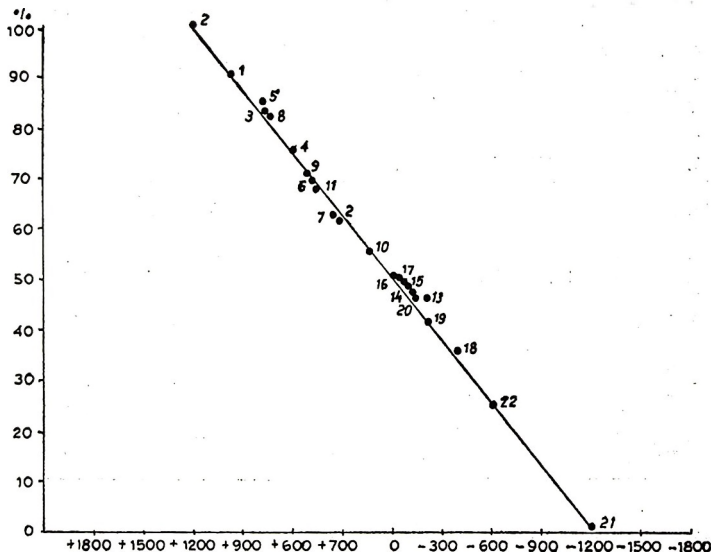
Пределите со топлотни суми од 3100 — 4100° исто така се поволни за растително производство, со тоа што во неговата структура преовладуваат житата, индустриските растенија и овоштијата од умерената клима (Полог, Пелагонија, Струшко Поле, околината на Куманово).

Деловите на Македонија во кои топлотните суми се пониски од 3100° (тоа се главно планинските предели на западна, централна и јужна Македонија) предимно инклинираат на природна вегетација.

Со оглед на екстремните износи, средните вредности на топлотните суми во Македонија се движат околу 3180° , а ако се одземат висинските станици, таа се зголемува на околу 3673° , а тоа многу пореално ги одразува температурните прилики. Исто така е важно да се нагласи со каков степен на веројатност оваа средна вредност може да се очекува во поодделни делови на Републиката. Одговор на ова прашање е даден со кривата на обезбеденост на вегетациониот период со топлотните суми (ск. 3). Од неа е лесно да се утврди процентот на веројатноста на јавувањето на средните републички вредности на топлотните суми во поодделни места. Во врска со спомнатото стои и реалноста за одгледување на одредени земјоделски култури во пределот кој агроклиматски се валоризира.

Анализата на должината на вегетациониот период и топлотните суми, како битни агроклиматски показатели на топлотните прилики, е важна за агроклиматското реонирање. Истовремено таа укажува и на можните приноси од поодделни култури

како и квалитетот на нивните плодови. Но сепак, со ова не се исцрпуваат сите видови на влијанија на термичкиот режим врз растителното производство. Имено, покрај спомнатите, мошне се важни и други показатели со чие проучување е можно до крај да се уочат погодностите и ограничувањата на температурните прилики.

Ск. 3 Крива на обезбеденост на вегетациониот период со топлотни суми во однос на просечната вредност за СР Македонија

Во текот на вегетациониот период најповолни се термичките услови кога температурата на воздухот се движи во границите на оптимумот за одредени култури и за фазите на нивниот развој. Меѓутоа, во природата се мошне чести отстапувањата во смисла на појавата на негативни или исклучително високи температури кои штетно влијаат на растењето на растенијата. Една таква опасност претставуваат мразевите во текот на пролетта и есента. За да може за нив како опасност за поголем број култури, со право да се расправа, потребно е да се разгледаат податоците од таб. 2.

3 Географски разгледи

ТАБЕЛА 2

Датуми на средните и екстремните појави на првите есенски и последните пролетни мразеви за периодот 1931—1961 година

Место	Средни и екстремни датуми на првиот есенски мраз	Средни и екстремни датуми на последниот пролетен мраз	Среден број на денови без мраз
1. Гевгелија	12. XI (16. X—7. XII)	26. III (28. II—22. IV)	230
2. Валанцово	25. XI (9. XI—12. I)	24. III (28. II—24. III)	245
3. Демир Капија	14. X (12. X—17. XII)	28. III (19. II—21. V)	230
4. Т. Велес	18. XI (18. X—14. XII)	2. IV (21. III—2. V)	228
5. Нов Дојран	9. XII (9. XI—18. I)	13. III (10. II—9. IV)	270
6. Струмица	2. XI (13. X—25. XI)	31. III (25. I—26. IV)	215
7. Скопје	24. X (28. IX—27. XI)	10. IV (27. II—1. V)	196
8. Кавадарци	26. XI (9. XI—2. I)	17. III (14. II—21. IV)	253
9. Штип	2. XI (28. IX—13. XII)	4. IV (27. II—27. IV)	211
10. Куманово	1. XI (16. X—27. XI)	9. IV (25. III—27. IV)	203
11. Кчани	31. X (30. IX—26. XI)	13. IV (20. III—19. V)	200
12. Радовиш	11. XI (1. X—27. XI)	31. III (20. III—22. IV)	224
13. Тетово	26. X (25. IX—29. XI)	10. IV (27. II—19. V)	198
14. Битола	22. X (29. IX—29. XI)	12. IV (17. III—19. V)	192
15. Кичево	5. XI (30. IX—2. XII)	6. IV (1. III—10. V)	218
16. Прилеп	2. XI (28. IX—3. XII)	9. IV (27. II—19. V)	206
17. Дебар	12. XI (12. X—27. XI)	1. IV (26. II—26. IV)	224
18. К. Паланка	5. XI (30. IX—26. XI)	9. IV (21. III—19. V)	209
19. Струга	17. XI (12. X—2. XII)	7. IV (9. III—19. V)	223
20. Охрид	20. XI (20. X—19. XII)	5. IV (26. II—18. V)	228
21. Берово	29. IX (9. XI—28. X)	30. IV (31. III—25. V)	151
22. Ресен	5. XI (1. X—2. XII)	12. IV (27. III—23. IV)	207

Прво што паѓа во очи при анализата на јавувањето на доцните пролетни и раните есенски мразеви е фактот дека должината на безмразниот период често пати е поголема од должината на вегетациониот период (ова е случај со 13 од 22 станици), така што во овој временски интервал нема опасност од негативните температури.

Исто така карактеристична е поголемата загрозеност на дната на котлините и долините (Битола, Кочани), отколку нивните страни иако тие лежат на поголема надморска височина (Прилеп, Кичево, Радовиш). Во смисла на термички регулатор делуваат водите на езерата, па затоа во нивните крајбрежни зони осетно се продолжува безмразниот период (Охрид, Струга, Нов Дојран).

Мразевите различно делуваат на земјоделските култури, но ефектот на нивното дејство е зависен и од конкретните фази на развојот. Поради тоа можно е да се издиференцираат културите според степенот на осетливоста, од мошне отпорни (овес,

јачмен, рана пченица, сочиво), преку отпорни (сончољед, шеќерна релка, лен, коноп) до слабо отпорни (пченка, компир) и неотпорни (памук, ориз, грав, патлиџан, краставица).

Во контекстот на изнесените факти треба да се гледа и просторната разлика во степенот на загрозеноста од мразевите на земјоделските култури во Македонија.

Негативните температури во зимскиот период можат да ги загорат доцните и повеќегодишните култури. Во тој поглед македонското поднебје е доста повољно, но со одредени ограничувања. Така, на пример, во Гевгелиско-валандовската Котлина, каде инаку постојат повољни тоplotни услови за одгледување на мандарини и агруми, реална опасност претставуваат апсолутно минималните температури кои може да се спуштат и до $-19,5^{\circ}$ (Гевгелија).

Опасности од особено ниски температури постојат и во Битољското Поле ($-29,4^{\circ}$), Полог ($-30,0^{\circ}$) и Кочанската Котлина ($-25,4^{\circ}$), за виновата лоза, детелината, доцниот јачмен дури и за пченицата, такашто за нивното одгледување треба особено да се внимава.

Покрај сите ограничувања и потенцијални опасности кои ги носат негативните температури, треба да се имаат во предвид и неповољните влијанија на високите температури ($>35^{\circ}$). Тие можат да го пореметат водниот биланс на растенијата, нивното опрашување, да предизвикуваат согорување на хлорофилот, предвремено зреење, смалување на приносот и сл. Оваа опасност главно е изразена во најтоплиот дел на Македонија, каде максималните температури ја преоѓаат вредноста од 40° (на пример: Демир Капија $44,5^{\circ}$, Гевгелија $42,5^{\circ}$, Валандово $42,2$, Т. Велес $43,5^{\circ}$).

Покрај одликите на температурните прилики, важен показател на агроклиматското диференцирање е влажноста на климата, односно обезбедување на земјоделските култури со влага, без која не може да се замисли обавување на нивните животни функции и процеси. Основните претстави за влажноста може да се добијат со анализата на годишните суми на врнежите и на нивната просторна и временска распределба.

Според податоците за врнежите добиени од наведените климатски станици, може да се утврди дека годишните суми на врнежите во Македонија се доста неедначени, со оглед на тоа дека нивната вредност се движи од 437 (Кавадарци) до 1197 мм (Маврови Анови). Како најсуви делови во Републиката се истакнуваат долините на Вардар од Скопје до Неготино, Овче Поле, долините на Брегалница и Струмица, додека најголеми врнежи има во планинските предели на западна Македонија.

Од агроклиматско гледиште, значајна улога игра распределбата на врнежите по месеци во која се чувствува мешање на маритимните и континенталните влијанија. Примарниот максимум се јавува во есенските месеци (X—XII) и има медите-

ранско обележје, додека секундарниот-континентален во мај. Примарниот минимум е во текот на VII и VIII, а секундарниот во зимскиот период (I, II) (С. Илешик, 1968).

Со детална анализа на плувиометрискиот режим А. Лазаревски (1971) дошол до заклучок и издвоил два основни плувиометриски режими во Македонија. Првиот, медитерански, (макс. XII, I, II) ја зафаќа западна, јужна и југоисточна Македонија, додека вториот, пореметен медитерански (макс. X, XI), застапен е во северните, централните и источните области (сливовите на Пчиња, Брегалница и Вардар од Дервен до Демир Капија). Исклучок прави планинскиот дел на североисточна Македонија каде владее изменето континентален, па дури и континентален режим (максимум на врнежи во V и VI месец).

Поврзувајќи ги распределбата и сумата на врнежите со сложените геоморфолошко-орографските прилики, истиот автор оправдано укажува за нивното неуедначено висинско диференцирање. Исто така тој заклучува за различниот интензитет на порастот на врнежите со височината, односно за постоенето на разновидни плувиометриски градиенти, па во таа смисла одделува шест карактеристични реони.

Не впуштајќи се во детално проучување на плувиометрискиот режим, од гледиштето на потребата за влага на земјоделските култури, може да се оцени дека годишната сума на врнежите во Македонија е недоволна, а плувиометрискиот режим неповолен. Всушност максималните врнежи се јавуваат во доцните есенски и зимски месеци, кога потребите на вегетацијата за влага се најмали, додека летниот сушен период мошне го отежнува развојот на повеќе култури. Но за да се даде потполна агроклиматска оценка за влажноста на македонското поднебје ќе се послужиме со соодветни агроклиматски параметри. Тоа се вегетационите врнежи и хидротермичкиот коефициент на С. Т. Сељанинов (1967).

Во поглед на вегетациони врнежи (условно е земен период од седум месеци IV—X), очигледно е дека се тие мошне мали, што се гледа од следниов преглед:

Гевгелија	321	Штип	305	Крива Паланка	424
Валандово	356	Кочани	334	Струга	342
Нов Дојран	351	Битола	348	Охрид	311
Струмица	308	Кичево	356	Берово	360
Скопје	292	Прилеп	330	Ресен	342
Кавадарци	247	Тетово	368		

Аридноста на македонското поднебје го потврдува и коефициентот на С. Т. Сељанинов, кој е избран од ред слични показатели (Шапошњиков, Клосков, Шашо, Будико, Сладњев и др.) како најадекватен. Тој гласи:

$$\text{НТК} = \frac{\Sigma R}{0,1 \Sigma t^{\circ}}$$

каде Σt° е сумата на активните температури на воздухот, а ΣR е сумата на врнежите за ист период. Според вредностите на НТК Сељанинов ја одредил-разграничил сува (1,0), умерено влажна (1,0—1,5) и влажна (1,5) клима. Меѓутоа, при користењето на спомнатиот коефициент потребно е да се земе во предвид корекцијата на граничните вредности во нашите климатски услови, како што тоа правилно го сторил С. Оторепец (1973). Имено, со оглед дека во условите на нашето поднебје вредноста на НТК се колеба од 0,4 до 7,1С. Оторепец предлага поместување на границата на умерено-влажната клима од 1,0 на 1,3 и на влажната од 1,5 на 3,0. Вака коригиранниот НТК ја потврдува сушноста на климата во Македонија, со глед на тоа дека вредноста и се колеба од 0,7 до 1,5.

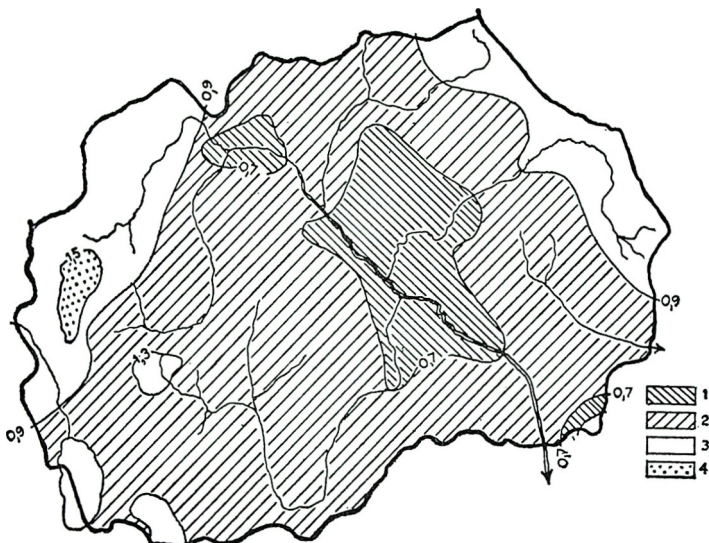
Во мошне сушните (0,5—0,7) области спаѓаат: Овче Поле, Скопската Котлина, средното Повардарие и долината на Брегалница до Штип. Сушната зона (0,8—1,0) го опфаќа останатиот дел на Македонија, со исклучок на источниот и североисточниот планински дел и вертикално се издига до височина од 600 до 800 метри.

Со недоволна влажност (1,0—1,3) се одликуваат претходно одделените планински предели (С. Оторепец, 1973).

Од сето досега изложено може да се заклучи дека климата на Македонија се одликува со значителен степен на аридност и дека е тоа едно од битните својства за кои треба да се води сметка при агроклиматското реонирање.

Третиот значаен индикатор во процесот на агроклиматската диференцијација е сончевата радијација. Во недостаток на актинометриски мерења ќе се послужиме со должината на сончевиот сјај, со оглед на тоа дека растенијата бараат различни услови на осончување.

Според набљудувањата на девет станици, вредностите на средните месечни и годишни должини на траење на сончевиот сјај доста се неуедначени (А. Лазаревски, 1973). Така, ако станува збор за годишните инсолациони суми, тие се колебаат од 2122,7 часа (Скопје) до 2405,4 (Штип). Месец со најдолго траење на сончевиот сјај е јули со просечна вредност од 300,5 часа (Лазарополе) до 346,6 часа (Нов Дојран). Најмала должина на сончев сјај има декември (55,7—95,1) што од агроклиматско значење не е битно. Намаленото осончување е карактеристично за подрачјата со поголема облачност (особено планинските пре-

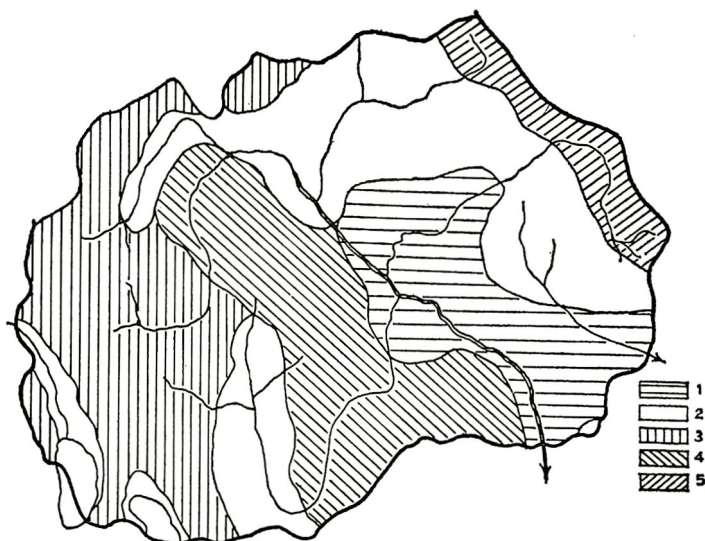

Ск. 4 Вредност на НТК Селџанпнов во Македонија 1) Коэффициент помал од 0,7. 2) 0,7—0,9. 3) 0,9—1,3. 4) 1,3—1—5. (спрема С. Оторопец)

дели на западна Македонија), но и за области во кои е зголемена облачност со антропогено-техногено потекло како што е случај со Скопската Котлина. Најповолни услови на осончување имаат Гевгелиско-валандовската котлина, Овче Поле, Струмичко радовишката Котлина и Охридско-преспанската област.

Агроклиматските разгледувања и оценката на битните елементи на климата ја потврдиле нивната просторна издиференцираност, пружајќи основа за комплексно-агроклиматско реонирање. Поради тоа, врз основа на резултатите кои се претходно изложени, сметаме дека на територијата на СР Македонија може да се одделат следниве агроклиматски реони: 1. Суптропски, 2. Котлински, 3. Западно-планински, 4. Источно-планински и 5. Централно-планински.

1. Првиот реон ги зафаќа долинско-котлинските подрачја во југоисточна Македонија околу Брегалница (спротиводно до Кочани), околу Вардар (спротиводно до Т. Велес) и Струмица, и тие се одликуваат со сува изменето-медитеранска клима од субтропски карактер. Реонот го карактеризираат поволни тоplotни прилики изразени со долги вегетациони периоди (220—230 дена, $t > 10^\circ$), голема количина на топлина (тоplotна сума од

Ск. 5 Ароклиматски реони на Македонија 1) Субтропски. 2) Котлински. 3) Планински реон на западна Македонија. 4) Централен планински реон. 5) Планински реон на североисточна Македонија.

4100—4800°), значителна должина на безмразен период (230—270 дена) и поволни услови на презимување. Сумата на годишните и вегетационите врнежи во овој реон е мала, а распределба мошне неповолна (медитерански и пореметен медитерански плувиометриски режим). Во вакви услови, растителното производство на реонот е упатено на суптропски култури (памук, ориз, сусам, тутун, афион, винова лоза) на кои наведените климатски услови доста им одговараат.

2. Котлинскиот реон просторно ги опфаќа останатите котлини во Македонија (Полог, Скопската Котлина, Пелагонија, Охридска Котлина) во кои маритимните влијанија се минимизирани. Во однос на претходниот во овој реон обезбедувањето на растенијата со топлина осетно е намалено (ова особено се однесува за Полог). Тоа го потврдуваат фактите дека должината на вегетациониот период се колеба помеѓу 200 и 220 дена, а топлотната сума од 3100 до 4000°. Безмразниот период исто така е скратен (Скопје—196, Охрид 228), додека условите за презимување на доцните и повеќегодишните култури се потешки. Наспроти топлотните прилики, обезбеденоста на културите со влага е, речиси, исто како и кај суптропскиот реон. На ова,

покрај другото, укажува и вредноста на НТК (0,7—1,3), особено ниска во Скопската Котлина. Во овој агроклиматски реон исто така е застапен медитеранскиот и пореметениот медитерански плувиометриски режим. Во поглед на должината на сончевиот сјај, вториот реон осетно заостанува зад првиот, бидејќи поради поголемата облачност, достигнува помала вредност. Имајќи ги во предвид ваквите агроклиматски услови може да се констатира дека тие погодуваат за одгледување на култури од умерената клима (жита, индустриски култури, крмни растенија, овошје, а местимично и винова лоза).

3. Реонот на планинскиот дел на западна Македонија во топлотна смисла може да се оддели како најсвеж, со оглед на неговата надморска височина, должината на вегетациониот период (115—150 дена) и топлотната сума (1480—2250°). Него поинаку го карактеризира медитеранскиот плувиометриски режим и нешто поголема сума на врнежи во однос на другите планински предели во Македонија, така што вредноста на НТК се движи од 1,0—1,5. Во пониските делови на овој реон (до 1000 метри) ориентацијата на растителното производство би била главно на висинските жита и други планински култури.

4. Централниот планински реон се разликува од претходниот првенствено поради нешто подолг вегетационен период и топлотни суми, со што е овозможено одредено покачување на горната граница на растителното производство. Меѓутоа, условите за обезбедување на влага овде се најповолни бидејќи вредноста на НТК е мала (од 0,9 до 1,3), така што и аридноста на поднебјето во целина е посилно изразена. Ова секако неповолно се одразува на развојот на тревните формации, на приносите на пасиштата и на можноста за пасење на нив.

5. Последниот од агроклиматските реони ги зафаќа североисточните планински предели на Македонија. Основната разлика во однос на претходните два планински реони, е искажана во поинаков плувиометриски режим (изменет континентален и континентален), кој максимум на врнежи има во мај и јуни, што е од аграрно гледиште многу поволно. Што се однесува за годишните суми на врнежи тие се поголеми отколку во четвртиот, односно помали отколку во третиот реон.

Наведените агроклиматски реони, врз основа на резултатите на постојните климатолошки набљудувања и истражувања, меѓу себе не се остро разграничени. Нивните граници треба да се сфатат како тесни или пошироки преодни климатски зони, настанати првенствено под влијание на морфолошките и морфометриските структури на релјефот, како и од влијанието на меритимните и континентални соседни области. Но без оглед на тоа со кој степен на прецизност се одделени, реоните означуваат агроклиматски разлики на македонскиот географски простор,

кој во земјоделското реонирање треба да се валоризира со правилно реонирање на растителното производство. На крајот да го истакнеме и заклучокот дека агроклиматските реони во СР Македонија во значителна мерка се поклопуваат со климатските реони на И. Гамс (1976) кои тој ги одделил врз основа на степенот на аридност на вегетациониот период.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. П. Вујевиќ: Клима Македоније. II Конгрес на географите од ФНРЈ, Скопје, 1952.
2. П. Вујевиќ. Продирање морских утицаја у унутрашност Југославије. III Конгрес географа Југославије, Сарајево, 1954.
3. А. Лазаревски: Климата на Македонија — Температура на воздухот во СР Македонија. Географски разгледи, кн. 7, Скопје, 1969.
4. А. Лазаревски: Климата во Македонија — Врнежите во СР Македонија, Географски разгледи, кн. 8—9, Скопје, 1971.
5. I. Plešić: Podstavz klimatyczne regionalizacji fizycznogeograficznej Jugosławii. Przegląd geograficzny T. XL. z. 4, Warszawa, 1968.
6. И. Д. Шашко: Агроклиматическое реонирование СССР, Москва, 1967.
7. С. Оторопец: Прилог агроклиматском реонирању улова влажнења у Југославији по хидротермичком коефицијенту Селанинова. Архив за пољопривредне науке, год. XXVI, св. 96, Београд, 1973.
8. А. Лазаревски: Климата на Македонија — Осончување, облачност и појава на град, грмежи и магла во СР Македонија. Географски разгледи, кн. 11, Скопје, 1973.
9. I. Gams: Rajoni Jugoslavije gleda na klimatske aridnost vegetacijske dobe. Geografski vestnik, sv. XLVIII, Ljubljana, 1976.

Les problèmes de la régionalisation agroclimatique de la RS Macedoine

— Jovan Dinić —

(Résumé)

Le clima de la RS Macedoine se caracterise avec une melange des influences climatiques continentals et maritimes. Ils conditionnent changement les hivers froids et humides, avec les étés chauds et seck. Par analyse des indicateurs agroclimatiques, dans la SR Macedoine se distingent cinqs régions agroclimatique:

1) Région subtropical, 2) Région des bassins, 3) Région des montagnes dans la Macedoine de l'ouest, 4) Region montagnard centrale, 5) Région des montages dans la Macedoine de nord-est.

Pour la production agricole, les plus importantes sont deux premieres rédiones subtropical, qui permetrent élevage des cultures subtropicales et seconde des bassins dans quel dominant productions des cultures de climat tempérée L'Europe centrale.

ЛИЗГАЊЕ НА ТЛОТО КАЈ МЕСНОСТА „СУРНАТИ РИДОЈ“ ВО БЛИЗИНА НА БИТОЛА

— Томе Андоновски —

Западната рамка на Битолското Поле од Пелагониската Котлина ја чинат Баба со Пелистер, Облаковско-снеговската маса, ридесто планинскиот дел на Бигла и ограноци од Дрвеничката маса. Во поглед на тектониката и геолошкиот состав, а се составени воглавно од гранити и филити, членовите кои ја чинат западната рамка се слични. Билата и врвовите на последните три планини не ја преоѓаат височината од 1700 м. Во најголем дел нивната височина е помеѓу 1350—1650 м. На Облаковско-снеговската маса со највисок врв 1431 м. сме констатирале на источните падини интересно лизгалиште, за кое ќе стане збор во овој труд.

Сите планини кои ја сочинуваат рамката на Пелагониската Котлина орографски не претставуваат еден низ од гребени, ниту пак имаат проста геолошка градба. Паѓа в очи нивната топографска разбиеаност со две речни долини кои имаат правец на истекување кон дното од Пелагониската Котлина. Всушност со долините на реките Шемница и Драгор, Облаковско-снеговската маса одвоена е од Дрвеничката Планина и Бигла на север, а со реката Драгор од хорстот на Баба, со Пелистер на исток.

Уште при изработката на предлог урбанистичкиот план за просторот на општина Битола укажано е на постоењето на рецентни облици на Облаковско-снеговската маса. Рецентните облици од флувијално-денудационо потекло на Облаковско-снеговската маса се доловите и долчињата. Тоа се релјефни форми кои се изградуваат преку денудацијата, а потоа преоѓа во флувијална ерозија преку некоординираните водени текови. Денудационите процеси се забрзуваат поради релјефните, геолошките и климатските услови како и антропогените фактори. На Облаковско-снеговската маса рецентната ерозија најсилно е развиена во северозападниот дел, помеѓу селата Српци, Рамна и Лера. Како резултат од силната рецентна ерозија во овој дел

Први обавестувања за лизгалиштето ни испрати проф. Никола Маслковски при што користам прилика да му се заблагодарам.

можат да се забележат следните денудациони форми: бразди, долчиња, долови и др. Меѓутоа, покрај рецентните ерозивни творби на Облаковско-снеговската маса се јавуваат и акумулативни, како што се плавините и лизгалиштата. Со рецентната ерозија е однесена растреситата покривка која настанува како резултат од распаѓањето на гранитите и филитите. Ова нешто ни укажува дека во овој дел треба и понатаму да се продолжи со пошумување, бидејќи има доста голи површини кои како што ќе видиме подоцна, најпогоден услов за создавање на рецентните ерозионни форми и лизгалиштата се пределите без вегетација.

По Р. Лазаревиќ, лизгалиштата се видна и релативно изненадна морфолошка манифестација на урвинскиот процес. Тоа е секое место каде се јавува споро, постепено или релативно брзо и изненадно движење на површинските растресити и неотпорни слоеви. (1,11).

По Д. Манаковиќ лизгањето на тлото е честа појава во областите на умерено влажната клима и лизгалиштето е знак на нестабилен терен и неповолен за техничка градба. Тој во СР Македонија, има констатирано пет типа на лизгалишта и тоа: лизгалишта на речни напласти преку наведната езерска глина пореметена со поројни дождови кои ја менуваат лабилноста на теренот; лизгалишта поради поткопување на страните на речниот брег и лизгалишта настанати поради земјотреси кои се веќе познати. Авторот издвојува уште два типа и тоа: лизгање на терени поради недостиг на вода кај урнатината на Брдото Градот и лизгање на тлото преку вертикални песочници и шкрилки кај с. Битуше. (2,37). Лизгалиштето во месноста „Сурнати Ридој“ не можеме да го вброиме во предходно наведени групи.

Во поглед на морфометриските карактеристики, лизгалиштето кое се формирало во источниот дел на Облаковско-снеговската маса, кај с. Кукуречани близу Битола е со релативно големи димензии. Сметам дека после лизгалиштето Брдото Градот кај Кавадарци и лизгалиштето кај с. Битуше, ова лизгалиште по своите димензии е на трето место во СР Македонија. Неговите димензии изнесуваат во ширина околу 300 м, а должина околу 500 м. На еден ваков простор покрената е огромна маса —количина на материјал, која во долниот југоисточен дел се движела како растресита покривка, а на места и како камени реки. Вертикалната разлика, односно висината помеѓу најниските и највисоките делови на лизгалиштето, изнесува од 180—200 м.

Времето кога дошло до слизнување (одронување) не можеше точно да се одреди, но од разговорот воден со месното население од с. Кукуречани дојдов до констатација дека истото

се случило на 20 или 21 март 1981 година. При тоа, тие изнесоа дека ова подрачје се вика „Сурнати Ридој“, што значи дека лизгање на земјиштето имало и порано. Не можев да утврдам кога за последен пат се јавило лизгалиште во поширока околина на месноста „Сурнати Ридој“. Предното, укажува дека во оваа месност уште од порано постоеле предиспозиции и можности за појава на лизгалишта кои во понатамошното излагање ќе бидат презентирани.

Факторите од кои зависат сите видови на денудациониот процес, па и лизгалиштата се: геолошкиот состав, релјефот, климата и растителниот свет. Во овој случај се исполнети сите услови така да не можеме да истакнеме кои од овие фактори имале доминантна улога, бидејќи сите се во меѓусебна зависност преплетувајќи се и дополнувајќи се. Во понатамошниот текст ќе ги разгледаме секој од овие фактори посебно.

Во поглед на тектониката Облаковско-снеговската маса спаѓа во зоната на западномакедонските структури. На Облаковско-снеговската маса во тектонски поглед се издвојуваат неколку структури. Значи, иако по површина е мала, таа има доста сложена тектоника. „Нашиот терен во тектонски поглед спаѓа во Старозмировската антиклинала, која е изградена од гранити и филити. Источното крило на кое се наоѓа и нашиот објект-лизгалиштето е составено исклучиво од гранити во кои се гледаат секундарни објекти“ (3,27). Значи гранитните маси кои го изградуваат магматското јадро на Пелистер преку нашиот терен Облаковско-снеговската маса, се протегаат на север до Црна Река. Една од карактеристиките на гранитите е таа што брзо се распаѓаат, а при тоа на површината во нивното подножје се ствара грус. Нивното распаѓање е обусловено од многубројните помали или поголеми пукнатини. Пукнатините се јавуваат како последица од температурните амплитуди и како последица на тектонските движења. Главен производ при хемиското распаѓање на поедини минерални состојби од гранитот е каолин, кој потоа преоѓа во нечиста глина. Вака, создадените мали количества на глина во грусот навлегуваат во подината на веќе урнатите гранити, и се создава тенка лизгала површина. Лизгавата површина се јавува после врнежите, но до лизгање не доаѓа бидејќи слоевите не се поттурнувани. Во овој случај геолошкиот состав овозможува да се формира дебела покривка на растресит слој која лежи преку гранити кои се распукнати. Овој слој е во состојба да прими голема количина на атмосферска вода, а со тоа неговата тежина станува знатно поголема.

Климата која е исто така фактор за појава на лизгалишта се манифестира преку температурата и врнежите.

Просечни месечни и годишни температури на воздухот и годишна амплитуда во 0°C за период од 1930—60 год.

Станица	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Год.	Ампл.
Битола	0,1	2,1	5,9	11,2	15,9	20,0	22,8	22,3	17,8	12,1	7,2	2,0	11,6	22,9

Апсолутни минимални и максимални температури на воздухот во 0°C по месеци и годишно за период од кога работи станицата

Стан. Битола	I	II	III	IV	V	VI
МИН:	—29,4	—26,0	—18,7	—4,0	—1,6	0,7
макс.	18,5	22,6	31,2	31,0	34,4	37,6
АМПЛ.	47,9	48,6	49,9	35,0	35,0	38,3

VII	VIII	IX	X	XI	XII	Г. вред.
4,8	2,6	—1,5	—4,4	—15,3	—24,3	—29,4
40,5	40,0	38,2	32,8	26,5	20,2	40,5
45,3	42,6	39,7	37,2	41,8	44,5	69,9

Котлината Пелагонија, на чија западна рамка се јази лизгалиштето, се наоѓа во јужниот дел на СР Македонија. Ваквата положба би требало да услови во неа да не се јавуваат изразито ниски температури, бидејќи истата не е многу оддалечена од Егејското Море. Освен тоа нејзината положба е таква што во неа треба да се осека влијанието на средоземната и континенталната клима. Врз основа па метеоролошките податоци, таа е на границата на два различни климатски типа и тоа: средоземната од југ и континенталната од север. Но иако е поблизу до Егејското Море, влијанијата на средоземната клима послабо се осекаат бидејќи истата се наоѓа на релативно голема надморска височина (620 м) која влијае врз намалување температурата на воздухот. Од табелата може да се види дека средната годишна температура изнесува 11,6°, а средната јануарска температура е под нулата —0,1°C. Во оваа котлина, во зимскиот период се акумулира студен воздух кој се задржува повеќе денови. Во летниот период во котлината владеат доста високи температури кое може да се види од табела 2. Апсолутната максимална температура изнесува 40,5°C, а минималната —24,9°C со амплитуда од 69,9° C. Освен тоа во летниот период се доста високи и просечните температури, и просечната годишна амплитуда (табела 1) што влијае врз механичкото распаѓање на гранитот од површинскиот слој.

Од погоре изнесеното може да се види дека во поднебјето на Битолско Поле доаѓаат до израз две најнепогодни годишни времиња со две различни клими: остра под влијание на средна Европа и многу топло лето под влијание на Медитеранот. Со механичкото распаѓање на гранитот се добиваат зрнести растресити маси кои воглавно се состојат од зрнца на кварц, фелспид и лискун. Овие растресити грусни маси на некои места имаат голема дебелина на проучуваниот објект и достигнуваат до 1,20 м. Бидејќи гранитниот песок може да биде во вид на крупни зрна, тој ја пропушта водата и може да постане нестабилен.

Просечни месечни и годишни суми на врнежи за Битола во мм.

Табела 3

Станица	I	II	III	IV	V	VI
Битола	54,4	53,2	47,8	49,3	56,3	48,3
	VII	VIII	IX	X	XI	XII
	30,7	36,2	47,8	75,5	79,4	62,3
						Год.
						641,2

Од табелата бр. 3 се гледа дека вкупното годишно количество на врнежи изнесува 641,2 мм, со главен максимум во месец ноември 79,4 мм, и во зимските месеци.

По А. Лазаревски, јужниот дел на Пелагонија, каде се наоѓа и проучуваното подрачје спаѓа во медитеранскиот плувиометриски режим (4,33). Потребно е да истакнеме дека во одделни години, по неколку месеци нема воопшто дожд, што предизвикува распаѓање и напукнување на површинскиот растресит слој.

Бидејќи, областа добива релативно големи количини на врнежи 641,2 мм, истите во овој дел не истечуваат само површински, туку се впиваат и во растреситиот слој настанат со распаѓање на гранитите и во пукнатините на самите гранитни маси, со што тежината на растреситата покривка станува уште поголема. Треба да истакнеме дека просечните количини на врнежи за месец март изнесуваат 47,8 мм, а само на 19 и 20 март кога дојде до лизгање паднале според податоците на Хидрометеоролошкиот републички завод Скопје 61,2 мм на м², односно по 61 литар на м² дожд. Ова придонело растреситата покривка која во себе имала доволно да прими уште повеќе влажност со што можноста за излегување од лабилната рамнотежа станува поизразита, ако и останатите други услови се исполнети.

Важен фактор е и растителната покривка. Во овој дел, и на пошироката околина од месноста „Сурнати Ридој“ шуми нема туку, теренот е под тревна вегетација. Се знае дека тревната

вегетација многу влијае врз намалувањето на процесот на денудацијата, додека при појавата на лизгалишта, односно за нивно запирање нема некое значење. Што значи дека и недостигот на вегетација се јавува како фактор кој го потпомогнува процесот на лизгањето.

Како фактор кој придонел за нарушување на лабилната рамнотежа на растреситата покривка-грус и гранитните карпести маси се јавува и главниот одводен канал од акумулацијата Стрежево, кој ќе служи за наводнување на Битолското Поле. Каналот, кој е изграден во источното подножје на Облаковско-снеговската маса е во непосредна близина на лизгалиштето, така што слизната маса е дојдена до него. Продолжувањето на лизгањето би можело да има пошироки реперкусии врз сигурноста на каналот, затоа што покрај самиот канал постојат очигледни показатели од лизгање на површинскиот растресит слој. Во овој случај, добрата страна е што огромните гранитни блокови не допреа до каналот, при што сигурно ќе предизвикуваа големи оштетувања и потешки проблеми во изградба.

Сл. 1 — Вертикален отсек на лизгалиштето

Самиот отсек на лизгалиштето од каде е откината земјишната маса е висок околу 12—15 м и има наклон поголем од 45°. Сл. 1. По својот облик е неправилно искршен. На целата површина отсекој нема иста височина. Меѓутоа доминираат два от-

сеци. Лизгалиштето се јави помеѓу две безимени долчиња кои имаат правец запад — исток и се управени кон дното на Пелагониската Котлина. Јужниот дол веќе во делот на лизгалиштето и не постои, бидејќи е затрупан со огромна количина на слизнат материјал. Под лизгалиштето двата дола се соединуваат и на исток продолжуваат покрај с. Кукуречани.

Површината на самото лизгалиште (слизнато земјиште) е полна со многубројни пукнатини кои се во правец на лизгалиштето северозапад-југоисток, но и попречно на нив. Тоа значи дека површината е хексагонално испрекршена. На некои места формирани се вдлабнатини кои се исполнети со вода (заезерени). Тие се јавуваат по врнежите. Треба да напомниме дека во долниот дел од лизгалиштето се наоѓа и мал извор кој не беше пресушен ниту во летниот период, но неговата издашност е сосема мала. Овој извор ја апсорбира водата од пукнатините и постојано го овлажува растреситото слизнато земјиште со што уште повеќе ја зголемува можноста за неговото движење.

Сл. 2 — Вдлабнатина формирана по слизнувањето и исполнета со вода

Од сето изнесено се поставува прашање како дошло до појава на лизгалиште во кое се покренати и гранитните карпи-маси. Од анализирањето на сите фактори: геолошки состав, релјеф, климатски прилики, вегетација и антропогенниот фактор, може да се види дека скоро сите се максимално застапени, односно постојат сите предуслови за појава на лизгалиште.

4 Географски разгледи

Во прв ред геолошкиот состав овозможи создавање на дебела растресита покривка која е во можност да прими големи количини на врнежи. Во длабочината по тектонски пат кај гранитите се јавуваат пукнатини низ кои водата може да продре подлабоко. Климатските прилики, температурите, а особено врнежите кои денга биле доста високи (над 61 мм), што овозможило растреситата покривка да прими голема количина на вода, па дури водата и да навлезе помеѓу пукнатините на гранитната маса. Поради долготрајните зимски ниски температури, водата во пукнатините замрзнала. Со зголемување на волуменот се прошируваат и пукнатините. Во пролетниот период доаѓа до одмрзнување на мразот кој ги исполнувал пукнатините. Големото количество на врнежи го забрзало одмрзнувањето, со што гранитните маси станале полабилни. Наклонот на релјефот е таков што во максимална мерка го овозможува појавувањето на лизгалиштето. Кога кон ова се додаде недостигот на вегетација и анропотениот фактор, изградбата на каналот за наводнување, создадени се сите услови за нарушување на лабилната рамнотежа на земјиштето кое под влијание на гравитацијата почнало да се лизга.

Сл. 3 — Гранитски карти наполнети во долниот дел на лизгалиштето

Сл. 4 — Скалесто кинеење при лизгање и создавање на пукнатини

Што се однесува до мерките за заштита тешко е да се рече дека е потребно да се изградат само неколку степенести брани, или пак заштитен ѕид, бидејќи покрената е огромна маса која врши силен притисок.

Од ова може да се заклучи дека лизгањето се јавува како последица од позитивниот тренд на повеќе геоморфолошки фактори, односно нивната меѓузависност придонесува да дојде до промена на веќе формираниот релјеф.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Р. Лазаревиќ: Урвине, Граѓевинска књига Београд 1963
2. Д. Манаковиќ: Лизгање на тлото кај с. Битуша: Годишен зборник на Природно-математички факултет, Географски институт, кн. 20, Скопје 1974
3. М. Карајановиќ, Т. Ивановски: Толкувач за листовите Битола и Лерин, Белград 1979.
4. А. Лазаревски: Климата на Македонија — врнежите во СР Македонија, Географски разгледи, Географско друштво на СРМ, кн. 8—9 Скопје 1971.
5. А. Лазаревски: Климата на Македонија — температура на воздухот, Географски разгледи, Географско друштво на СРМ, кн. 7, Скопје 1969
6. Д. Манаковиќ: Урнис Брда Градот, Зборник радова САН, Географски институт, кн. 17, Београд 1960

GLISSEMENT DE TERRAIN SUR LE SITE „SURNATI RIDOI”
AUH ENVIRONS DE BITOLA

— Tome Andonovski —

(Résumé)

Le glissement qui s'est déclanche près du village de Kukurecani proche de Bitola dans la partie Est de la montagne Oblakovske snegovska est de dimensions relativement importantes. Environ 300 m. de large sur 500 m. de long. Sur cette espace une énorme quantité de matériaux a été mise en mouvement, masse qui dans sa partie inférieur Sud-Est se comportait comme une couverture non compacte et par endroits, même comme des coulée de pierres. Dans le sens vertical différence entre le point le plus élevé et le point le moins élevé du glissement s'élevé à 180—200 m. Nous n'avons pas pu établir le moment ou le glissement s'est déchanché mais à partir d'une enquête menée des habitants du village de Kukurecani ont peut penser que vraisemblablement il s'est déroulé le 20 ou le 21 mars 1981. Le nom meme du site „collines éboulée” indique qu'auparavant déjà il y a eu des glissements de terrain. Mais nous n'avons pu établir quand pour la dernière fois. La montagne en question Oblakovske snegovska est composée de granit et de phylite.

Les facteurs dont dépendent tous les genres d'un processus de dénudation et de glissement sont: La composition géologique, le relief, le climat la végétation et l'action humaine. Dans ce cas présent toutes les conditions ont été remplies pour que nous ne puissions établir avec précision lequel de ces facteurs a joué un rôle prédominant puisque tous les facteurs se sont trouvés ici en interdépendance et inter action. Le glissement est comme la conséquence d'une action de plusieurs facteurs géomorphologiques qui contribuent à la modification d'un relief déjà formé.

ГЕОГРАФСКО МОДЕЛИРАЊЕ НА ЖИВОТНАТА СРЕДИНА СО ПОСЕБЕН ОСВРТ НА СОЦИОГЕОГРАФСКИОТ ПОДСИСТЕМ

Митко Панов

Животната средина, како евентуална проблематика на денешницата, претставува мошне динамичен систем, составен од бројни подсистеми и нивните елементи, меѓу кои како основни спаѓаат природните и социоекономските подсистеми. Тие меѓу себе, во опсегот на животната средина, заемно се преплетуваат и имаат директни, посредни, повратни и трансформирани врски и интеракции.¹⁾ Според наше мислење во животната средина централно место зазема социо-географскиот подсистем бидејќи тој, како основен фактор во унапредувањето на животната средина, претставува органска и најнепосредна врска меѓу природниот и економско-географскиот подсистем. Општествено-социјалните услови, а особено популацијата се главни чинители кои, на една страна, ги менуваат основите и законитостите на природно-географскиот подсистем, а на друга страна, преку економско-географскиот подсистем создаваат и наметнуваат економска функција во природата на просторот со различни реперкусии во животната средина. Населбите, пак, како материјален одраз на социо-економските фактори, во зависност од ред елементи, се главни жаришта во животната средина каде најмногу се манифестираат негативните дејства на загадувачите и на актерите што ги предизвикуваат.

Всушност во овој модел, осврт ќе дадеме на социо-географскиот подсистем, како најбитен во животната средина, што е и наша ориентација во истражувањето, па затоа во шемата тој е подетално разработен. Овој подсистем го прават три основни елементи: популацијата, населбите и општествено-социјалните услови. Тие меѓу себе стојат во взаемна врска и преку овој подсистем имаат непосредни и посредни комуникации и со еле-

¹⁾ М. Радановиќ: Животна средина, туризмот и туристичките подрачја во системолошката интерпретација на поимите и односите. Зборник на трудови од Републичкиот симпозиум Туризам и заштита на животната средина. Географско друштво на СРМ, Посебно издание, кн. 2, Скопје, 1976.

ментите на природно и економско-географскиот подсистем, инаку не би можеле целосно, темелно и практично да се објаснат, откријат или отстранат недоволните појави и последици во животната средина. Преку примери од СР Македонија ќе ги демонстрираме содржините на поставените елементи.

Основниот елемент на социо-географскиот подсистем е **популацијата**, односно човекот за кого се подредуваат сите настојувања да опстане во добра и здрава животна средина. Населението е сложен елемент бидејќи на него најдиректно се одразуваат лошите животни услови. Поради тоа потребни се детални анализи на демографската структура, на миграциите и на степенот на урбанизацијата кои се и битните постулати на елементот популација.

Кога станува збор за демографската структура на населението, како прв поделеност на популацијата, треба да се обрне внимание не толку на вообичаеното интерпретирање на структурата, туку на нејзините специфичности најконтактно сврзани со проблемите на животната средина, а тоа значи и на така наречената просторна демографија. Така, на пример, кога се прикажува масата на населението не се толку важни бројчаните показатели за временската динамика, туку за разместеноста на масата и нејзината концентрација по одделни региони или населени места, при што секако треба да се има во увид колкава маса е подложена на штетното дејство на разните загадувачи. Во таа смисла ќе се послужиме со следниов пример од СР Македонија. Според најновите податоци од 1981 година СР Македонија брои 1.913.571 жители. Во три индустриски региони, односно во Пелагонија, Полог и северниот дел на Повардарјето или во шест општини (Скопје, Куманово, Битола, Прилеп, Тетово и Гостивар), живеат 1.133.400 жители, а тоа прави 60% од вкупното население во Републиката. Во 1948 година, кога индустријата сè уште не била доволно развиена, во спомнатите три региони живееле 594.727 жители или 49% од вкупното население во Републиката. Според тоа во периодот од 1948 до 1981 година населението се зголемило за нешто повеќе од 100% или за 568.673 жители. Од горниве неколку податоци се гледа дека во позагрозените региони најголема е концентрацијата на населението. Во таа смисла интересен е примерот со Скопскиот индустриски регион во кој во 1981 година живеат 503.449 жители или нешто помалку од една четвртина од вкупното население во СР Македонија, и каде во однос на 1948 година популациската маса се зголемила, речиси, за три пати.³⁾

³⁾ Податоците се користени од следните публикации: Први резултати од пописот на населението, домаќинствата и становите во 1981 година. Републички завод за статистика, Статистички преглед 115, Скопје, 1981; Први резултати од пописот на населението и становите во 1971 година, РЗС, Статистички преглед 17, Скопје, 1971; Основни податоци по општини, РЗС, Статистички преглед 29, Скопје, 1972.

Од поделениот демографска структура треба да се анализираат и другите нејзини содржини како составот на населението по пол и старост, природниот прираст, населението по активност и занимање и по писменост и школска подготовка, бидејќи на нивните квалитативни и квантитативни компоненти непосредно или посредно влијаат и условите на животната средина, а особено ако е таа зафатена со процесите и дејствата на загадувачите. Нивните анализи и приказ не би требало да имаат карактер само на општ преглед, туку со споредбена метода да истакнат во загадените или незагадените зони на животната средина. Од практична гледна точка поефикасно е да се вршат проучувања во зоните кои се значително подложени на штетно дејство на загадувачите за да се укаже на неповољните последици кои се одвиваат и во демографската структура на населението. За секој демографски елемент може да се врши посебна анализа или пак во комбинација како што ќе го изнесеме следниов случај.

Во последните 10 години, односно од 1971 до 1981 година, природниот прираст на населението во трите наведени индустриски региони изнесувал 162.847 лица, а тоа прави 62,4% од вкупниот прираст во СР Македонија. Тоа значи дека во позагадените зони на животната средина живее значителен број на младо население, под десетгодишна возраст, односно онаа структура на население која може полесно да биде подложена на загадувачите и на нивното штетно дејство по здравјето. Во таа смисла особено е драстичен примерот во Скопскиот регион каде на природниот прираст се паѓале 27,9% од вкупниот прираст на населението во Републиката. Ако се послужиме со податоците од 1971 година ќе видиме дека во трите индустриски региони, покрај значителното учество на младото и сè уште нејако население, во нив живее и значителен број на старо население, физички понемојно кон дејствата на загадувачите. Тоа тогаш броело 51.173 лица што правело 54,0% од вкупното население старо 65 и повеќе години во Републиката.

Важно е да се знае каква е структурата на активното население по сектори на дејност, бидејќи има такви занимања кои се најнепосредно сврзани со објектите што ја загадуваат околината и самото работно место, како што се секундарните дејности. Така, на пример, во СР Македонија додека во 1953 година во секундарните дејности биле вработени само 74.545 лица или 14% од вкупното активно население во Републиката, веќе во 1971 година биле вработени 162.913 лица што правело 28% од вкупното активно население во Републиката. Во 1971 година во трите индустриски региони во секундарните дејности биле вработени 100.361 лице што правело 61,1% од вкупното активно население во секундарните дејности во СР Македонија, додека само на Скопскиот регион се паѓале 33,5%. Во СР Македонија

во 1971 година во индустријата и рударството вкупно биле вработени 92.033 лица, а од овој број во трите индустриски региони биле вработени 56.574 лица или 61,4%. Само во Скопскиот регион биле вработени 29.098 лица или 31,6. Од горните податоци се гледа дека мошне е различна концентрацијата на активното население вработено во секундарните дејности по одделни општини. Од тие причини потребно е навреме и ефикасно да се преземат заштитни мерки за зачувување на здравјето на вработените, а со тоа да се подобри и продуктивноста на трудот.

Кога станува збор за унапредување на животната средина корисно е да се знае нивото на писменоста и школската подготовка на населението, кои стојат во непосредна врска и со елементот кој ги третира општествено-социјалните услови. Секако дека повисокото образовно ниво на населението и воспитанието на младите придонесуваат за квалитетно одржување на животната средина. Во СР Македонија од ослободувањето па наваму доста е сторено за подобрување на писменоста на населението. Така, на пример, од 1953 до 1971 година бројот на неписменото население е намален од 342.755 на 232.986 лица. Меѓутоа, сè уште присутен е проблемот на неписменото население, бидејќи во 1971 година на него се паѓале 18,1% од вкупното население на возраст од 10 и повеќе години во Републиката. Интересно е дека токму во трите индустриски региони, односно во шесте општини, или во позагрозените услови на животната средина, значителна е концентрацијата на неписменото население кое секако поинаку би се однесувало кон заштитните мерки кога не би било такво. Така, во 1971 година во нив вкупно имало 128.823 неписмено население што правело 55,2% од вкупното неписмено население во Републиката. Во овие региони најголема е концентрацијата на населението со најниска категорија на школска подготовка, односно без школска подготовка и со 1—7 одделенија основно училиште. Така, во 1971 година оваа категорија (без неписмените лица) вкупно броела 355.944 лица што правело 53,4% од таквата категорија во Републиката. Дека е недоволно образовното ниво на населението во позагрозените региони се гледа и од податокот дека во нив вкупното неписмено население и она од спомнатата најниска категорија броело во 1971 година 484.767 лица што правело 66,5% од вкупното население над десетгодишна возраст во трите индустриски региони. Овој податок е доста заприжувачки и укажува дека треба сериозно да се сторат напори за подобрување на образовното ниво на населението со што би се подобрил и квалитетот на животната средина. Воспитанието на младите за хумано однесување кон природата и воопшто кон средината што ги опкружува, треба да најде место во училиштата и младинските ор-

ианизацији, бидејќи се покажа дека во 1971 година во трите региони имало дури 8.521 неписмени лица на возраст од 10—19 години, а тоа прави 6,6% од вкупното неписмено население во регионите.

Миграциите како втор поделемнт на популацијата, имаат најголемо влијание врз територијалното преразместување на населението. Во случајов на изучување на животната средина, покрај констатирањето на масата на мигрантите и изучувањето на причините што ги предизвикуваат емиграцијата и имиграцијата, важни се и правците на движењето. Во зависното од причините, од кои најбитни се економските, може да настанат движења на населението кои, во одреден временски период, ќе имаат дури неповолна просторна дистрибуција. На една страна, во одреден простор на животната средина може да се случи, а што е и чест случај на денешницата, да се создадат мошне населени зони, а на друга страна испразнети, односно депопулациони зони. Во некои земји во светот миграциите се доста масовни и активни, особено во оние каде се во развој индустријализацијата и урбанизацијата и во нив внатрешните миграции имаат доминантно значење. За високоразвиените земји покарактеристични се надворешните миграции односно имиграцијата. И во едниот и во другиот случај постојано се одвиваат миграциите и тие се основен фактор за сè поголема концентрација на луѓето во централните места за создавање на големи агломерации, а токму тие се жаришта на позагрозената и нездрава животна средина. Според тоа, од сите видови на миграции најбитна е имиграцијата и на неа треба да се обрне внимание во истражувањето. Воедно треба да се предложат соодветни мерки за намалување на обемот на доселувањата, што секако е тежок проблем за решавање.

Како пример на динамично преразместување на население то е СР Македонија. Пратени од недалеочното минато па сè до 1971 година, кога СР Македонија броела 1.647 308 жители, во доселувањата учествувале 620.224 лица, што прави 37,6% од вкупното население во Републиката, а тоа не е мала маса на имиграција. Од овој вид миграции најголемо преселување било од 1953 до 1971 година кога во доселувањата учествувале 435.763 лица или 70,2%, а тоа е период кога засилено почнала да се одвива индустријализацијата и урбанизацијата во Републиката. Тоа се и основните причини што миграциите продолжуваат да се одвиваат и во денешно време, бидејќи во периодот од 1971 до 1981 година во емиграцијата и имиграцијата учествувале уште 106.478 лица.

За СР Македонија најкарактеристични се внатрешните миграции и тоа главно на релацијата село—град, како и преселувања од помали и сè уште функционално недоволно развиени гратчиња во поголеми централни места. Така, до 1971 година

од селските населби се доселило, главно во градските центри, 485.911 лица што прави 78,3% од вкупниот број на доселениците. Најголемо е доселувањето во трите индустриски региони, односно во спомнатите шест општини, а уште поодредено во нивните централни места каде се лоцирани бројни индустриски објекти и во кои се развиени терцијалните дејности. Во овие региони до 1971 година вкупно се доселени 383.700 лица што прави 62,0% од вкупниот број на доселениците во Републиката, а само во Скопскиот регион се доселени 194.625 лица или 31,3%. Всушност во трите региони, кои во 1971 година вкупно броеле 937.062 лица, на доселеници се паѓале 41,0%. И во последниве десет години, од 1971 до 1981 година продолжило доселувањето, особено во централните места, но најмногу во Скопскиот индустриски регион и тоа 40.103 лица што прави 72,2% од доселениците во сите општини со позитивно салдо на миграции. Врз основа на горната анализа јасно може да се заклучи дека токму во позагадените средини и централни места најголемо е учеството на имигрантите, и што е битно нивното доселување не спласнало, така што масата на населението, покрај природниот прираст, значително се зголемува, а тоа значи дека и можностите за заболувања од разните загадувачи овде се најпотенцијални.

Третиот поделемет на популацијата го прави степенот на урбанизацијата кој е важен индикатор за оценка на масата на урбаното население од кое, она што е концентрирано во големите урбани центри со развиени секундарни дејности, повеќе е подложено на непогодните дејства на загадувачите. Всушност, урбанизацијата на една страна и дава квалитет на животната средина во смисла на подобар животен стандард, а на друга страна, тоа забрзува процесот на создавање непогодни услови за човековото здравје, бидејќи во урбаните средини значително делува техничко-технолошкиот прогрес со негативни последици во загадувањето на воздухот и водата како и со бучавата. Според тоа се добива впечаток колку урбанизацијата е поволна за квалитетно унапредување на животните услови, толку повеќе таа предизвикува и нездрава средина за која, ако не се преземат навремени заштитни мерки, може да биде дури и трагична по човековото здравје отколку руралната средина. Затоа таму каде процесите на урбанизацијата се активни или дури во некои земји завршени, по правило во денешни динамични технолошко-економски услови, животната средина е позагрозена.

Во СР Македонија урбанизацијата зафатила пошироки размери од пред дваесетина години, така што дури во 1981 година за прв пат бројот на урбаното го надминало селското население, па според тоа во нашата Република станува сè поголема масата на популацијата која е подложена на штетното дејство на загадувачите. Така, на пример, во 1948 година, односно во

првата пописна година по ослободувањето на урбаното население се паѓале само 28,6% од вкупното население во Републиката, а во 1981 година, кога урбаното население броело 1.054.809 жители, се паѓаат 55,1%. Според тоа од 1948 до 1981 година бројот на урбаното население се зголемил за 724.411 лица или за 219,3%, а тоа доволно говори дека процесите на урбанизацијата во СР Македонија се значителни, така што таа денес се смета за една од најурбанизираните Републики во Југославија.

Во сите 34 општини, колку што ги има во СР Македонија, бројот на урбаното население се зголемил, но сепак најголем е порастот во трите индустриски региони, односно во шесте општини. Така, во 1948 година во овие региони урбаното население вкупно броело 211.115 жители што правело 63,9% од вкупното урбано население во Републиката, или 34,8% од вкупното население во регионите. Во 1981 година урбаното население во нив броело 700.851 жители или 66,4% од вкупното урбано население во Републиката и 61,9% од вкупното население во регионите. Според тоа од 1948 до 1981 година бројот на урбаното население се зголемил за 489.736 лица или за 232%. Од тие причини во урбаните центри значителен дел од популациската маса веќе е подложена на штетното дејство на загадувачите. Посебно треба да се истакне Скопскиот регион, односно градот Скопје, како најголема урбана агломерација и главен град на Републиката. Градот во 1981 година брои 405.874 жители што прави 21,2% од вкупното население во Републиката или 38,5% од вкупното урбано население. Скопје со голема концентрација на објекти од секундарните и терцијални дејности, е типичен пример на мошне привлечно имиграционо место кое перманентно прима доселеници, речиси, од целата Република, така што само во последните 10 години бројот на градското население се зголемил за 92.894 жители или за 22,9%, така што оваа урбана експанзија не е многу поволна барем што се однесува за загадените животни услови.

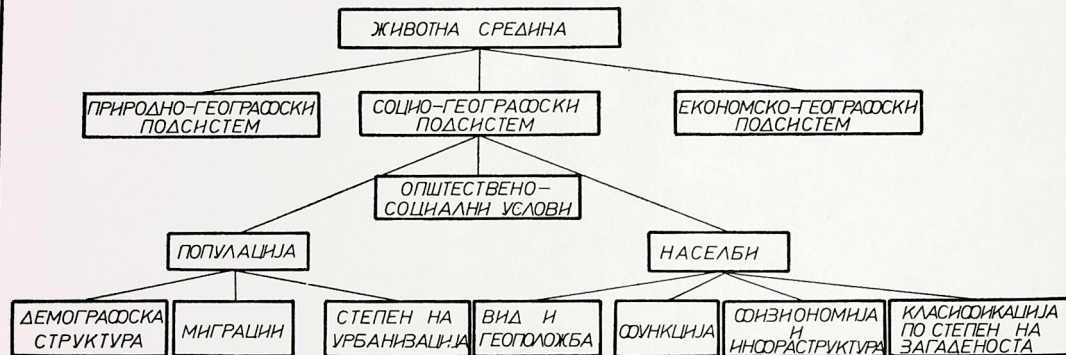
Вториот важен елемент на социо-географскиот подсистем се **населбите** кои, како што спомнавме, се материјален одраз на општествено-економските фактори и тие во животната средина се надјинамичните жаришта на човековата активност и становање. Населбите имаат и непосредна врска со елементите на природно-географскиот и економско-географскиот подсистем чии, пак влијанија имаат видно значење на развојот на населените места. Во животната средина населбите се пунктови каде најнепосредно се развиваат условите на неповолните дејства на загадувачите, бидејќи тие и се создадени во нив во зависност од функционалниот развојот и структура. И не само тоа, туку на релативно мал населен простор може да има голема агломерација на популацијата, како што се милионските градови или мегалополисите, која најнепосредно е подложена на опас-

ностите по човековото здравје. Во повеќе земји во светот процесите на урбанизацијата и индустријализацијата се силни така што се одвива специфична трансформација на населбите по нивната големина по број на жители, по функцијата, физиономијата и територијалното ширење, односно се создава нова хиерархија во која за сметка на малите се развиваат големи населби и токму тие во животната средина се носители и жаришта на загадувачите. Оттаму и во науката, како и во географијата, се поставува актуелно прашање во каков вид населби и во каква агломерациона големина треба да живее современиот човек без особени опасности за неговата универзална животна егзистенција. Секако дека во иднина проблемите на животната средина ќе ги наметнуваат предлозите и решенијата како да се развиваат населбите и секое доцнење во таа смисла непријатно, дури и трагично ќе се одразува во животниот циклус на урбанизиранiot човек.

Сметаме дека при истражувањето на населбите, а во врска со проблемите на животната средина, особено внимание треба да се обрне на следниве поделуми: на видот и територијалната сместеност, на функциите, односно функционалната класификација, на физиономијата тесно сврзана со инфраструктурната опременост и на класификацијата на населбите по степенот на загаденост.

Во поделумот вид и територијална сместеност треба да се даде преглед и на големината на населбите по број на жители. Видот на населбите е во непосредна врска со факторите и елементите на Економско-географскиот подсистем такашто и проблемите во животната средина во многу зависат од овој поделум. Во многу земји, како и во нашата вобичаена е поделбата на населбите на градови, села и на населби со специфична намена, а во други земји каде, речиси, е извршена тотална урбанизација не постојат класични села туку населбите се делат по големина на жители и по функционалниот белег. Во секој случај градовите, како поразвиен вид на населби повеќе се проблематични во животната средина и во колку е во некои земји или региони нивниот број поголем во толку и просторното ширење на дејствата на загадувачите е поголемо. На тоа може да делува и територијалната сместеност на населбите, односно географската положба, која е во тесна врска со факторите и елементите на природно-географскиот подсистем. Ако централното место, во кое активно делуваат загадувачите, нема поволна положба во однос на природните одлики на просторот и ако во својата најблиска правитациона сфера има поголем број селски населби, тогаш дејството на загадувачите не само што ќе биде видно во самото централно место туку ќе има влијание и во непосредната околина. Во овој поделум треба да се изврши класификација на населбите по големина на жители, иако пра-

ГЕОГРАФСКИ МОДЕЛ НА ЖИВОТНАТА СРЕДИНА СО ПОСЕБЕН ОСВРТ НА СОЦИО-ГЕОГРАФСКИОТ ПОДСИСТЕМ

пањето за населението се третира во елементот за популацијата. Ова е потребно за да се констатира каква маса на популацијата, и во кој вид населби најмногу е подложена на дејствата на загадувачите. За преземање на мерки за заштита овој поделемемент треба да има непосредна врска со елементот на општествено-економските услови и фактори. Посебно е важно да се обрне внимание на зоните на населеноста внатре во населбата, особено во градовите сврзани со внатрешните функционални зони со различен степен на загаденост, односно да се изврши микрозонирање на населениот простор по број и густина на населеност.

Во СР Македонија, со исклучок на мал број населби со специфична намена, останатите населби се села и градови. Според податоците од 1981 година во нашата Република вкупно има 1665 населби, од кои 29 се градски, 1621 селски и 15 со друга функција како приградски, рударски, рибарско-туристички, општински центри и др. Предмет на нашите истражувања, а во врска со проблемите на животната средина, се градовите. Тие во СР Македонија се разместени доста правилно, односно во секоја котлина се наоѓа по еден или поретко по два града. Поголем број од нив се сместени на рабовите од котлините, такашто значителен број од селата во гравитационите зони не се еднакво оддалечени од централното место, па затоа подалечните послабо се зафатени од дејството на загадувачите. Со оглед на тоа дека релјефната структура во СР Македонија е доста изразена, дека котлините се одвоени често со високи планински сртови, помалку се доаѓа до соединување на дејствата на загадувачите помеѓу градовите, туку тие се карактеристични главно по рамките на котлините. Според тоа за СР Македонија релјефните фактори на природно-географскиот подсистем се поволни за ограничување на просторното ширење на загадувачите.

Меѓу градовите постои значителна разлика во големината по број на жители, така што градските агломерации не се сите подеднакво зафатени со дејствата на загадувачите што зависи и од нивното функционално обележје. Само еден град, и тоа Скопје брои 405.874 жители, еден град, и тоа Битола брои 80.832 жители, два града (Прилеп и Куманово) бројат нешто над 60.000 жители, а сите останати 25 града бројат по помалку од 50.000 жители, од кои дури 9 града под 10.000 жители. Всушност во 6 града (Скопје, Битола, Прилеп, Куманово, Тетово и Т. Велес) во 1981 година вкупно има 703.269 жители што прави 66,6% од вкупно градско население во Републиката, додека останатите градови не претставуваат големи агломерации, а се тоа има свои позитивни или негативни последици во животната средина која е подложена на дејствата на загадувачите. Што се однесува до микрозонирањето на населениот простор со неколку зборови ќе се послужиме со примерот на Скопје. Во 1981 година во зоните на индустрискиот дел на

градоот живеат 141.960 жители што прави 35% од вкупното градско население, а тоа е релативно големо учество на популацијата во најзагрозените реони на градската територија.

Основниот поделмент, кој најмногу се одразува врз квалитетот на животната средина, е функционалното обележје на населбите кое е во најнепосредна врска и со факторите на економско-географскиот подсистем и во него најмногу треба да се третира ова прашање, односно проблематика. Накратко сакаме да истакнеме дека, говорејќи главно за градовите, треба да се изврши нивна функционална класификација, бидејќи од нив произлегуваат најголем број и најопасни по човековото здравје загадувачи. Според тоа во овој модел не треба да се обработуваат сите гранки на примарните, секундарните и терцијалните дејствија, туку само оние кои непосредно со своите објекти вршат загадување на околината. Од интерес е да се констатираат внатрешните градски функционални зони и да се оценат нивните дејства врз загадувањето на реоните, а особено оние каде се лоцирани индустриските објекти. Исто така треба да се прати развојот на сообраќајот и тоа како внатрешниот така и надворешниот, односно товарниот, кој најмногу е поврзан и зависен и од бројот и видот на индустриските објекти и други услужни дејствија.

Функционалниот развој на градовите е во непосредна врска и со општествено-социјалниот елемент, а тоа значи со општественото, економското, просторното и урбанистичкото планирање, бидејќи без учеството на горните фактори во решавањето на развојот на функциите може некои населби стопански да се преоптоварат и да се создадат услови за нивното загадување. Во практиката не е редок таков случај, затоа што не се водело доволно сметка за сите компоненти во одлучувањето на изградбата, на пример, на индустриските објекти, а особено на оние што најмногу ја загадуваат и загрозуваат животната средина.

Во СР Македонија индустријализацијата зафатила пошироки размери од ослободувањето па наваму, а особено во последните дваесеттина години. Но во прво, од одредени објективни причини, индустриските објекти не биле рамномерно разместени по градовите, односно просторните целини. Но, за жал во поново време индустријализацијата многу не отстапува во својот развојот како и во почетокот, па затоа денес се сретнуваат голем број објекти од разни индустриски гранки во помал број градови како што ги има во Скопје, Куманово, Т. Велес, Битола, Прилеп и Тетово, додека во помалите граччиња има по еден до два, па дури ниту еден позначаен индустриски објект. Затоа штетното дејство на индустриските загадувачи е највидливо токму во градовите со бројни индустриски објекти кои се воедно и најголеми агломерации и чија околина исто така е подло-

жена на загадување. Овие наводи нема потреба многу да се демонстрират со разни бројчани и други показатели кои треба да се разработат и оценат во економско-географскиот подсистем. Преку разни технички решенија и законски одредби се прават напори да се отстранат или ублажат штетните дејства на загадувачите и тоа е за сега основна заштитна мерка бидејќи веќе изградениот објект не може да се дисперзира на друго место.

Во функционално поразвиените општини, односно нивните централни места, а во врска и со концентрацијата на индустриските објекти, значително повеќе е развиен сообраќајот. Познато е дека друмските моторни превозни средства мошне го загадуваат воздухот со издуните гасови и создаваат поголема букава, па затоа нивното штетно дејство по човековото здравје е различно по одделни населби, односно општини. Така на пример, во спомнатите три индустриски региони, односно шест општини, во 1971 година вкупно имало 87.132 моторни возила, а тоа прави 69% од сите моторни превозни средства во Републиката. Овој факт доволно говори дека сообраќајната функција има свое учество во загадувањето на одредени градови и региони.

Третиот поделемет се однесува на физиономијата на населбите и нивната инфраструктурна опременост, кои зависат една од друга. Имено, потребно е да се знае микроположбата на населбата која е во тесна врска со морфопластиката, а сето тоа влијае врз територијалното ширење на населениот простор, односно врз обликот на населбата. Со обрнувањето внимание на архитектонско-градежната структура и обликување ќе се добијат сознанија за одредување на физиономијата на населбата, во овој случај на градот. Преку овој поделемет можат практично да се оценат кои делови на градот се подложени најмногу на дејството на загадувачите, а особено оние кои преку непланското територијално ширење навлегле во индустриските зони. Истражувањата со ваква намена треба да обрнат внимание на типот на градбата (висока или ниска), на експозицијата на одделни делови на населениот простор спрема микроклиматските услови, на наклонот на населениот простор, односно на топографските услови, на структурата и взаемните врски на внатрешните градските функционални зони, на уличната мрежа, на типот на куќите, односно становите, на локацијата и видот на пазарилната, на зелените површини и др. Од физиономијата на градот зависи каква ќе биде и инфраструктурата и нејзината опременост, а таа е многу важен фактор за заштитата на населбата од разните видови загадувачи. Една населба со добро организирана канализациона и водоводна мрежа, со добро снабдена електроенергија, со квалитетна организација на одржување на чистотата, односно комуналната хигиена, со повеќе и правилно распределени зелени површини и др., секако ќе биде помалку загаде-

на отколку населбите чија инфраструктура е примитивна и слабо опремена.

Во СР Македонија градовите по својата физиономија се мошне интересни бидејќи некои од нив се доста стари по својот постанок. Во поголем број од нив се зачувани старите архитектонско-градежни наследства, но кај сите се забележуваат модерни физиономиски комплекси, создадени врз база на современи урбанистички планови. Од тие причини во повеќе градови се гледаат контрастите меѓу старото и новото, а тоа има своја атрактивност и културно-споменичка вредност. Меѓутоа, кога станува збор за живната заштита од загадувачите, токму поради наведените контрасти, се јавуваат одредени проблеми во урбанистичката реконструкција особено кога треба да се спроведува инфраструктурата. Некако по правило старите делови на градовите се изградени на пострмни наклони и имаат вид на амфитеатрална микроположба, како што е случај со Т. Велес, Штип, Охрид, Кратово, Струмица и др. Тие имаат ниски згради и тесни и криви улици такашто во нив со потешкотија се спроведуваат некои комунални објекти. Од тие причини, односно поради постоењето на старите делови, при новото територијално ширење се бараат излези кон такви површини и правци кои може да бидат и неповолни во однос на индустриските објекти, како што е пресен случајот со Т. Велес, при што се заземаат и корисни приградски поделелски површини. Во новоизградените делови чест случај е улиците да бидат претесни и комуникативно мошне оптеретени од брзиот пораст на бројот на моторните возила, а истражувањата веќе укажуваат дека на најпрометните улици и раскрсници значително се надминуваат нормите на загадениот воздух. Може уште доста да се зборува и наведуваат примери за улогата на физиономијата и инфраструктурата во истражувањето на животната средина, но ќе се задржиме накратко уште само на примерот на Скопје како најголема агломерација во Републиката. По катастрофалниот земјотрес во 1963 година градот почна да се развива по најсовремени урбанистички концепции така што физиономски доста се измени. Денес во него се одделуваат четири дела: стар ориентален, средноевропски, монтажен и нов со висока и цврста градба. Битно е што населените површини значително се проширени така што едни фабрики, кои порано биле на периферијата на градот денес се наоѓаат во него, а други фабрики се допрени до новите периферни делови. Од тие причини, како и од мошне зголемениот број на моторни возила, Скопје и неговата околина се значително подложени на загадување, кое е особено неповолно во летните и суви месеци кога дејството на ветерот Повардарец е слабо изразено. Навистина се преземаат одредени мерки за заштита, но сè уште тие не се доволно ефикасни за една агломерација од над 500.000 жители.

Четвртиот поделемет се однесува за класификација на населбите по степенот на загаденоста. Тој е во непосредна врска со сите претходни подсистеми, па затоа за да се изврши класификацијата треба да се знаат сите предуслови и факторите што ги создаваат загадувачите. Исто така потребно е да постојат мерни станици и специјализирани установи кои перманентно ќе го пратат степенот на загаденоста а тие треба да бидат присутни дури и во големите индустриски објекти и комплекси. Во ова поглавје врз база на опстојни податоци треба најмеродавно да се предлагаат и ефикасни мерки за заштита од загаденоста и да се следи нивната реализација. Во СР Македонија за сега не можеме да извршиме детална класификација на населбите по степенот на загаденоста бидејќи сè уште не е доволно организирана службата за пратење на дејствата на загадувачите. Таа поефикасно делува во Скопје каде има неколку мерни пунктови.

Кога се зборува за мерките на заштитата на животната средина, како и воопшто за планирање на просторот за подобра животна егзистенција на луѓето, односно за квалитетен животен стандард, несомнено треба да се обрне внимание на мошне важниот елемент во кој се третираат општествено-социјалните услови. Нема да се задржуваме во детално прикажување и давање основи на овој елемент бидејќи тој не е предмет само на географската наука. Сепак, со неколку зборови сметаме да укажеме за потребно дека општествено-социјалните услови ги претпочитуваме како важен елемент во донесувањето и спроведувањето на политиката и смерниците на развојот на животната средина, или поодредено кажано од овие услови зависи и правилното општествено, економско и просторно планирање кои се и најбитните фактори за унапредувањето на животната средина, а не само за заштитата. Во таа смисла, покрај целосната грижа на општеството, за одржување на здрава човекова околина важна е улогата на општествените и младинските организации, на законските одредби, на образованието и воспитанието кон проблематиката на животната средина, на социјално-здравствените установи и др.

Во изнесената содржина на овој труд сторивме напор да извршиме едно географско моделирање на животната средина и да укажеме на елементите кои треба да бидат опфатени во ваков вид истражувања, бидејќи географската наука која поодамна за предмет на истражувањето ја има географската средина, напоредо со други науки, е доста значајна и компонентна да се занимава со проблематиката на животната средина. Во шемата се истакнати три основни подсистеми, но го разработивме само социо-географскиот подсистем со сите, според нас важни и основни елементи и поделемети при што се изнесени примери од СР Македонија. На сличен начин би требало да се работат и елементите на природно-географскиот и економско-гео-

графскиот подсистем за да се комплетира целиот географски модел на животната средина. Овој модел секако и понатаму ќе се доизградува со уште некои нови сознанија, но сметаме дека во основа може да се прифати како најпогоден во географските научни истражувања на животната средина.

MODELE GEOGRAPHIQUE DE L'ENVIRONNEMENT COMPORTANT QUELQUES APERCUS DU SOUS — SYSTEME SOCIO—GEOGRAPHIQUE

— Mitko Panov —

(Résumé)

L'ouvrage attire l'attention sur un modèle géographique de l'environnement comme problème d'une grande actualité. Le schéma-ci-inclus présente trois sous-systèmes. Le sous-système physique — géographique, le sous — système socio — géographique et le sous-système economico-géographique mais seul les sous-système socio-géographique est élaboré en détail puisque c'est l'objet de nos recherches. Le but de cette étude est entre autre de démontrer la valeur pratique de la science géographique dans les recherches concernant l'environnement. Dans le cadre du sous-système socio-géographique sont traités deux éléments fondamentaux: la population qui subit le plus directement l'influence des polluants et les agglomérations dans lesquelles ces derniers se manifestent de la manière la plus immédiate. Dans le cas de la population les sous-éléments suivants sont analysés: la structure démographique, les migrations et le degré d'urbanisation. Seuls sont présentés les cas qui sont le plus directement liés aux problèmes de l'environnement illustrés par des exemples pris en R. S. de Macédoine. Comme modèles ont été choisies trois régions industrielles à savoir Pelagonija, Polog, et la haute vallée du Vardar.

On a étudié comme deuxième élément fondamental les agglomérations puisque elles subissent le plus directement les polluants et ceci d'autant plus que la concentration est grande. Des sous-éléments suivants ont été traités: le genre, la situation géographique, les fonctions, physionomie, les infrastructures et la classification des agglomérations en fonction du degré de (poignée) pollution. Pour chaque sous-élément les explications sont données à partir d'exemples pris en R. S. de Macédoine.

Concernant les mesures de protection et de mise en valeur de l'environnement a été souligné l'importance des conditions socio-culturelles que nous avons dégagé comme troisième élément du sous-système socio-géographique. Dans cet ouvrage on présente aussi un schéma d'un modèle géographique de l'environnement.

ПРОСТОРЕН ПЛАН ЗА РАЗВОЈ НА ТУРИЗМОТ ВО ОПШТИНА КОЧАНИ

— Александар Стојмилов —

Вовед

Врз база на низа футуролошки студии работени за развој на туризмот во пооделни земји во светот, се заклучува дека порастот на оваа дејност во иднина директно ќе зависи од општествено-економскиот развој на секоја од овие земји посебно. При тоа се смета за веројатно дека во пошироки размери, стапката на порастот ќе се движи по слаба дегресија, но апсолутниот прираст постојано ќе расте.

Прогнозите за движењата на туристичката побарувачка во Југославија, предвидуваат кон крајот на нашиот век во неа да се остваруваат по околу 320 милиони ноќевања годишно. Преку соодветни истражувања е утврдено дека во СР Македонија во 2000-та година може да се очекуваат околу 26 милиони туристички ноќевања вкупно. Од нив една третина би биле ноќевања од странски туристи, а останатото од домашни туристи. Меѓутоа, за разлика од досегашната концентрација на туристичката побарувачка која главно беше усмерена кон одредени простори, посебно езерските места, во наредниот период се очекува поголема дисперзија на туристичките движења и кон останатите простори кои исто така нудат оптимални услови за развој на туризмот во Републиката. Гледано од тој аспект, територијата на општина Кочани заслужува посебно внимание, бидејќи овде постоењето на мошне обилните термоминерални извори во с. Бање и ново отворените во с. Д. Подлог нудат широки можности за развој на здравствениот туризам, а квалитетните зимско-спортски терени на Осогово и погодните климатски услови се речиси идеални за развој на зимско-спортскиот и летниот престоен планински туризам. Затоа се јавува и нагласена потреба во просторниот план на општината туризмот да добие поддекватно значење, односно за него да се изготви посебен план.

Во методскиот пристап при изработката на оваа студија карактеристични се два момента: прво, просторот на општината Кочани туристички е анализиран од најширок аспект и второ, применети се повеќе методи вообичаени за туристичкото програмирање. Важна поставка која мошне детално е анализирана, претставува валоризацијата на факторите за развој. Во тој контекст направен е обид да се формира оптимална туристичка понуда, специфична и адекватна за општината Кочани. При разработката водено е посебно сметка да се исклучат колизионите фактори кои можат да се јават помеѓу туризмот и останатите стопански гранки. Во врска со тоа оваа студија не ја исклучува можноста за дополнителни корекции во колку опортунни економски и други причини поставуваат барања да се прави преориентација во корист на други дејности.

1. Фактори на туристичкиот развој

Развојот на туризмот во еден простор го обусловуваат повеќе фактори. Најглобална поделба е онаа која сите тие ја разграничуваат во две основни групи и тоа: фактори на туристичката понуда и фактори на туристичката побарувачка. Во ова поглавје обработката ќе биде опраничена на основните фактори на туристичката понуда, а тоа се атрактивните, комуникативните и рецептивните фактори.

Атрактивните фактори, во разгледувањето на развојот на туризмот од просторен аспект, заслужуваат највисок третман. Тие всушност го определуваат степенот на туристичката привлечност на еден простор, а се групирани во две поголеми групи и тоа: природни и антропогени фактори. Со нивна валоризација се создава солидна појдовна основа за адекватното програмирање на долгорочниот туристички развој.

1.1. Атрактивни (природни и општествени) фактори

А — Природни фактори

Во оваа група се вбројуваат сите специфични природни квалитети и погодности на природната средина, кои го определуваат основниот тон на туристичката привлечност на една територија.

За просторот на општина Кочани карактеристична е појавата на повеќе специфични и атрактивни природни мотиви. Меѓу нив најголемо значење имаат морфологијата на одделни терени кои овозможуваат развој како на летниот престоен планински, така и на зимскиот спортски туризам, потоа климатските и

биогеографските елементи како и хидрографијата, посебно појавата на термоминералните извори кои претставуваат солидна база за развој на здравствениот-бањски туризам.

1. Релјефни погодности за развојот на туризмот

Од морфолошките форми што се сретнуваат на подрачјето на Кочанската општина нагласено туристичко значење имаат: планинските масиви на Осогово и Плачковица, потоа вулканските релјефни форми и длабоките кањонски долини.

Како комплексни планински туристички мотиви кои во себе обединуваат повеќе атрактивно рекреативни елементи се планините: Осогово и Плачковица. Тие пред сè имаат голем број на врвови кои заради одличниот видокруг што се пружа од нив и разновидните панорамски погледи претставува честа омилена цел на туристите. Такви врвови на Осогово се: Руен (2252 м), Царов Врв (2085 м), Ретки Буки (1771 м), Лопен (1781 м), Кормина (1602 м), Пониква (1670 м), Синковица (1545 м), а на Плачковица Лисец (1754 м), Прквиште (1676 м), Голак (1238 м), и др. Следен морфолошки елемент погоден за развој на туризмот во планинските простори се благите падински страни. Тие пружаат извонредни можности за развој на зимскиот спортски туризам. Такви погодни терени на Осогово се наоѓаат во следните локалитети: Царев Врв и Пониква. Од Царев Врв (2085 м) можно е трасирање на смучарски патеки кон Китка (1847 м), Лопен (1781 м) и Калин Камен (1817 м), односно кон долините кои се наоѓаат во подножјето на овие врвови. Вкупната денивелација на овие смучарски патеки изнесува над 2000 м. Тоа се всушност најквалитетни терени за зимско-спортски туризам во Источна Македонија кои може да примат смучари од највисока категорија поради што имаат и особено туристичко значење. Терените околу Пониква се со помали денивелациони можности (вкупно околу 1000 м) и тие се погодни за смучари почетници и од пониски категории (1,34).

Од другите морфолошки форми, интересни за развој на туризмот се клисурите и вулканските ридови. Меѓу клисурите најатрактивни се клисурите на Кочанска, Оризарска и на Зрновска река. Овие реки се до влегувањето во Кочанско Поле имаат клисурести долини кои на поедини делови се и кањонести, што им ја наголемува туристичката атрактивност.

И вулканските ридови во околината на Кочани туристички се атрактивни. Тие имаат стрмни страни, а врвот им е зарамнет. Такви се Алењак, Сламерник и особено Граотина од десната страна на патот од Кочани за Пониква. Тие се интересни за така наречениот екскурзионен туризам и овозможуваат на лице место учесниците да се запознаат со „обработен“ вулкански материјал.

2. Погодности на климата за развој на туризмот

Разновидната морфологија на релјефот и географската пологба, овозможиле на територијата на општината, појава на повеќе климатски варијанти. Така во високопланинскиот дел на Осогово и Плачковица владее планинска клима, во понискиот ритчест дел изменето континентална, а во најнискиот котлински дел во Кочанското Поле изменета средоземна клима. Сите тие имаат одредено значење за развој на туризмот и рекреацијата. Присуството на изменета средоземна клима во Кочани и неговата околина, претставува значајна погодност за развој на излетничкиот туризам. Со оглед дека во овој простор се јавуваат и термоминералните извори, ваквата клима овозможува несметано нивно користење преку целата година. Тоа го потврдуваат и податоците за биоклиматските карактеристики на климата во Кочани која според класификацијата на Конрад е „разнежувачка и благо надражувачка“. Клима со разнежувачко дејство се јавува во месеците мај, јуни, јули, август и септември, а со благо надражувачко обележје во месеците март, април, октомври, ноември и декември. Клима со силно надражувачко обележје не се појавува во Кочани (2,30).

Присуството пак на права планинска клима во високиот дел на Осогово, овозможува развој и на летниот стационарен планински и на зимскиот-спортски туризам. Во прилог на ваквата констатација зборуваат повеќе климатски елементи. На височина од 1500 метри на Осогово се наоѓаат и најпогодните температурни прилики за летен и зимски туризам. Добиени се по пат на интерполација и прикажани се на следната табела:

Средни месечни и годишни температури на воздухот
во Кочани и Пониква

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	год.
Кочани	1,2	3,6	7,5	12,8	17,5	21,2	23,9	23,8	19,8	14,1	8,5	3,5	13-1
Пониква	-3,8	-1,4	1,3	4,1	10,0	13,7	15,2	15,2	12,3	7,9	3,5	-1,5	6,9

Се забележува дека во јули месец, додека во Кочани температурата на воздухот изнесува 23,9°C и е речиси спарно, дотогаш на Пониква таа изнесува 15,2°C и е мошне пријатно за престој. Од прегледот на температурата исто така се гледа дека таа на Пониква во три месеци од годината е под 0°C, а во 6 месеци е пониска од 5°C. Во тоа време врнежите се во вид на снег кој овде долго време се задржува. Какво е времетраењето на снежниот покривач во поедини висински делови на Осогово се гледа од наредната табела.

Вкупно денови со снег на Осогово по поодделни
висински делови

надморска височина	1300 м	1400 м	1500 м	1600 м	1700 м
датум на прв ден	15. XI	10. XI	5. XI	31. XI	26. XI
датум на последен ден	17. IV	22. IV	28. IV	3. V	9. V
Вкупно денови со снег:	154	163	174	184	196

Долготрајната снежна покривка во високопланинскиот дел на Осогово претставува втор значаен елемент (покрај денивелационите можности) кој овозможува добриу слови за развој на зимско-спортскиот туризам овде.

3. Хидрографски погодности за развој на туризмот

На територијата на Кочанска општина постојат поголем број хидрографски објекти. Тие покрај своето стопанско значење претставуваат и важни туристички потенцијални мотиви. По себни погодности за развој на туризмот имаат термоминералните извори, вештачкото езеро „Гратче“ и поголемите речни токови.

Термоминералните извори се јавуваат во два локалитета: с. Бања и с. Полог. Изворот во с. Бања се користи уште од време на Турците, додека оној во с. Подлог е откриен со бушење и денеска се наоѓа во фаза на истражување. Бањата во с. Бања порано беше сиромашна со термоминерална вода, додека сега по извршените бушења, добиено е голема количина на вода (над 65 л/сек) и со знатно повисока температура (повеќе од 65° C). По хемискиот состав таа е сулфурна, слабо алкална вода. За здравствено рекреативни цели главно се користи преку капење. Водата од термоминералниот извор во с. Подлог за сега не се користи за здравствени цели. Меѓутоа и за двата извора е карактеристично дека се наоѓаат во непосредна близина на Кочани, располагаат со голем капацитет и висока температура на водата. Тоа се елементи кои зборуваат дека овие термоминерални води пружаат широки можности за развој на здравствениот-бањски туризам.

Вештачкото езеро „Гратче“ се наоѓа во долината на Кочанска Река на местото каде се составуваат Мала и Голема Река. Изградено е во 1959 година. Од Кочани е оддалечено околу 7 км и до браната води автомобилски пат од IV ред. Акумулацијата е долга 2,5 км, широка 150—200 м и акумулира водна маса од 2,25 милиони м³. Најголемата длабочина изнесува 29 м и се наоѓа во близината на браната. Веднаш по изградбата езерото е порибено со пастрмка која овде одлично се прилагодила. Порибување е вршено и во подоцнежните години така што денеска

езерото е доста богато со риба и на неговите брегови е развиен спортскиот риболов. Езерото сега не служи само за наводнување, туку претставува најпосетено туристичко место за излет и капажиште за населението од Кочани.

Погодности за развој на туризмот, особено излетничко-рекреативниот и спортско-рекреативниот пружаат и поголемите речни текови. Такви се: Брегалница, Кочанска Река, Оризарска Река и Зрновска Река. Вдолж реката Брегалница на повеќе места се јавуваат и убави песочни плажи кои во летниот период се користат за сончање.

4. Биогеографски погодности

Растителниот и животинскиот свет претставуваат исто така значаен фактор за развој на туризмот. Без зеленило, пошуменост и одредена хортикултурна уреденост не може ни да се замисли еден туристички простор. Кочанското подрачје се одликува со разноврсна флора и фауна. За неа е карактеристична одредена зоналност. Во полето се одгледуваат суптропски култури (ориз), додека по падините на Осогово најпрво се јавуваат состоините на дабот во висинска зона од 500—800 м. н.в., потоа следува буката (од 800—1400 м. н. в.), а во највисоките делови се планинските ливади и пасишта. Инаку, површината на шумите и шумското земјиште во Кочанската општина изнесува 46.309 ха, што претставува 81,25% од географската површина на општината, додека само шумите зафаќаат површина од 24.395 ха а останатото е необраснато земјиште. Шумовитоста во општината, искажана преку површината на шумите по жител изнесува 0,56 ха, што е повисока од просечната шумовитост во СР Македонија. Меѓутоа, основна карактеристика на шумскиот фонд овде е што во најголем дел тоа се ниски шуми (17.238 ха), а далеку помалку се застапени високите шуми (7.157 ха). Доста се присутни шикарите и деградираните шуми (6.969 ха). Со сочувани високи шуми се одликуваат поедини простори околу Пониква и Лопено. Покрај другото тие токму заради пошуменоста имаат нагласено туристичко значење.

Хетерогеноста на дадените природни услови, посебно богатиот и разновиден флористички состав претставува солидна база за развој, исхрана и размножување на бројни видови од орните и зоофауната. Меѓу неа посебен значај за развој на туризмот има ловниот дивеч. Во Кочанска општина тој е заста-

пен со: срни, дивн свињи, зајаци, полски еребии, камењарки и фазани. Површините на кои тие се застапени се следните:

Срска дивеч	12.000
Дива свиња	15.000
Зајак	18.000
Полска еребиа	8.000
Еребиа камењарка	14.000
Фазан	1.200

На територијата на општината постојат четири уредени ловни површини. Тие се наоѓаат во атарите на следните села: Врнинци, Нивичани, Соколарци и Зрновци. Нивната вкупна ловна површина изнесува 33.709 ха. Последните години во уредувањето на ловните површини на територијата од Кочанска општина направено е квалитетно подобрување. Така во околината на селото Чифлик вдоль течението на реката Брегалница основан е природен резерват за фазански дивеч, а на планината Осогово формиран е ловен резерват, прв во источна Македонија за висок дивеч. Тој зафаќа површина од 2300 ха и се шири на терените од Синковница, Цер и Рамни Камен. Населен е со муфлон и елени лопатари. Тоа ќе биде расадник за ширење на високиот дивеч во Источна Македонија. Истовремено овие подрачја од општината се најпогодни за развој на ловниот туризам.

Поголемите речни токови како Брегалница, Злетовска Река, Кочанска, Оризарска и Зрновска Река населени се со риба (балканска мрена, бојни клен, крап во Зрновска-поточна, и калифорниска пастрмка и др.), а тука е и акумуляцијата „Гратче“, па сите заедно пружат услови за развој на спортскиот риболов. Погодната површина за обавување на оваа активност во општината Кочани се цени дека изнесува околу 40 ха.

Б — Општествени фактори

(Антропогени туристички мотиви)

На територијата на општина Кочани покрај природните постојат и бројни творби што човекот ги создал како: културноисториски споменици, етнографски вредности или архитектонски градби. Тие покрај своето историско имаат и нагласено туристичко значење, поради што претставуваат посебни туристички мотиви. Меѓу поважните вакви антропогени творби кои се значајни и за развој на туризмот се: археолошкиот локалитет Мордовис, тврдината Градиште кај браната „Гратче“, двете средновековни кули во Кочани, манастирот во с. Пантелеј, црквата во Кочани и др. Од урбано-историски аспект особено е интересен досегашниот развој на Кочани. Во тој контекст новооткри-

ните археолошки предмети како питоси, мермерни столбови и др. на територијата на градот, недвосмислено потврдуваат дека овде населба постоела и егзистирала во еден непрекинат континуитет од праисторијата преку доцната антика, ранохристијанството и средниот век до наше време. Всушност Кочани во секој нов наод сè поуверливо се придржува кон досега најстарите населби во Македонија. Занимливо е да се одбележи и тоа што овде не само што постоела населба во античкиот период, туку таа претставувала и значајно средиште на стратешки важниот пат кој водел од Повардарие по долината на Брегалница кон Струма. Од тука таа била еден од најсилно бранетите пунктови во овој дел на Македонија, бидејќи никаде до сега не е констатирано толку голема концентрација на утврдувања, како во регионот на Кочани. Повеќе убицирани тврдини во двоен прстен го опкружуваат градот, а се наоѓаат невообичаено близу една до друга. Такви тврдини познати под името „Градишта“ се наоѓаат кај селата: Соколарци, Спанчево, Рајчани, Пантелеј, Нивичани, Бели и Гратче кои ја штителе населбата од запад и север, како и во близина на селата: Кучичино, Теранци и Мордовис, кои ја штителе од југ (3).

Атрактивно за посетителите е и етничкото богатство што е сочувано кај населението од овој крај. Интересна е носијата, посебно онаа кај населението од осоговските села. Не помалку се привлечни и народните обичаи. Меѓутоа, како на археолошкото така и етнолошкото богатство за сега му недостасува организиран начин на презентирање. Кочани нема ниту музеј, ниту организиран друг начин за да ова богатство се собере и презентира пред посетителите. Всушност, валоризацијата на културно-историското наследство не значи само негова стручна презентација, но и одделни видови на негово вклучување во современиот живот.

На овој простор се одигрувале и значајни настани од нашата понова историја, посебно оние од Илинденското востание и НОВ. Повеќе од овие настани одбележани со споменици (како споменикот на Никола Карев кај Облешево, на Вера Трајковска—Котарка која загинала на Пониква и др.), овозможуваат најдиректно запознавање на посетителите со нашето историско минато и истовремено придонесуваат за збогатување на туристичкиот престој. Во тој поглед посебно место зазема монументалниот споменик на слобадата подигнат на ридот Лукобија, а откриен на Денот на Републиката — 29 Ноември 1981 год. Поставен е на површина од 320 м² и преку него авторите Р. Рагиновиќ и Г. Чемерски, успешно ја пренесуваат историјата на непокорот на народот од овој крај почнувајќи од Илинден, преку НОВ и Социјалистичката револуција до ослободувањето. Тој претставува своевиден израз на почит, благодарност и верност кон паднатите борци и жртви во Револуцијата од Кочанско.

Во групата на општествени фактори кои ги омасовуваат туристичките движења се вбројуваат и некои општествени манифестации кои имат пошироки размери или присуството и работата на специфични, односно работни организации. Такви во Кочани се на пример Институтот за ориз, единствена ваква организација во Југославија, Фабриката за целулоза и хартија, единствена во Републиката, потоа ЗИК „Кочанско Поле“ и др. Тие овозможуваат развој на многу масовниот екскурзионен туризам, под услов за тоа да бидат и организационо прилагодени.

1.2. Комуникативни фактори на развојот

Комуникативните фактори го определуваат степенот на комуникативноста на еден туристички простор. Тие се основен предуслов за развој на туризмот бидејќи ги поврзуваат емотивните подрачја (областите од каде што доаѓаат туристите) со рецептивните подрачја. Меѓутоа, за разлика од природните фактори кои се константни, комуникативните фактори се адаптабилни бидејќи се во основа условени од технички и финансиски средства.

Комуникативните фактори во развојот на туризмот во општина Кочани, денеска може да се констатира дека се поволни. Таа поволност особено е нагласена кога е во прашање геопрометната и геотуристичката положба на општинскиот простор. Меѓутоа, тие имаат и ограничено влијание ако се набљудуваат од аспект на внатрешната поврзаност, помеѓу градот Кочани и одделните атрактивни туристички простори како на пример Кочани—с. Пантелеј, Кочани—Плачковица и сл.

Главните карактеристики на геотуристичката положба се:

— Низ просторот на општината минува еден меѓународен туристички правец кој поаѓа од Скопје преку Титов Велес, Штип, Кочани и Делчево води за Благоевград во Бугарија. Тој има особено значење на развој не само на домашниот туку и на странскиот туризам, во Кочани.

— Низ Кочани поминува и еден веќе оформен домашен туристички тек кој води од Скопје за Берово, Неговото омасовување е забрзано со изградбата на патот Винаца—Берово, како и на патот Овче Поле—Штип, но дефинитивното оформување ќе настане дури по изградбата на сообраќајницата Скопје—Миладиновци—Св. Николе. Со пробивањето на оваа сообраќајница, растојанието помеѓу Скопје и Кочани забележително се скратува. На тој начин во геотуристички поглед, Кочани во кругот на својата туристичка клиентела ќе го има и Скопје кој претставува најголем емитивен туристички центар во Македонија. Со тоа значително ќе се зголемат можностите покрај за транзитен и за престоен туризам.

Постојната патна мрежа во општината Кочани, од I, II и III ред е целосно реконструирана и е во добра положба. Се ја вува потреба од продолжување на истата со нови патни правци како на пример од Пониква до Лопенот или од Зрновци кон Мородвис и Теранци, односно кон Плачковица за да би се поврзале, отвориле и активирале нови туристички простори и локалитети. Од вкупната мрежа на локални патишта со должина од 127 км, изградени се и асфалтирани само 44 км, останатите 83 треба да се изградат во наредниот период. На тој начин ќе се формира една туристичка мрежа на патишта која ќе го покрива целиот простор и ќе ги поврзува најважните туристички пунктови кои имаат изразити просторно-анбиентални валири. Ваквата мрежа на патишта ќе овозможи и непречена циркулација на туристите, интактно од транзитните токови и истовремено обезбеди можност за неколкучасовна, полудневна или целодневна сценариска организација на туристичките движења.

1.3. Рецептивни фактори на развојот

Рецептивните фактори го сочинуваат оној дел на туристичката понуда со која се обезбедува прифаќање на туристите во еден локалитет, како и сите останати неопходни услови кои овозможуваат нивно активен одмор и рекреација. Тука всушност спаѓаат сите елементи на понудата во најширок смисол на зборот кои на директен или на индиректен начин служат за задоволување на разновидните потреби на туристите. Тие чинат синтеза на сите други фактори и без нивно постоење остануваат неискористени останатите развојни фактори.

Рецептивните фактори спрема својата важност се делат на примарни и секундарни. Во примарни спаѓаат објектите за сместување, за исхрана, трговските дуќани, занаетчиските услуги, комуналниот сообраќај, објектите за културен и забавен живот, за спорт и рекреација, туристички бира и други специјални туристички дејности и служби. Секундарните пак рецептивните капацитети ги опфаќаат: парковите, шеталиштата, видиковците, внатрешната патна мрежа, јавните паркиралишта, ПТТ објектите, објектите за снабдување со вода, струја, уредите за канализација и друго.

Од извршената анализа за состојбата на рецептивните фактори во поедини туристички локалитети на територијата на општина Кочани може да се констатира дека за разлика од природните фактори, за кои е истакнато дека се разновидни и мошне погодни за развој на повеќе видови туризам, рецептивните фактори се наоѓаат на мошне ниско ниво како во квантитативен така и во квалитативен однос. Досегашните инвестициони вложувања биле такви да не овозможиле создавање на поква-

литетна материјална база за развој на туризмот во општината Кочани. Резултат на таквата ситуација е малиот обем на сместувачкиот потенцијал, додека останатите елементи на понудата во туристичките локалитети (оние за забава и разонода, спортски, трговски и други објекти), скоро и не се застапени.

Угостителската мрежа на општината Кочани ја сочинуваат 50 дуќани, додека вкупниот капацитет за сместување изнесува 444 легла. Овие објекти за сместување се лоцирани во Кочани, како единствен урбан центар, а потоа во с. Бање, во локалитетот Пониква на Осогово и кај езерото „Гратче“. Се забележува дека и размешеноста на сместувачките капацитети не е адекватна, бидејќи поедини мошне атрактивни туристички локалитети не располагаат со сместувачки капацитети.

Останатите инфраструктурни објекти во туристичките локалитети не се изградени и не ги задоволуваат нараснатите туристички потреби. Тука пред сè се мисли на сообраќајната инфраструктура, снабденоста со вода, канализацијата и енергетската инфраструктура.

Од предните констатации можно е да се извлече општа оценка дека рецептивните фактори се лимитаторен фактор во развојот на туризмот во општината.

1.4. Согледиви детерминатори на туристичкиот развој

Туризмот, како социоекономски и просторен феномен, се манифестира во вид на масовни периодични миграции. Тој во просторна и временска смисла се одликува со такви карактеристики кои мошне тешко прецизно се планираат, особено кога се работи за подолгорочен период. Тешкотните во предвидувањето на факторите и детерминантите се уште поизразени кога планирањата се однесуваат за релативно мал туристички неразвиен и не афирмиран простор.

Меѓутоа, во досегашната планерско-просторна пракса веќе постојат посебни методи, а утврдени се и одредени закономерности кои овозможуваат заедно со валоризацијата на развојните фактори да се добие барем апроксимативна слика за идниот туристички развој на едно подрачје. Така утврдено е дека во периодот од II Светска војна па наваму туризмот во светски размери е во постојан пораст. Тој не е веќе временски ограничен ниту повремен феномен. Се јавува како последица на начинот и условите на живеењето на модерниот човек и неговиот развој, исто така е законит како што е законит и самиот општествен прогрес.

Поаѓајќи од многу анализи и футуролошки студии, утврдено е дека и во иднина порастот на туризмот ќе биде една од битните одлики на општиот општествен развој. При тоа се прогнозира дека стапката на порастот на туризмот ќе се движи во бла-

га дегресија, но апсолутниот прираст постојано ќе расте. Тој пораст ќе се зголемува право пропорционално со степенот на урбанизацијата и индустријализацијата, мобилноста, економските можности, културното ниво, навиките на населението и сл. Врз основа на примена на повеќе истражувачки методи (просечна стапка на пораст, коефициент на интензитет на патување, примена на регресивна анализа во односната туристичка потрошувачка и движењето на општествениот производ, односно личната потрошувачка), оценето е дека до крајот на овој век во туризмот ќе се вклучат 1,8—2 милијарди учесници. Понатаму, се предвидени само во Европа тие да реализираат близу 3 милијарди ноќевања. Ваква прогноза за туристичкиот промет направени се и за Југославија, а во склоп на неа и за СР Македонија. Така во 2000 година се предвидува дека во нашата Република ќе се реализираат околу 26 милиони ноќевања, од кои околу 9 милиони ноќевања ќе бидат остварени од страна на странски туристи. Глобално гледано ваквата побарувачка потребно е да биде следена и од адекватната понуда, особено изградба на доволен број сместувачки капацитети.

Езерските места и во наредниот период се очекува да го задржат најголемиот обем и учество во вкупниот промет, што е и реално со оглед на нивните природни и пазарни фактори на развојот. Приближно, исто релативно учество како и сега, здржува Скопје, но расте стапката на учеството на категоријата останати места, што зборува дека во иднина туристичкиот развој ќе биде проширен и на нови простори, а тоа за Кочанска општина има посебно значење.

Територијата на оваа општина спрема валоризацијата на туристичките погодности во СР Македонија, работена за потребите на републичкиот просторен план, класифицирана е во категоријата на простори од регионален и локален туристички интерес. Тоа е мошне битно сознание кога е во прашање програмирање на развојот на туризмот во истата. Меѓутоа, од инвертаризацијата и валоризацијата за потребите на оваа студија се гледа дека одредени простори како на пример високопланинскиот дел на Осогово го надминува регионалното значење, а самиот град Кочани има нагласена транзитна функција (4).

Овие глобални согледувања во макропристап може да бидат проширени со согледувања на апсорпционата стапка на Кочанската општина во вкупно предвидуваните туристички капацитети на Републиката и регионот источна Македонија. Така од вкупно 150.000 сместувачки единици во Републиката за Кочани е предвидено 3.600, што претставува 2,6% од вкупната маса на предвидени легла. Во однос на регионот Источна Македонија во кој е предвидена изградба на вкупно 30.000 легла, општината Кочани учествува со 12,0% (5,83). Овие согледувања претставуваат мошне значајни влезни информации за натамош-

ното попрецизно разрешување на туристичката просторно-планерска проблематика во оваа општина.

Во согледувањето на поважните релевантни фактори за развој на туризмот од сферата на побарувачката треба да се истакнат: очекуваното зголемување на индустријализацијата и урбанизацијата, како и зголемувањето на реалниот животен стандард и останатите фактори кои влијаат позитивно врз зголемување и проширување на кругот на туристичката клиентала и тоа како во Кочанската општина така и во пошироката заедница. Поволен е и фактот што Кочани се развива во значаен индустриски центар, што само по себе предизвикува зголемен обем на деловни патувања, а тие по својот карактер претставуваат една мошне значајна категорија на туристичка побарувачка. Доста е поволна и околноста што високопланинскиот дел на Осогово во кој има атрактивни простори може да се организира заеднички со соседните општини (Пробиштип, Кратово, Крива Паланка и Делчево), бидејќи тој независно од општинските граници претставува интегрален туристички простор кој овозможува создавање на единствена туристичка понуда.

При анализирањето на пазарните аспекти на туристичкиот развој во Кочанска општина, битно е уште да се издвојат и потенцираат ограничувачките од поволните фактори за развој. Така, како мошне значаен ограничувачки фактор овде се јавува ниската стартна материјална база и непостоењето на повисока туристичка традиција. Потоа фактот што предметното подрачје се наоѓа надвор од главните транзитни туристички токови кои водат низ територијата на СР Македонија: Куманово—Гевгелија и Скопје—Охрид. Со тоа Кочанска општина не може да смета на овој значаен извор на туристичка клиентела.

Наведените поволности и детерминанти создаваат резервантна основа за квалитетно програмирање на идниот туристички развој од аспект на просторната организираност на територијата на општина Кочани.

2. Резултати од досегашниот развој на туризмот

2.1. Физички обем и структури на туристичкиот промет

Физичкиот обем на туристичкиот промет се искажува преку бројот на посетителите и остварените ноќевања. И ако досегашниот развој набљудуван во ретроспектива не е најважна основа за програмирање на долгорочниот развој (има ниска стартна база и мал е по обем), сепак определени индикатори и тенденции може да претставуваат соодветна ориентација и истите упатуваат на определени заклучоци.

Во Кочанска општина физичкиот обем на туристичкиот промет за периодот од 1970 до 1980 година е следниот:

6 Географски разглед

година	бр. на туристи			учест. СРМ %	остварени ноќевања			учест. СРМ %
	домашни	странски	вкупно		домашни	странски	вкупно	
1970	5.664	85	5.749	1,2	13.353	160	13.513	1,0
1971	5.214	118	5.332	1,0	12.555	255	12.810	0,9
1972	4.813	83	4.896	0,9	8.072	258	8.330	0,5
1973	3.751	88	3.839	0,6	6.476	179	6.655	0,4
1974	3.671	69	3.740	0,6	6.220	130	6.350	0,3
1975	4.312	108	4.420	0,6	7.772	370	8.142	0,4
1976	3.919	194	4.113	0,6	5.916	556	6.472	0,3
1977	3.822	187	4.009	0,5	6.532	818	7.350	0,3
1978	3.764	164	3.928	0,4	7.281	756	8.037	0,3
1979	3.981	181	4.162	0,5	8.117	476	8.593	0,3
1980	5.598	312	5.904	0,6	7.865	1.220	9.085	0,3

Од табелата се забележува дека во изминатите 11 години, физичкиот промет (посетители и ноќевања), покажува незначителни осцилации. Бројот на посетителите во 1980 година е на нивото од 1970 год. додека бројот на ноќевањата е помал. Учеството во однос на СР Македонија како кај посетителите така и кај остварените ноќевања е скоро непроменето. Кај посетителите се движи околу 0,6%, а кај ноќевањата околу 0,3%. Општината се карактеризира и со мало учество на странски туристи, што укажува дека Кочани не влегува во групата на поразвиени туристички места во СРМ.

2.2. Постојна рецептивна основа

Рецептивната основа во Кочанска општина се карактеризира со слаба развиеност. Сместувачките капацитети се мошне ограничени. Тие се јавуваат како лимитаторен фактор за поинтензивен развој на туризмот.

Состојбата на материјалната база во изминатиот период (од 1970 до 1980 година) во територијата на општината е следната:

година	број на легла	% во однос на СРМ
1970	142	0,7
1971	142	0,6
1972	49	0,2
1973	52	0,2
1974	52	0,1
1975	52	0,1
1976	54	0,1
1977	65	0,2
1978	60	0,2
1979	60	0,1
1980	444	0,8

Од прегледот се забележува дека учеството на Кочанската општина во сместувачките капацитети на Републиката е сосема мало и се движи помеѓу 0,1 и 0,8%. Зголемувањето во 1980 година на 0,8% е резултат на фактот што за таа година се прикажани сите расположиви легла во општината. Тие во најголем дел се наоѓаат во детското одмаралиште на Пониква и во бањските објекти во с. Бање; статистиката ги има регистрирано само леглата во градот. Нивното користење во најголем број случаи е од Кочани. Слично на сместувачките капацитети статистиката ја нема адекватно евидентирана и посетеноста и како последица на тоа не е можно реално да се прикаже искористувањето на постојните капацитети. Денеска сместувачките капацитети се користат во недостапна мерка.

Структурата на сместувачките капацитети не е адекватна. Застапени се главно објекти од пониска категорија. Мал е обемот на легла и во туристичките локалитети кои имаат добри услови за развој на туризмот. Тука пред сè се мисли на бањскиот и планинскиот туризам. Мошне е забележлива неусогласеноста меѓу капацитетите за сместување на останатите објекти: за снабдување, исхрана, забава, спортување и сл., како и неусогласеноста помеѓу рецептивните капацитети и комуникациите во дообнабдувањето и електриката што во значителна мера влијае врз квалитетот на престојувањето на туристите во одделните туристички локалитети.

Според тоа може да се заклучи дека општината располага со релативно ограничен сместувачки капацитет кој е далеку помал од реалната побарувачка и потенцијалните можности за развој на туризмот.

2.3. Постигнати ефекти од туристичкото стопанисување

Во оценка на досегашните резултати од туристичкиот промет во општината мошне важно е и презентирањето на постигнатите ефекти, од туристичкото стопанисување. При тоа мора да се истакне дека комплетното презентирање на економските ефекти од туристичкото стопанисување е доста сложено. Затоа за потребите на ваквите истражувања обично се презентира а постигнувањето во угостителството, додека ефектите во останатите дејности како сообраќајот, трговија и сл. поради методолошките тешкотии во оиздвојувањето на ефектите од туризмот не се искажуваат.

Угостителството во Кочанска општина се карактеризира со високи финансиски ефекти. Така иако прометот е во стален пораст, сепак неговото учество во однос на СР Македонија не е големо. Во последните години е некако стабилизирano на околу 2%.

Во наредниот табеларен преглед е прикажан угостителскиот промет остварен по години од 1970 до 1980 година:

година	остварен вкупен промет (во 000 дин)	% во однос на СР Македонија
1970	4,541	1,5
1971	5.829	1,5
1972	7.830	1,5
1973	10.127	1,6
1974	15.384	1,8
1975	24.485	2,2
1976	28.989	2,1
1977	37.291	2,2
1978	41.839	1,9
1979	51.407	1,9
1980	73.391	2,1

Од прегледот се забележува дека во општина Кочани, прометот во угостителството во 1980 година во однос на 1970 година е зголемен за 16 пати. Така додека во 1970 година изнесува 4.541.000 дин. во 1980 година тој достигнувал обем од 73.391.000 динари. Меѓутоа, ако се изврши анализа на веќе остварениот промет ќе се забележи дека во најголем дел него го реализира локалната потрошувачка. Тоа е карактеристично за места во кои доминираат угостителски објекти за исхрана како ресторани, бифиња и сл., а сосема е незнатно учеството на сместувачките капацитети.

2.4. Просторни карактеристики на досегашниот развој

Просторната дистрибуција на сместувачките капацитети и туристичкиот промет се битен елемент при давањето на реалнао ценка за степенот на искористеноста на потенцијалните можности во одделните туристички локалитети. Туризмот се карактеризира со изразита просторност и просторната експанзија и тоа е негова битна одлика. Туристичкиот промет скоро по правило секогаш се манифестира во повеќе и разновидни простори. Ваквата карактеристика се јавува и во просторот на Кочанска општина. За досегашниот развој на туризмот овде се карактеристични следниве одлики: концентрација на прометот само во мал број туристички локалитети, неотвореност и неизграденост на одделни потенцијални туристички простори, а поврзанооста меѓу туристичките локалитети е мала.

Општината Кочани, како и целиот простор на источна Македонија, нема подолга туристичка традиција ниту развиена материјална база. Главните резултати на туристичкиот промет се остваруваат во градот, а останатите локалитети се јавуваат со мало или со сосема незначително учество. Тоа всушност е индикатор на релативно ниско развојно ниво на туризмот, што воедно значи и мал степен на искористување на расположивите потенцијали. Ваквата констатација ја потврдува и просторната разместеност на сместувачките капацитети:

локалитет	вид на објект	бр. на легла
Кочани	хотел	60
Езеро „Гратче“	мотел	45
Пониква	детско одмаралиште	184
Бања Бање	бањски објекти	145
Зрновци	мотел	10
Вкупно:		444

Неотвореноста и неизграденоста на одделни локалитети е битна карактеристика на досегашниот развој на туризмот во предметната општина. Во тој поглед со изградбата на модерен, пристапен пат, направен е значаен напредок кон отварање на порсторите на Осогово. Мѓутоа, на Пониква освен незначителни капацитети на детски одмаралишта, практично не постојат изградени други туристички капацитети. Со тоа овој простор се користи минимално и без некои поголеми економски ефекти.

Како заклучок може да се наведе дека просторот на општината Кочани, иако располага со повеќе туристичко-атрактивни локалитети, туристички недоволно е искористен. Сообраќајното поврзување, изградбата на сместувачки капацитети и инфраструктурното опремување на овие туристичко-атрактивни простори, треба да биде основна содржина на програмирањето на идниот туристички развој. Во оваа почетна фаза на развојот мошне е важно навремено изготвување на просторниот концепт и организацијата на понудата преку комплетна просторно-планска документација за сите туристички локалитети, бидејќи постои голем интерес за изградба на викендици од страна на приватни лица и изградба на одмаралишта на работни организации, кои преку спонтанa градба може да ја девалвираат вредноста на одделните простори. Се работи за познатата законитост, во првата фаза на развојот со најниски категории на туристички капацитети да се зафаќаат најквалитетните простори, додека за комерцијалните објекти од повисока категорија кои по правило се градат покасно се оставаат помалку вредните локации. За-

тоа за идниот развој на туризмот во општината, мошне важно е просторот осмислено да се организира, а туристичката политика најцелесходно да се усмерува и према барањата и према можностите.

3. Просторен аспект на туристичкиот развој

3.1. Критериуми и битни елементи во оценката на туристичките потенцијали

Просторниот аспект во комплексот на планирањето на туристичкиот развој има мошне важно место. Тоа е како последица на фактот што туризмот директно е врзан за просторот и е условен од одредени негови природни карактеристики. Меѓутоа, туризмот не бара било каков простор, туку пред сè квалитетен простор, а таквиот квалитетен простор по правило секогаш е ограничен. Затоа издвојувањето на одделните туристички атрактивни простори и одредувањето на нивните основни димензии за долгорочен туристички развој се најважни задачи во просторното планирање на туризмот. Притоа, пред да се изврши систематизација на просторот, потребно е да се валоризираат факторите на туристичкиот развој. Суштината пак на валоризацијата се состои во оценување на просторот и на објектите и појавите во истиот, бидејќи тоа претставува подлога за определување на туристичките просторни единици и видови на туризмот за кој во истите постојат услови за развој. Всушност туристичката вредност на еден простор се оценува врз основа на константните и адаптабилните фактори што во него се јавуваат.

Бидејќи валоризацијата на константните и на адаптабилните фактори е извршено во претходните разгледувања, овде ќе ги наведеме најбитните критериуми на просторното уредување. Систематизирани тие критериуми може да бидат сведени на следните поставки

1. Максимално искористување на природните потенцијали;
2. Активирање на нови простори и развој на ридско-планинските подрачја;
3. формирање на оптимална понуда преку систематизација на туристичките простори;
4. усогласување на понудата со барање на побарувачката;
5. запазување на барањата за заштита и унапредување на животната средина;
6. усогласување со потребите на ОНО и општествената самозаштита;

7. откривање на колизиите до кои може да дојде помеѓу туризмот и останатите стопански дејности и утврдување на приоритети;
8. формирање на интегралност (внатрешна помеѓу самите локалитети во општината и надворешна со туристичките простори од регионот, Републиката и сл.) и др.

Туристичките простори во општината Кочани се карактеризираат со низа природни и општествени погодности. Збирната оценка укажува на присуство од висококвалитетно, туристичко ресурсно богатство, што овозможува развој на разновидни туристички активности како: здравствени (бањски) туризам, планински (летен и зимско-спортски) туризам, транзитен, деловен, ловен, риболовен, ескурзионен, излетнички и викенд туризам.

Туризмот влијае врз активирањето на нови простори што директно или индиректно се одразува врз развојот на ридско-планинските подрачја. Во конкретниот случај на кочанска општина посебно кога се во прашање просторите на Осогово и Плачковица на кои им се заканува тотална депопулација, воведувањето и развојот на туристичките активности ќе претставува стимул за натамошен развој. Тоа е потврда за оправданоста на вложувањата во туристичкото стопанство кое може да обезбеди не само нови работни места, но и на земјоделското население да му обезбеди нови извори на доход. Со развој на туризмот на село (домашни ракотворби, директен пласман на сопствени производи и сл.) ова начело директно е во врска со реализирање на политиката за развој на недоволно развиените подрачја.

Систематизацијата на туристичките простори се обавува врз база на извршаната валоризација на погодностите на одделните делови на предметниот простор за обавување на одделни туристички-рекреативни активности. На тој начин се детерминираат можни локалитети, погодни за една или повеќе активности за да на крајот врз основа на сето тоа се дефинираат и можните капацитети заедно со нивната структура.

Усогласувањето на понудата со барањата на побарувачката се вршат за да се дефинираат принципите и начелата на просторната организација и истите да се усогласат со барањата на побарувачката.

Односот помеѓу туризмот и заштитата на животната средина е директно меѓузависен со тоа што во колку туристичката изградба се обавува на адекватен начин, тоа може да претставува фактор за унапредување на животната средина. Во конкретниот случај на просторот на општината Кочани таа се из-

разува на два начина: планинските простори на Осогово и Плачковица, особено нивниот пошумен дел, битно влијае врз животната средина на поширокиот простор за кој претставува еколошка инфраструктура. Од друга страна изградбата и уредувањето на бањските локалитети, како и уредувањето на рекреативните простори на самиот град Кочани, ќе претставува подобрување на животната средина во овие простори.

Усогласувањето на туристичката изградба према потребите на ОНО и општествена самозаштита значи прилагодување на туристичкото планирање и развој со критериумите на ОНО. Всушност, тоа значи, ненаселените планински простори на Осогово и Плачковица, туристички треба да се уредуваат и инфраструктурно опремуваат, да во случај на евентуални воени дејствија, претставуваат погодни простори за евакуација на населението и прифаќање на одредени стопански активности. Во таа смисла треба да се бараат и аргументи во оправданоста на вложувањата во изградбата на конкретните планински локалитети, за кои постои директен интерес и на припадниците на сите структури на одбраната на земјата.

Во просторно-планската поставка на уредување на туристичките простори битен е аспектот на нивното организирање во склопот на простори наменети за други активности и функции. Во таа смисла неопходно е анализирање на нивното кореспондирање и откривање на комплиментарностите или колизиите. При тоа потребно е да се предложи солүција за најадекватен третман на просторот, односно тој да се разгледува како комплекс на функции и меѓузависности со цел колизиите да бидат сведени на најмала можна мера, а комплиментарностите максимално да се потенцираат.

Запазувањето на принципот интегралност значи почитување на начелото (кое имплицитно е вклучено во оваа студија) дека секоја дадена просторна единица се согледува како дел од поширокиот простор. Односно, туристичкиот простор се третира како систем на елементи и подсистеми кои меѓусебно се зависни и како такви треба да бидат меѓусебно усогласени и херионизирани. Осогово е типичен пример за илустрација на оваа поставка. Туристичките локалитети на Осогово припаѓаат на повеќе општини (Кочани, Пробиштип, Кратово, Крива Паланка, Делчево) и би било сосема погрешно при планирањето на делот од Кочанска општина да не се земе во предвид просторот на останатите општини. Понатаму, зимско-спортските терени на Осогово се јавуваат како најквалитетни вакви простори во Источна Македонија, со што ги надминуваат локалните граници и добиваат регионално, односно републичко значење. Поради тоа планирањето на туристичкиот развој и неговото просторно организирање треба да биде формулирано како оптимизација на системот на туристичките простори.

3.2. Дефинирање на туристичките просторни единици и оптимизација на нивната понуда со основни квантификации

Врз основа на резултатите од извршената инвентаризација и валоризација на туристичкото ресурсно богатство во одделните делови на општинскиот простор на општина Кочани создадени се можности за детерминирање на самостојни туристички просторни единици-локалитети, зони и сл. Тоа се места кои по својата ситуираност, привлечност или степен на развиеност може и треба да играат улога на самостојни центри во поширокиот туристички простор. По правило тие поседуваат моновалентен или поливалентен туристички карактер.

При дефинирањето на одделните просторни единици почитувајќи ги наведените критериуми во претходното поглавје, појдено е најпрво од одредување на најмалата просторна единица локалитетот. Потоа е извршено групирање на помалите просторни единици во поголеми, при што повеќе локалитети образуваат туристичка зона, повеќе зони подрачја, а повеќе подрачја регион. Со тоа е создадена една хиерариска поврзаност во туристичкото планирање на просторот. Туристичкиот локалитет претставува таква просторна единица која во себе содржи најмалку еден атрактивно-рекреативен туристички елемент неопходен за развој на туризмот. Тој всушност е хомогена туристичка просторна единица и развојот му е поврзан со формирањето и екзистенцијата на повисока просторна единица-зоната.

Расположивиот туристички потенцијал во општината дозволува издвојување на следните осум туристички локалитети:

1. Туристички локалитет — Пониква, 2. Туристички локалитет — Полаке, 3. Туристичкиот локалитет — Бање, 5. Туристички локалитет — Долни Подлог, 6. Туристички локалитет — Пантелеј, 7. Туристички локалитет — Мордовис и 8. Туристички локалитет — Кочани.

1. Туристички локалитет Пониква. Се наоѓа на планината Осогово, поточно на нејзиното Лопенско Било. Ја зафаќа местноста Пониква и нејзината поширока околина. Во морфолошки поглед теренот е брановиден со повеќе превои и врвови од кои највисокиот има надморска височина од 1670 метри, додека самата локалност Пониква е на 1580 метри.

По својата местоположба локалитетот е во високопланинскиот, алпски дел на Осогово. Меѓутоа, поради малата надморска височина и поволната експозиција тој има за престој мошне поволна планинска клима. Тоа го потврдуваат и сточарите кои овде со векови имале свои бачила. Ваквата констатација ја потврдуваат елементите добиени по математички пат на интерполација. Имено средната годишна температура на Пониква изнесува $7,4^{\circ}\text{C}$, а во летниот период $15,4^{\circ}\text{C}$, што значи дека тие се свежи и пријатни за одмарање. Во зимскиот период пак три месеци од

годинат анмаат пониска температура од 0° С и целиот простор епокриен со подебела снежна покривка од 15 см, кој заедно со деннвелационите погодности кои наоко не се големи (изнесуваат вкупно околу 1000 метри) и не се така погодни за повисоки категории скијачи, сепак овозможуваат развој на зимско-спортскиот туризам.

Најголем дел од просторот на локалитетот е покриен со густа букова шума која од биоклиматски аспект влијае мошне позитивно. Покрај пошуменоста и пријатната клима овде се јавуваат и повеќе силни планински извори како Виски Чопур, Арамиска Чешма, Шарена Чешма и други кои претставуваат исто така позитивен фактор во туристичката понуда на локалитетот.

Ваквото разновидно богатство од квалитетни атрактивно-рекреативни елементи, пружа можности Пониква да се користи за развој на повеќе видови на туризам како: летен престоен-планински туризам, здравствен туризам, зимско-спортски туризам, резиденцијален туризам, излетнички туризам и сл.

2. Туристичкиот локалитет Полаке, се наоѓа во изворишниот дел на Кочанска Река. Самото село е на надморска височина од 1080 м., а над него се издигаат врвоите Ретки Буки 1781 метар, Султан Тепе 1085 метри и Китка 1874 метри. Тука се простираат најквалитетните скијачки простори на Осогово чии деннвелациони можности во пошироката околина надминуваат 2000 метри. Овде снег со дебелина од 15 па и повеќе см, се задржува подолго од 6 месеци во годината, така што се исполнети двата основни услови за развој на висококвалитетен зимско-спортски туризам и можности за трасирање на квалитетни скијачки патеки и долг временски период со снежен покрив. Од друга страна местоположбата, на с. Полаке е таква да во овој дле на Осогово се јавува посебно еден вид жупска планинска клима. Тоа е стимулативна и мошне погодна за престој на лица со нарушена здравствена состојба, посебно на деца. Поволната клима, пошуменоста и богатството со планински извори како и извонредната естетска, декоративна и панорамска вредност на локалитетот овозможува развој во пошироки размери на летниот престоен планински туризам, зимско-спортскиот, ловниот и резиденцијалниот туризам.

3. Туристички локалитет — Гратче. — Се наоѓа 7 км северно од Кочани во долината на Кочанска Река. Го зафаќа вештачкото езеро „Гратче“ и неговата поширока околина. Основниот туристички квалитет му го дава вештачката акумулација која е долга 2,5 км и широка 150—200 метри. Заради поволната местоположба, јужна експозиција и малата надморска височина водата во акумулацијата брзо се загрева и во сите три летни месеци има повисока температура од 18° С. Во овој период и температурата на воздухот е повисока од 18° С така што капе-

њето овде е мошне пријатно и тогаш езерото е главен излетнички и рекреативен објект за населението од Кочани.

По изградбата на акумулацијата целиот терен околу езерото е пошумен со борови насади така што заедно со езерото е создаден еден извонреден пејсажен амбиент и до максимум е зголемена естетската вредност на просторот.

Покрај морфолошките, хидрографските и биогеографските погодности, локалитетот има и значајна археолошка вредност. Така според едно предание Кочани во прво време било подигнато овде, оттаму и името Гратче. Потоа ридот Градиште, кој се издига веднаш од езерото и претставува мал полуостров, снит е препокриен со материјални остатоци од градежен материјал, а на самиот врв се забелжуваат темелите од една поголема тврдина. Претставува мошне погоден панорамски објект, бидејќи од него се гледа целото езеро и сите места во локалитетот.

Локалитетот со Кочани е поврзан со современа сообраќајница која заедно со атрактивно-рекреативните елементи овозможува воведување во истиот повеќе видовни на туристички промет како излетнички, резиденцијален, летен престоен, здравствен, ловен, риболовен и сл.

4. Туристички локалитет — Бање. — На 6 км западно од Кочани во с. Бање на надморска височина од 340 метри се јавува термоминерален извор со јачина од 65 л/сек. вода. Тој претставува атрактивно-рекреативна појава од пошироки размери, а на просторот му дава специфичен квалитет и овозможува истиот да се издвои и оформи како самостоен туристички локалитет. Располага со широки можности за развој на бањско-здравствениот туризам.

Се смета дека оваа термоминерална вода околу која се изградени бањски објекти, ја користеле уште Римјаните, а подоцна доста активно и Турците. Како последица на тоа с. Бање се до ослободувањето од Турците било населено само со турско население. Сепак, бањата до наше време останала малку позната за пошироката јавност и се користи само од месното население.

Порано бањата оскудевала со термоминерална вода и таа имала ниска температура. Сега во тој однос состојбата сосема е изменета. Со бушење добиена е значајна количина на термоминерална вода над 65 литри во секунда и истата има доста висока температура 64° С. По својот хемиски состав оваа вода спрема меѓународната класификација за минерални вода спаѓа во групата на слабоминерализирани термички води со хидрокарбонатно преовладување, слаба алкалност и со ниска радиоактивност. Најмногу содржи: од катјони-натриум 0,195, калиум 0,0130, калциум 0,0484 и магнезиум 0,0182, а од анјоните-хлор 0,0182, сулфати 0,0643, хидрокарбонати 10,5, силициев оксид 0,0405, алуминиев оксид 0,0006 железен оксид 0,0005 и сл. Сла-

ба е и радиактивноста — 8 Махови единици. Покрај наведените елементи констатирано е во мали количини и присуство на ретки минерали како литиум, цезиум, рибидиум и др. кои ја збогатуваат лековитоста на водата. Температурата на водата преку целата година е постојана што зборува дека е од јувенилен карактер и доаѓа од голема длабочина. По физичко-хемиските особини оваа вода е слична со водата од Негорска Бања, само има повисока температура. Според радиактивноста по југословенската класификација спаѓа во ниско радиактивни води, но многу активни со благотворно дејство на катаралните воспалувања и заболувањата на дишните органи.

Ваквите физичко-хемиски особини на термоминералната вода од бањата во с. Бање овозможуваат успешно лекување на повеќе болести како:

1. сите видови на ревматични заболувања;
2. заболувања на жолчните патишта и жолчната кесичка;
3. заболувања на мочоводните органи и камења во истите;
4. гениколошки заболувања;
5. воспаление на нервите;
6. чир на желудникот и дванаесетопалачно црево;
7. состојби после повреди на коскениот систем и др. заболувања.

Вака обилното лековито дејство на водата од бањата во с. Бање произлегува пред сè од нејзиниот комплетен хемиски состав, содржината на сулфатите, присуството на ретки минерали и елементи што ги има во трага, хипермалноста и радиоактивноста.

Добрата местоположба на бањата (сместена во непосредна близина на Кочани) и квалитетните физичко-хемиски својства на водата овозможуваат овде во широки размери да се развие здравствениот, потоа излетничкиот и резиденцијалниот туризам.

5. Туристички локалитет — Долни Подлог. Иако испитувањата на термалните и термоминералните води во Кочанско сè уште не се завршени, добиените резултати се мошне поволни. Издиференциран е еден богат структурален појас кој се протега по целиот централен дел на Кочанското Поле. Кај селото Долни Подлог од дупнатина длабока 318 м. откриена е топла минерална вода со јачина од 95 литри во секунда и температура од 80 целзиусови степени. Ваквата изобилност на термоминерална вода нуди можности за нивно користење не само во земјоделството (изградба на големи комплекси од оранжерии), индустријата и енергетиката, туку и за развој на здравствениот туризам, односно изградба на бањско здравствено-рекреативни објекти и користење на водите за здравствени цели. Тоа значи дека постојат услови овој локалитет поради присуството на термоминералните води да добие и туристичка функција и се развива како бањско-здравствени туристички локалитет.

6. Туристички локалитет — Пантелеј. Се наоѓа во западниот дел на општината Кочани и го зафаќа селото Пантелеј и неговата поширока околина. Селото се наоѓа на надморска височина од околу 800 метри и располага со извонредни природни услови и фактори за развој на туризмот, пространи терени со планински ливади опколени со комплекси од дабова шума, благопријатна клима, изобилство на вода и сл. На западниот крај на селото се наоѓаат манастирски конаци и црква посветена на Св. Пантелејмон. Традиционално секоја година на 9 август (Св. Пантелејмон) празник на манастирот се одржува голем собир на кој присуствува населението од сите околни села. Одредени години после ослободувањето манастирските згради се користени како одмаралишта за деца, потоа изведување на предвојничка обука на младината и сл. Во сообраќаен поглед локалитетот сега не е добро поврзан со Кочани. Постојниот автомобилски пат е стар и доста напуштен. Со неговата модернизација и посебно со продолжувањето на истиот преку Злетово до Пробиштип, геотуристичката положба на локалитетот знатно ќе се подобри. Ваквите природни и антропогени погодности нудат можности за развој на повеќе видови туристички промет во локалитетот како: летен стационарен туризам, здравствен туризам, излетнички и резиденцијален туризам.

7. Туристички локалитет — Мородвис. И јужниот дел на Кочанска општина изобилува со природни и антропогени туристички вредности. Тука се издигаат северните падини на планината Плачковица кои во голема мера се пошумени, а во нивното подножје се наоѓа селото Мородвис, кое во минатото играло многу важна функција, а денеска претставува значаен археолошки локалитет. Тука, меѓу другото откриени се околу 80 некрополи како и остатоци од 4 цркви кои биле составен дел на Мородвишката епископија. Една од нив е епископска и датира од околу 6 век од нашата ера. Со тоа Мородвис доби посебен третман во македонската археологија и стана многу значаен археолошки локалитет. Напореда со археолошкото, локалитетот добива и туристичко значење. Има мошне пријатна клима и сообраќајно добро е поврзан со Кочани. Во пошироката околина на локалитетот кон исток се наоѓа Зрновска Река на која се наоѓа хидроцентралата „Зрновка“. Реката е богата со поточна пастрмка, а на југозапад во високопланинскиот дел на Плачковица е мошне квалитетниот туристички простор Туртел. Селото Мородвис и неговата поширока околина е погодна за развој на излетничкиот, ескурзиониот и резиденциониот туризам.

8. Туристички локалитет — Кочани. Градот Кочани покрај тоа што е трет по големина во источна Македонија и главен економски центар во Кочанската Котлина, располага и со одредени погодности за развој на туризмот. Меѓу другото има атрактивна

местоположба. Се наоѓа на излезот на Кочанска Река во плодното Кочанско Поле и има povolna геотурстичка положба, бидејќи преку него минува патот кој го поврзува Скопје преку Штип—Кочани и Делчево со Благоевград во соседна Бугарија. Таквата положба претставува реална претпоставка за развој на транзитниот туризам.

Кочани со неговата поширока околина претставува мошне интересен простор за археолозите. Зачестените наоди на значајни археолошки предмети во последните години сè победливо потврдуваат дека Кочани со сигурност се вбројува меѓу познатите антички градови во Македонија. Оваа населба не само што постоела во античкиот период, туку претставува значајно средиште на стратешки важниот пат по долината на реката Брегалница и раскрсница на патишта. Всушност, со секој нов археолошки наод како питоси, мермерни столбови и сл. недвосмислено се укажува дека овде населба постоела непрекинато од праисторијата, преку антиката, срединот век до наше време. Сочуваните историски споменици како двете кули во стариот дел на градот, градската црква, турската џамија, спомениците и спомен обележјата од НОБ, како и оние создадени во најново време меѓу кои особено се истакнува монументалниот споменик на Слободата на ридот Лукобија, претставуваат атрактивни туристички мотиви и со своето присуство во значајна мера ја збогатуваат содржината на туристичкиот престој во градот.

Своето туристичко активирање Кочани може да го заснова и врз постоењето на специфичното аграрно производство. Така, тој е најголем центар за производство на ориз во Југославија и како таков се споменува во сите учебници. Врз база на таа специфика и атрактивен начин на производство можно е воведување и развој на таканаречениот екскурзивен туризам. Престојот овде би бил достас одржаен бидејќи ќе се одвива на релацијата: оризови плантажи-опитна станица, која е единствена во Југославија, фабрика за луштење и преработка на ориз. Воведувањето на овој вид туризам е овозможена и со постоењето на други големи работни организации во градот, особено како што е фабриката за целулоза и хартија која е единствена во Републиката и сл.

3.3. Третман на Осоговијата како единствен туристички простор

Во рамките на туристичките потенцијали на просторот од источна Македонија, планинскиот масив на Осогово зазема доминантно место. Осоговскиот масив зафаќа површина од 4.223,7 км², од која 3/4 се наоѓа во СР Македонија или 3.228,2 км², а 1/4 или 995,5 км² во НР Бугарија. Вака огромното пространство ус-

ловило Осоговскиот простор меѓу себе да го поделат пет општини и тоа: Крива Паланка, Кратово, Пробиштип, Кочани и Делчево. Ова просторно опфаќање на неколку општини претставува поволен фактор и отвара широки можности за организирање на просторот и неговото туристичко искористување. Припадноста на повеќе општини му дава поволност на овој простор во однос на геотуристичката положба бидејќи укажува на поголема потенцијална клиентела.

Меѓу факторите кои се истакнуваат како изразито поволни за развој на туризмот се: орографските, климатските и вегетационските карактеристики на Осогово, потоа можностите за развој на зимско-спортскиот туризам, здравствениот, ловниот како и некои други видови туристички активности. Во тој поглед за планината Осогово може да се каже дека поседува бројни атрактивно рекреативни елементи, поради што значителни нејзини простори во сверата на заштитата се рангирани како предели со посебни природни карактеристики. Такви се Капин Камен, Костадиница, изворишниот дел на Злетовска Река, Синковица, Китка и Царев Врв, а просторот помеѓу изворишниот дел на Злетовска, Станичка и Дурачка Река кој претставува комплекс на букова шума се издвојува и како „строг природен резерват“.

На Осогово за разлика од другите планини во источна Македонија постојат и повеќе значајни културно-историски споменици. Тие покрај својата историска и национална вредност имаат важност и за развој на туризмот. Во тој поглед особено се истакнуваат Лесновскиот Манастир, манастирот Св. Јоаким Осоговски, манастирот Св. Пантелејмон во с. Пантелеј, црквата Св. Никола во с. Псача и др.

Големиот број на туристичко-атрактивни елементи овозможиле издвојување на повеќе туристички локалитети на оваа планина. Така земајќи ги како основа просторите што имаат поголема туристичка вредност и можност за искористување на Осогово може да се формираат следните туристички локалитети:

Општина: Крива Паланка Кратово Пробиштип Кочани Делчево

Локалитет: 1. Св. Ј. Осоговски 1. Буковец 1. Лесново 1. Пониква 1. Царев Врв
— Царев Врв — Пониква — Буковец 2. Полакц 2. Калиманско
— Пониква 3. Пантелеј Езеро
4. Гратче
— Царев Врв

Од прегледот се забележува дека поедини туристички локалитети просторно се јавуваат во две или три општини. Такви се на пример: Пониква како заеднички локалитет за Кочанско, Пробиштипска и Кратовска општина, Царев Врв како заеднички за општините: Делчево, Крива Паланка и Кочани, Буковец

заеднички за две општини, Кратово и Пробиштип и сл. Ваквата положба на туристичките локалитети јасно укажува дека Осогово е единствено туристичко подрачје и скоро не е можно негово директно диференцирање помеѓу одделните општини и развој на туристичките локалитети во границата на поедините општини. Тоа истовремено наметнува заклучок дека и методолошки и практично е потребно изработка на единствен просторен план за целата планина Осогово.

4. Долгорочна концепција и проекција на развојот

При поставката на долгорочната концепција и проекција на развојот користени се неколку пристапи. За појдовна година земена е 1980 година, односно период од последните десет години, а терминална или крајна година е 2000 која е дефинирана со методологијата за изработка на просторниот план на Општината. При тоа за предметната општина не беше можно да се користат некои методи (како на пример методата на екстраполација на досегашните трендови), поради мошне ниската база и сосема скромните постигнувања во досегашниот период.

Дадената проекција главно се базира врз резултатите од истражувањата на долгорочниот развој на туризмот во СР Македонија и регионот на источна Македонија од една страна и согледливите фактори, можности и условиз а развој на туризмот во општината Кочани, од друга страна.

Во програмирањето физичкиот обем на туристичкиот промет, големината и дистрибуцијата на материјалната база, апроксимативната пресметка на потребните средства за развој, потребната работна сила и слично, користени се определени индикатори од програмско-развојни согледувања. При тоа е водена посебна грижа за специфичностите кои го карактеризираат просторот на општина Кочани за кои програмирањето на туристичкиот развој мора да води доволно сметка.

Покрај извршените просторни истражувања, вршено е и определено ускладување со истражувачките резултати од другите верифицирани материјали и студии. Со тоа е обезбедено меѓусебно усогласување и взаемно влијание помеѓу одделните целини, што истовремено овозможи соодветни корекции, надополнувања и воспоставување на одредени оптимални релации помеѓу различните намени и различните корисници на просторот.

4.1. Очекуван физички обем на прометот

За програмирање на физичкиот обем на туристичкиот промет кој се изразува преку бројот на ноќевањата, потребно е да се анализираат движењата кои ќе се јават во туристичката по-

барувачка, потоа да се проучат очекуваните видови на туристички промет и неговите карактеристики и да се воспостават одредени пропорции и аналогии кои доаѓаат до израз особено во подрачја кои немаат голема туристичка традиција.

Така земајќи ги во предвид очекуваните движења на туристите во регионот на источна Македонија, како и почитувајќи ја валоризацијата на факторите на туристичкиот развој на општината Кочани добиена е следната проекција на туристичкиот промет. Истата е изразена преку бројот на ноќевања на домашните и странските туристи и тоа за терминалната година на планските согледувања:

Категорија на потрошувачка	број на ноќевања		вкупно
	домашни	странски	
1. Основн капацитети			
а) висока категорија	—	—	—
б) средна категорија	70.200	23.400	93.600
в) ниска категорија	105.500	35.100	140.400
Вкупно:	175.500	58.500	234.000
2. Комплиментарни капацитети			
а) висока категорија	16.600	5.570	22.230
б) средна категорија	66.690	22.230	88.920
в) ниска категорија	83.360	27.790	111.150
Вкупно:	166.710	55.590	222.300
3. Се вкупно:			
а) висока категорија	16.660	5.570	22.230
б) средна категорија	136.890	45.630	182.520
в) ниска категорија	188.660	62.890	121.550
Вкупно:	342.210	114.090	456.300

Извршените проучувања на побарувачката укажуваат дека на Кочанска општина во наредниот период не може да се очекува клиентила од висока категорија. Потоа поизразито е побарувањето за основните во однос на комплиментарните капацитети, што се смета за реално бидејќи во основните влегуваат хотелските и другите комерцијални објекти, а во комплиментарните-одмаралиштата, летовалиштата, објектите за приватно сместување и сл. Од проекцијата за обемот на туристичкиот промет се забележува дека во 2000-та година, Кочанска општина сео чекува да оствари 456.300 ноќевања. Од тој број 342.210 ноќевања да бидат реализирани од страна на домашните, а 114.090 ноќевања од страна на странските туристи. Ваквиот

обем на туристичкиот промет кореспондира со оценетите развојни фактори и потенцијали (планински, бањски и останати) туристички места со кои располага Кочанска општина.

4.2. Основни структурни карактеристики

Како најбитни одредувачи преку кои се изразуваат основните структурни карактеристики се: односот помеѓу ноќевањата на домашните и странските туристи, потоа сразмерот помеѓу основните и комплиментарните капацитети и одредување должината на користењето на капацитетите. Овие структурни карактеристики даваат реална можност за определување на квантумот и структурата на капацитетите на понудата, поточно капацитетите за сместување.

Кај соодносот помеѓу домашните и странските туристи воспоставена е пропорција од 75 : 25, која е иста со онаа од регионот источна Македонија, а е пониска од пропорцијата за СР Македонија која во долгорочната проекција изнесува 70 : 30. За структурата на вкупните капацитети изразено преку користење на основните и комплиментарните капацитети, земена е пропорција од 40 : 60 која е детерминирана со претпоставениот број ноќевања во одделни категории објекти, можни видови на туристички промет, должината на користење на капацитетите и сл. Овде во однос на користењето на комплиментарните капацитети земена е претпоставка дека во наредниот период тие ќе бидат така градени што ќе може да се користат и во комерцијални цели.

Врз база на карактерот на туристичкиот промет во општината и основните атрибути на побарувачката се претпоставува дека вкупните капацитети ќе се користат просечно по 117 дена годишно (околу 32% од максималниот капацитет) со тоа што основните капацитети би се користеле со над 40%, односно околу 150 дена во текот на годината, а комплиментарните капацитети во просек 95 дена годишно.

Ваков степен на користење ќе биде можен затоа што бањскиот и планинскиот туризам, за кои постојат широки можности за развој во предметната општина, објективно можат да имаат долга сезона на користење, односно може да постои и летна и зимска сезона, се разбира под услов да постои соодветна изграденост и уредност на просторот.

4.3. Проекција на понудата по видови структура

Врз основа на анализата на постојната состојба, валоризацијата на развојните фактори, согледивата проекција на туристичкиот промет, како и врз основа на одредени емпириски сознанија и споредувања со слични подрачја се одредува кванту-

мот и структурата на туристичката понуда, поточно сместувачките капацитети како нејзин најбитен репрезент.

1. Основни рецептивни капацитети	бр. легла	%
а) висока категорија	—	—
б) средна категорија	620	16
в) ниска категорија	940	24
Вкупно:	1.560	40
2. Комплиментарни капацитети		
а) висока категорија	250	6
б) средна категорија	940	24
в) ниска категорија	1.150	30
Вкупно:	2.340	60
3.. Сè објекти за сместување	3.900	100%

Ваквата структура главно кореспондира со согледивите категории клиенти, можните видови туризам кои ќе се развиваат во предметниот простор, фазата на развојот во која се наоѓа туризмот, зголеменiot интерес за изградба на одмаралишта, викендници и други видови комплиментарни објекти. Истовремено, порастот на сместувачки капацитети бележи благ пораст во учеството на вкупниот број легла во Републиката. Така во 1980 година Кочанската општина учествува со 0,8 во вкупниот број легла во СР Македонија, а во 2000-та година тоа учество се предвидува да се зголеми на 2,6%.

Од просторно планерски аспект мошне битна компонента е и разместувањето на проектираниот број на легла по одделни локалитети во општината. Во тој поглед е водено доволно сметка за пружањето на можности преку сместувачките капацитети да се изврши оптимална валоризација на расположивите туристички потенцијали.

Туристички локалитет	број на легла	%
1. Кочани	300	8
2. Пониква	2.000	52
3. Полаке	350	9
4. Гратче	200	5
5. Пантелеј	100	2
6. Бање	800	21
7. Долни Подлог	100	2
8. Мордовис	50	1
Вкупно:	3.900	100%

Се забележува дека најголема концентрација на легла се јавува во Пониква, што покажува дека овој локалитет поради централната положба ќе врши дисперзија на туристите во останатите простори. Планираните легла во Полаке претпоставуваат отварање на нови туристички простори како што е случај и со локалитетите Пантелеј, Мородвис и Долни Подлог.

Бањата во с. Бање со 800 сместувачки единици би формирала сериозна туристичка понуда со што би било овозможено максимално искористување на нејзините туристички вредности.

Голем квантум на капацитети е предвиден во планинските локалитети Пониква и Полаке, меѓутоа за нив треба да се нагласи дека покрај комерцијалните капацитети, доминатно учество ќе имаат одмаралиштата, викендиците и сл. Во локалитетот Мородвис е предвиден мал објект од транзитен тип, додека во самиот град хотелските капацитети би биле наменети главно за деловен туризам.

Ваквиот обем на понуда и просторна разместеност во општината ќе овозможи не само отварање на нови туристички простори и валоризирање на постојното ресурсно туристичко богатство туку и збогатување на содржината на туристичкиот престој и интензивирање на туристичкиот промет.

4.4. Општествен производ и вработеност

Категоријата економски ефекти од туристичкото стопанство во студиите од ваков карактер има повеќекратно значење. Меѓу другото преку нив се укажува на реалноста на предвидените инвестициони вложувања, потоа преку општествениот производ се оценува местото на туризмот во стопанството на општината и има соодветно значење за создавање на вкупниот концепт на развојот на општинското стопанство.

Вкупната туристичка потрошувачка, која може да се очекува во општината на крајот од согледуваниот период, пресметана е врз основа предвидениот број на ноќевања и претпоставената просечна дневна потрошувачка на домашните и странските туристи.

Број на ноќевања на домашни и странски туристи просечна и вкупна потрошувачка за 2000-та год.

категиорија на потрошувачка	број на ноќевања			потрошувачка на стационарни туристи во 000 ден.					
	дом.	стр.	вкупно	просечно дневоо		во дивари		вкупно	
				дом.	стр.	пр.	дом.	стран.	вкупно
1. Основни капацитети									
а) висока категорија	—	—	—						
б) средна категорија	70.200	23.400	93.600	650	800	687	45.630	18.172	64.350
в) Вкупно:	105.300	35.100	140.400	600	750	637	63.180	62.325	89.505
Вкупно:	175.500	58.500	234.000	620	770	657	108.810	45.045	153.855
2. Комплиментарни капацитети									
а) висока категорија	16.660	5.570	22.230	550	650	575	9.163	3.620	12.783
б) средна категорија	66.690	22.230	88.920	500	600	525	33.345	13.338	46.683
в) ниска категорија	83.360	27.790	111.150	450	550	475	37.512	15.284	52.796
Вкупно:	166.720	55.580	222.300	480	580	505	80.020	32.242	112.262
3. Се вкупно									
а) висока категорија	16.660	5.570	22.230	550	650	575	9.163	3.620	12.783
б) средна категорија	136.890	45.630	182.630	577	702	608	78.975	32.058	111.033
в) ниска категорија	188.660	62.890	251.550	534	662	566	100.692	41.609	142.301
ВКУПНО:	342.210	114.090	456.300	552	677	583	188.830	77.287	266.117

Вкупно потрошувачка во 2000-та година
(по сегашни цени во 000 динари)

1. Потрошувачка на стационарни туристи	
а) домашни туристи	188.830
б) странски туристи	77.287
Вкупно:	266.117
2. Потрошувачка на транзитни туристи	
а) домашни туристи	75.530
б) странски туристи	3.860
Вкупно:	79.390
3. Сè вкупно	
а) домашни туристи	264.360
б) странски туристи	81.147
Вкупно:	345.507

Во наредната табела со примена на соодветни проценки, емпириски пропорции и слично, пресметана е вредноста на општествениот производ од туристичкото стопанство во Кочанска општина.

Структура на потрошувачка и општествен производ
во 2000-та година (во 000 динари)

1. Структура на потрошувачката		
а) угостителство	359.257	55%
б) трговија	163.298	25%
в) дел од голем сообраќај	65.319	10%
г) останати	65.319	10%
Вкупно:	653.193	100%
2. Општествен производ		
а) угостителство	215.554	(60%)
б) трговија	48.989	(30%)
в) дел на голем сообраќај	39.191	(60%)
г) останати	39.191	(60%)
Вкупно:	342.925	

% од вкупната потрошувачка 52,4%

Туризмот како стопанска дејност има значително влијание врз зголемување на вработеноста во просторот кој се развива. (тој спаѓа во групата на трудоинтензивните дејности, во која примената на механизацијата во значителна мера е ограничена. Затоа погодноста на туризмот да ангажира поголем број на ра-

ботна сила, односно да ја зголемува вработеноста, влегува во ред на поважните мотиви кои допринесуваат да се форсира туристичкиот развој во сите простори каде што има услови за негов развој.

Проекцијата на бројот на вработените се обавува врз база на емпириски нормативи за број на вработени на 100 сместувачки единици. При тоа овој норматив е условен од низа фактори меѓу кои поважни се: категоријата на објектите за сместување, должината на сезоната на нивното користење, видот на туристичкиот промет и слично.

Врз база на ваквите нормативи применети на програмирањот број на легла, определена е потребната работна сила за објектите за сместување, а кон тоа е одреден бројот што се предвидува да се вработат во сродните дејности како трговијата, дел од сообраќајот и други.

План на рабона сила

1. Основни рецептивни капацитети			
а) висока категорија	—	—	—
б) средна категорија	620	0,45	279
в) ниска категорија	940	0,30	282
Вкупно:	1.560	0,35	546
2. Комплиментарни капацитети			
а) висока категорија	250	0,30	75
б) средна категорија	940	0,20	188
в) ниска категорија	1.150	0,10	115
Вкупно:	2.340	0,15	351
3. Сè објекти за сместување	3.900	0,23	897
4. Угостителски објекти вон сместување (20% до 3)			180
5. Сс (3+4), а од тоа		100,0	1.077
а) постојани		100	1.077
б) сезонски		30,0	323
в) просечно		45,0	485
6. Трговија		30,0	32
а) постојани		30,0	32
б) сезонски		70,0	76
Вкупно (10% од кол. 5)		100,0	108

7. Угостителство и трговија (5+6)

а) постојани	30,0	355
б) сезонски	70,0	830
Вкупно:	100,0	1.185
просечно	45,0	533

8. Дел од голем сообраќај
(пропорционално учество во туристичкиот промет)

а) постојани	30,0	65
б) сезонски	70,0	150
Вкупно 20% од кол 5)	100,0	215
просечно	45,0	90

9. Останато

(пропорционално учество во туристичкиот промет)

а) постојани	30,0	32
б) сезонски	70,0	76
Вкупно:	10,0	108
просечно	45,0	49

10. Сè вкупно

а) постојани	30,0	452
б) сезонски	70,0	1.056
Вкупно:	100,0	1.508
просечно	45,0	678

Од предложениот план на работната сила се гледа дека во 2000-та година туризмот ќе заангажира 1.508 работника. Тоа ќе претставува значителен домен на вработување на населението, а тоа е битен аргумент за поддршка на предложениот концепт, на неговиот перспективен развој.

4.5. Инвестиции — апроксимација на трошоците за изградба на туристичката понуда

Во изработката на апроксимативната пресметка на потребните инвестициони вложувања за реализација на предложениот концепт за развој на туризмот до 2000-та година земени се во предвид следните елементи:

1. Големината и структурата на капацитетите за сместување;
2. Потребните средства за изградба на останатите елементи на понудата;

3. Определени емпириски пропорции за сразмерноста меѓу одделните категории трошоци во рамките на туристичката понуда;

4. Единични цени кои се реализираат во сегашни услови;

5. Резултати од претходни истражувања

Користејќи ги сите овие елементи добиена е следната апроксимативна пресметка:

Глобална пресметка на инвестиции во туристичката понуда
во 2000-та година

вид на капацитети	број на лагла	пена по 1 легло (во 000 дин.)	вк. инвест. (во 000 дин.)
1. Основни рецептивни капацитети			
а) висока категорија	—	—	—
б) средна категорија	620	700	434.000
в) ниска категорија	940	600	564.000
Вкупно:	1.560	640	968.000
2. Комплиментарни капацитети			
а) висока категорија	250	550	137.500
б) средна категорија	940	450	423.000
в) ниска категорија	1.150	350	402.500
Вкупно:	2.340	411	963.000
3. Се вкупно			
а) висока категорија	250	550	137.500
б) средна категорија	1.560	550	137.500
в) ниска категорија	2.090	462	966.500
Вкупно:	3.900	503	1.961.000

Планирани инвестиции потребни за изградба на
вкупната туристичка понуда

1. Угостителство		%
а) Објекти за сместување	1.098.160	56,0
б) Останати угостителски објекти	78.440	4,0
Вкупно:	1.176.600	60,0
2. Трговија	58.830	3,0
3. Култура, спорт и разонада	78.440	4,0
4. Превозни капацитети	137.250	7,0
5. Комунална инфраструктура	78.400	4,0
6. Регионална инфраструктура	392.220	20,0
7. Останато	39.220	2,0
Вкупно:	1.961.000	100,2

Вака предвидената глобална сума на вложувања и прикажаната нивна структура, добиваат поширока основа за оценка на реалноста преку следниве неколку објаснувања:

1. Во наредниот период за кој се врши проекцијата, сосема е реално да се очекува износот на вложувања да биде значително поголем и да биде во сообразност со порастот на репродуктивната способност на туризмот со цел да се искористат компаративните развојни предности на општината.

2. Мошне значителни средства за изградба на туристичката понуда на општината треба да бидат обезбедени од средствата на работните организации кои ќе градат свои одмаралишта, потоа разни општествени организации и слично. Посебно ќе бидат значајни средствата на граѓаните, особено оние што ќе градат викендици и други објекти со слична намена.

3. Во обезбедувањето на вкупните потребни средства за изградбата на туристичката понуда се очекува да учествуваат и други вложувачи на средства како сообраќајот, трговијата, организации од областа на инфраструктурата и слично.

Во таква ситуација, апроксимативната сума на потребните вложувања може да се земе како сосема реална, односно пожелна, а и остварлива во наредниот долгорочен период на развојот на туризмот во општината.

4.6. Туризмот и неговото влијание врз идниот развој

Туризмот, како домашниот така и странскиот, влијае врз низа стопански и нестопански дејности. Тргувајќи од неговата универзална дефиниција која го дефинира како збир на односи и појави што настануваат меѓу туристите и населението во туристичките локалитети, како и влијанието што го имаат туристичките движења врз туристите, може да се заклучи дека туризмот влијае во повеќе свери. Сите тие влијанија може да се поделат во две групи кои се познати како функции на туризмот, едната од нив е група на неекономски функции меѓу кои најзначајни се здравството-рекреативноста, културно-воспитната и политичката функција. Втората група ги опфаќа оние функции во кои туризмот се јавува како изразито економска категорија, а меѓу нив најважни се мултипликативната, индуктивната, конверзивната, зголемувањето на вработеноста, развојот на стопански неразвиените подрачја, влијанието на туризмот врз урамнотежувањето на стокано-паричните односи и други.

Туризмот на пример со својот развој активира низа стопански гранки како угостителството, сообраќајот, трговијата, а често и нестопански дејности кои само по себе немаат туристички карактер (историски споменици, културни манифестации, етнолошко богатство и сл.). Потоа го стимулира развојот на градежништвото, земјоделството, прехранбената индустрија и

друго. Таа е таканаречената мултипликативна функција. Така интензивната инвестициона активност е неопходна за изградба на предвидените 3.900 легла. Туристички, територијата на Кочанска општина ќе предизвика мошне широк фронт на градежни работи за изградба на сместувачките и инфраструктурните капацитети. Исто така мошне и битно што таа изградба ќе се потпира во голем дел на локални материјали, кое посебно ќе влијае врз развојот на производството на градежните и други материјали.

Зголеменото присуство на туристи исто така ќе предизвика зголемување на прометот на трговијата, што претставува определено прелевање на приходот од другите подрачја, а тоа ќе биде и значителен фактор за развој на ова туристичко подрачје.

Со развојот на туризмот ќе се стимулира и развојот на занаетчиството и тоа не само преку учеството во изградбата на туристичките објекти, но исто така и во развојот на домашните ракотворби и изработка на предмети за спомен. Всушност во целина ќе се создадат услови за развој на таканареченото мало стопанство.

Една од важните економски функции на туризмот, која ја врши само тој е тоа што тој ги претвара (конверзивна функција), во стопански ресурси, инаку бројни нестопански дејности-добра кои без туризмот воопшто не би остварувале приходи. Овде пред сè спаѓаат многу непотрошни природни добра, на пример планинската панорама, планинскиот воздух, сонцето, снегот, климата, лековитите извори и други, со кои просторот на Кочанска општина е значително богат.

Покрај до сега изнесеното, битен општествен ефект во развојот на туризмот во предметниот простор се однесува на неговото непосредно влијание на развојот на одделни населби во просторот, кои се во фаза на раселување и напуштање (Пантелеј, Лешки, Јастребник, Полаке и други). Тие под влијание на туристичкиот развој ќе добијат нов развоен подем и ќе настанат нивно обновување. Бидејќи се во прашање ретко населени и планински подрачја, изградбата на туристичките капацитети и инфра структурата за потребите на туризмот, заедно со стимулирањето на развојот на одделните населени места ќе добие целосно оправдување и од аспект на општонародната одбрана и општествената самозаштита.

Туризмот обавува и мошне важна функција во сверата на вработувањето, бидејќи овозможува отварање на работни места директно во туризмот, или индиректно во останатите дејности. Потоа со зголемување на побарувачката и потрошувачката овозможува стварање или зголемување доходот на населението. На тој начин туризмот истовремено придонесува за смалување на миграциските појави, посебно економските миграции, поради што и од тој аспект туризмот во неразвиените подрачја

како што се овие кои се издвоени, посебно во планинскиот дел на Кочанската општина, добива карактер на важен развоен фактор.

5. Рекреација

Рекреацијата се јавува како современ општествен феномен кој претставува смислена, организирана и плански спроведена дејност на активно одмарање на човекот преку слободно избрани активности. Всушност научните поставки рекреацијата ја сметаат како составен дел на производствениот процес и област која влијае на целокупниот живот на денешниот човек. Таа не е луксуз, туку биолошка потреба. Како и другите општествени појави и таа подлегува на општествените законитости. Затоа нејзиниот развој потребно е плански да се насочува, при што секогаш актуелно е планирањето на рекреативните површини и објекти кои треба да ги следат и задоволуваат рекреативните потреби што перманентно се во пораст.

Поради сложеноста на рекреацијата во процесот на просторно-планерската постапка, се јавува една објективна потреба од нејзино просторно и временско дефинирање. Така во зависност од карактерот, времето и местото каде што се изведува, таа се дели според карактерот на: пасивна и активна рекреација; според времето на изведување на: секојдневна, викенд и годишно-одморна рекреација; — според местото на изведување: во местото на живеење и работа и надвор од населените места и според организационата форма на: поединечна и масовна рекреација.

Вториот значаен планерски елемент е обемот на рекреацијата, поточно факторите што влијаат врз нејзината големина. Меѓу овие фактори како поважни се сметаат следните: густина на населението и степенот на загаденоста на животната и работната средина, висината на животниот стандард, образовноста и расположивиот фонд на слободно време, постоењето на атрактивно-рекреативни простори за нивната инфраструктурна опременост, присуството на организиран систем на услуги и сл. (6,30). Сите овие фактори директно влијаат и на масовноста и на квалитетот на рекреацијата.

5.1. Рекреациони простори-уреденост, просторна разместеност и капацитетна опременост

Рекреационите простори и објекти во подрачјето на општината Кочани претставуваат сè позначајна компонента во политиката на просторното уредување и имаат важна улога во просторниот, економскиот и социјалниот развој на градот. Туристичките рекреативни подрачја денеска се сметаат за дел од

градското подрачје поточно за приградска зона. Основното нивно значење се состои во тоа што придонесуваат за подобрување на микроклимата и санитарната состојба на воздушниот басен над градот и овозможуваат масовна рекреација на градското население.

Од инвентаризацијата и валоризацијата на природните и општествените фактори за развој на туризмот се гледа дека подрачјето на Кочанска општина располага со добри можности и услови за задоволување на рекреативните потреби на населението. Меѓутоа состојбата со задоволувањето на одделните видови рекреативни потреби (дневно-неделно-годишно, одморската рекреација), не е еднаква. Така на пример за дневна рекреација која го исполнува најголемиот дел од слободното време на работниот човек, кој е и најмасовна, градот не располага со доволен простор и објекти. За оваа намена нема доволно зелени површини, паркови, шеталишта и рекреативни објекти. Кочани располага само со 0,5 ха паркови и 0,2 ха паркови шуми што секако не се доволни.

Нешто подобра е состојбата со рекреационите потенцијали за задоволување на неделните рекреациони потреби. Тие се сретнуваат низ целото подрачје на општината и претставуваат богат фонд кој може да ги задоволи ваквите потреби на населението од општината, па и пошироко. Меѓутоа кај нив се јавува друг недостаток, конкретно нивната инфраструктурна опременост е на многу ниско ниво и како резултат на тоа тие не можат наменски целосно да се користат. Таков е случајот со рекреативните површини околу Брегалница, на Осогово па дури не е подобра положбата ни со онаа околу езерото „Гратче“. Овде во празнични денови може одеднаш да се соберат по неколку илјади посетители, а условите за квалитетно задоволување на нивните рекреативни потреби скоро се минимални.

5.2. Рекреативни зони во просторот за потребите на населението во зависност од видот на рекреацијата

Од анализата на туристичкото ресурсно богатство на територијата на општина Кочани, може да се заклучи дека неговата просторна разместеност е така сконцентрирана што дозволува формирање на повеќе рекреативни зони. При нивното планирање и конечно диференцирање на потребите на просторниот план земени се следните принципи: за рекреација да се издвојат највредните и најатрактивните подрачја во околината на градот, рекреационите и други туристички услуги да може да се концентрираат во најголема мера за да се добие рационална мрежа на инфраструктурата, просторно зоните да не бидат многу оддалечени од градот за да би се овозможило нормално функционирање на патниот сообраќај, да е можно изградување

на комуникации кои ќе поврзуваат повеќе места погодни за рекреација во еден комплексен, територијален и функционален комплекс, ваквите зони да бидат појдовна основа за активирање на заостанатите подрачја во општината, преку нив да се обезбеди заштита на животната средина, просторите за рекреација и објектите во нив да можат да се користат и за потребите на ОНО и Општествената самозаштита и други.

Базирајќи се на овие принципи, на територијата на општината издвоени се следните рекреативни зони:

1. Лешки — Пониква — Полаке
2. Кочанска Река — брана „Гратче“ — Горно Гратче
3. Бање — Пантелеј — Синковица
4. Брегалница — Долина Подлог — Злетовица
5. Зрновци — Мордовис — Туртел

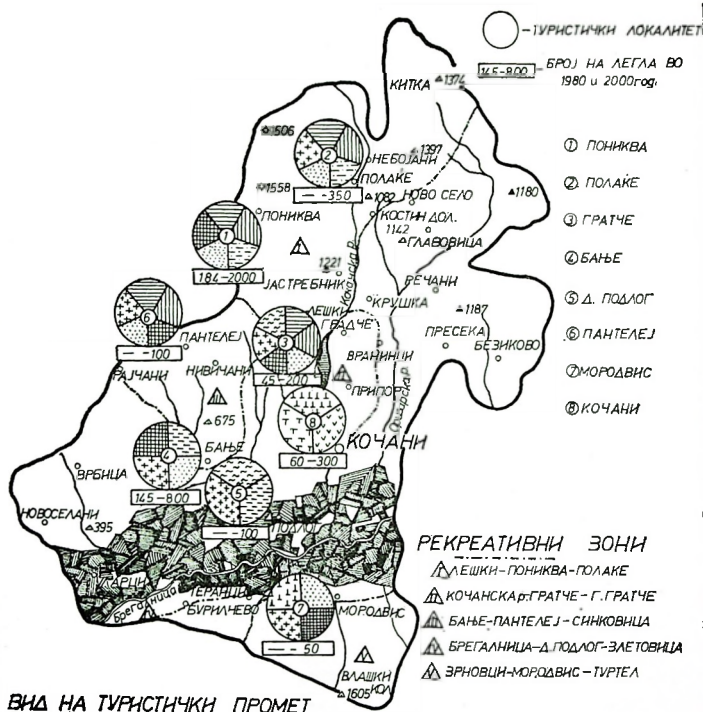
Проекцијата за искористување на овие простори во 2000-та година, се базира врз предвидениот број на жители во општината и одредени соодноси за нивното вклучување во рекреативните движења.

Излетничка активност

Број на жители во 2000 година	рекреативна зона	Излетници во денови на максимална посетеност %	
61.971	1. Лешки—Пониква—Полаке	11.000	35,5
	2. Кочанска Река—Ез. „Гратче“— Г. Гратче	10.000	32,0
	3. Бање—Пантелеј—Синковица	4.500	14,5
	4. Брегалница—Д. Подлог—Злетовица	2.500	8,0
	5. Зрновци—Мордовис—Туртел	3.000	10,0
Вкупно		31.000	100,0

Во деновите на максимална посетеност се планира вкупно во сите зони да престојуваат до 31.000 излетника. Тоа е релативно голем број, но при проекцијата на ваквата посетеност земени се во предвид согледувањата дека во 2000-та година ќе има релативно голема концентрација на градско население во Кочани, потоа значаен дел од населението што ќе живее на село нема да се бави со земјоделие тлкујќи ќе е вработено во останатите дејности, па и тоа ќе се вклучи во излетничките движења, со изградбата на новите сообраќајници особено онаа од левата страна на Брегалница која води кон Штип, како и патот преку св. Николе за Скопје, Кочанските рекреативни подрачја директно ќе се вклучат во рекреативната зона на Штип и Скопје, со што и посетеноста знатно ќе се зголеми.

ТУРИСТИЧКИ ЛОКАЛИТЕТИ ВО ОПШТИНА КОЧАНИ И НИВНА НАМЕНА

ВИД НА ТУРИСТИЧКИ ПРОМЕТ

1. ЛЕТЕН-ПРЕСТОЕН ТУРИЗАМ

2. КЛИМАТСКО-ЛЕКУВАЛИШЕН ТУРИЗАМ

3. ЗИМСКО-СПОРТСКИ ТУРИЗАМ

4. РЕЗИДЕНЦИЈАЛЕН ТУРИЗАМ

5. ЛОВНИ ТУРИЗАМ

6. НАЕЛЕТНИЧКИ ТУРИЗАМ

7. РИБОЛОВНИ ТУРИЗАМ

8. ЕКСКУРЗИОНЕН ТУРИЗАМ

9. ДЕЛОВЕН ТУРИЗАМ

10. ТРАНЗИТЕН ТУРИЗАМ

11. БАЊСКО-ЛЕКУВАЛИШЕН ТУРИЗАМ

5.3. Можности за активирање на новите подрачја за рекреација

Предложените зони за рекреација располагаат со специфични квалитети кои претставуваат основа на нивната туристичка атрактивност. Имаат поволна туристичка положба. Сите се наоѓаат во непосредна близина до градот и до секоја од нив, ако не низ целата барем до еден нејзин дел води квалитетна сообраќајна врска. Меѓутоа, според сегашната положба, ниту една од предложените зони не располага со адекватна внатрешна комуникативна поврзаност, а не се опремени ни со останати инфраструктурни потреби. Затоа инфраструктурата претставува ограничувачки фактор во туристичкото активирање на рекреативните зони.

Големината и структурата на рецептивните капацитети, гледано од аспект на потребите за создавање на комплексна туристичка понуда во секоја од предвидените зони, треба да биде усогласена со утврдената побарувачка. Најмногу вакви капацитети треба да бидат изградени во зоните кои се предвидува да имаат најголема посета. Тоа е високопланинскиот дел на Осогово, поточно зоната Лешки—Пониква—Полаке и просторот околу езерото „Гратче“, односно зоната Кочанска Река—езерото „Гратче“—Горно Гратче.

Во врска со опремувањето и уредувањето на рекреативните зони, посебно треба да се нагласи важноста на систематската изградба на комуналната и репионалната инфраструктура, како: водовод, канализација, електро—снабдување, изградба на внатрешни сообраќајници, паркиралишта, видиковци, паркови, хигиенски јазли и сл. Без нивна усогласена изградба зоната не може нормално да функционира и да ги дава саканите ефекти. При создавањето на концептот за комплексна рекреативна и туристичка понуда, големината и структурата на рецептивните капацитети треба да се усогласат со утврдената побарувачка што се очекува.

Исто така многу важна претпоставка во формирањето и уредувањето на рекреативните зони е истото да биде вршено напоредно со развојот и ширењето на Кочани. Доколку тоа уредување не го следи развојот на градот како што е пример случајот со Скопје во сферата на рекреацијата, перманентно ќе се јавуваат конфликтни состојби. При тоа треба да се имаат во предвид досегашните искуства кои зборуваат дека потребите од рекреација секогаш растат многу побрзо отколку условите што се создаваат за разрешување на тие потреби.

5.4. Рекреативни објекти и површини во урбаниот зафат

Планирањето на рекреацијата, рекреативните површини и објекти во градскиот простор е мошне важна дејност. Тоа го потврдува фактот што овде рекреацијата се вбројува во четирите основни функции на градскиот живот, а тоа се: домување, работа, рекреација и сообраќај. Тоа наметнува потреба при изготвување на плановите за урбаните простори да обезбедат квалитетен простор за здраво домување, со чист воздух и доста сонце, простори за работа со здрави и хумани работни простори-услови погодни за рекреативни-простори за користење на слободното време и да обезбедат најпогодни врски меѓу овие простори со таква сообраќајна мрежа која најлесно и најбрзо ќе ги поврзува и ќе овозможи нивно нормално функционирање.

Во наредниот долгорочен период се очекува да настанат битни промени во факторите што ја условуваат рекреацијата во најширока смисла. Меѓу другото ќе се јави значителна урбана концентрација на населението и брз развој на индустријализацијата. Напоредно со тоа ќе се зголеми степенот на загадувањето на животната и работната средина. Истовремено ќе порасне густината на населеноста што ќе бара како компензација зголемен обем на отворени зелени простори. Ќе влијаат и други фактори кое ќе условат далеку поголеми потреби од рекреациони активности.

Од друга страна ќе се создадат и поволни услови за овие активности. Во иднина се очекува да се зголеми вработеноста, слободното време, општествениот стандард и доход, како и да се измени субјективниот однос кон овој вид човечки активности. Сето тоа треба да биде компензирано со соодветни материјални услови во вид на објекти и организирани површини за оваа намена. Тие површини треба да се наоѓаат во плански заснован сооднос и тоа како меѓусебно така и во однос на останатите површини кои се наменети за други функции на градот.

Како ориентациони норми за остварување на тој сооднос и постигнување на просторна рамнотежа потребна за правилно функционирање на сите функции се сметаат следните: домување 50%, јавни објекти 25%, рекреација 20% и сообраќај 15% (6,32).

Во планирањето на рекреативните површини, поточно во територијализирање на нивната функција треба да се настојува да се реализира систем на поврзани површини. На тој начин се формираат линеарни зелени површини или пробиви кои меѓусебно се поврзуваат внатре во градот и истовремено продолжуваат во вонградските зелени простори. Преку нивното поврзување се овозможува поволно струење и размена на воздушните маси, односно постојано освежување на градската атмосфера. Преку ваквиот принцип се воспоставува функционално усогласена мрежа на зелени површини кои претставуваат адекватен

територијален однос на рекреативната функција. Во организационен поглед системот почнува од најмалиот елемент-дрворедот, продолжува преку блоковското зеленило, парковското зеленило и завршува во парк-шумите и шумите надвор од градот.

Во определувањето на нормите за потребните површини за физичка култура и рекреација појдено е од одредени емпириски сознанија за урбаните центри од слична големина и структура каква треба да има Кочани на крајот од овој век. Како ориентациона големина се земаат следните:

— централно градско зеленило	4 м ² /ж
— микрореонско зеленило	16 м ² /ж
— реонско градско зеленило	15 м ² /ж
В к у п н о:	25 м ² /ж
— потребни површини за физичка култура	5 м ² по жител,
од нив 4,7 м ² отворен простор и 0,3 м ² по жител корисна површина за затворени објекти.	

Разместеноста на овие површини во конкретниот случај треба да биде таква да го овозможи формирањето на напред наведените зелени пробиви и да се усогласи со концентрацијата и разместеноста на населението, станбените и работните зони, природните услови за подигнување на зелените површини и сл. При ова е сметано и на значителните зелени простори во рекреативните зони надвор од градот кои ќе бидат достапни за сите жители на градот.

Воведувањето на системот на поврзаност претставува примена на нов прогресивен принцип во разрешувањето на проблемот за територијализацијата на рекреативните површини. Тој нов принцип е како резултат на свакањата дека рекреативните површини претставуваат многу важен биолошки елемент во градскиот организам и битна компонента во квалитетното живеење на населението во градот.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. А. Стојмилов: Атрактивно-рекреативни карактеристики и туристички локалитети на планината Осогово Годишен зборник на кн. 22. — Скопје 1976
2. А. Лазаревски: Просторен план на Источна Македонија — климатски карактеристики, Институт за просторно планирање — Скопје 1979
3. К. Балабанов: Кочани стар антички град, Нова Македонија 23 ноември 1980 г.
4. А. Стојмилов, Ј. Векиќ: Просторен план на СРМ, секторска студија за туризам. Институт за просторно планирање — Скопје 1979.

5. A. Стојмилов, J. Векиќ: Просторен план на регионот Источна Македонија, секторска студија за туризам. Институт за просторно планирање, — Скопје 1978

6. A. Стојмилов: Просторни аспекти во планирањето на рекреативните површини. Географски разгледи кн. 18—19 — Скопје 1981

LE PLAN TERRITORIAL LE DEVELOPPEMENT DU TOURISME DANS LA COMMUNE DE KOČANI

— Aleksandar Stojmilov —

(Résumé)

L'ouvrage représente un modèle du plan territorial pour le développement du tourisme dans une petite unité spatiale — la commune de Kočani. Dans la première partie on a examiné les facteurs naturels et sociaux pour le développement du tourisme, on en a fait l'inventaire et la valorisation et on a constaté que de facteurs offre et la valorisation et on a constaté que ce groupe de facteurs offre une large base pour le développement de plusieurs types de tourisme. Deux types entre ont des conditions très favorables pour le développement: ce sont le tourisme balnéaire et récréatif et les sports d'hiver. Ensuite on a analysé les facteurs de communication et de logement et on a constaté qu'ils n'étaient pas très suffisamment développés et représentaient des facteurs restrictifs.

Dans le paragraphe suivant on a analysé le développement de tourisme jusqu'à présent. On a examiné le trafic touristique dans la commune de Kočani au cours des derniers dix ans pour voir la base des principes de plan pour le développement du tourisme en avenir.

Le potentiel touristique dans la commune, dont on dispose, permet de distinguer 8 localités touristiques suivantes: Ponikve, Polace, Gratce, Banje, Dolni Polog, Pantelej, Morodvis et Kočani. Pour chacune de ces localités on a présenté les richesses touristiques de ressource et déterminé leur destination. Comme le point de départ dans la planification et la projection du tourisme on a pris l'année 1980 et pour la fin l'année 2000. Tout d'abord, on a programé le volume physique du trafic touristique et on a précisé qu'au cours de la dernière année planifiée on va réaliser au total 456.300 nuits touristiques, ensuite on a exposé la projection de l'offre — 3900 lits, le plein emploi, de même les investissements nécessaires pour la réalisation de ce plan.

ДОХОДУВАЊЕ И ПОТРОШУВАЧКАТА НА МЕШОВИТИТЕ ДОМАКИНСТВА ВО ПРЕОБРАЗБАТА НА СЕЛОТО ВО СР МАКЕДОНИЈА

— Огнен Дамев —

Воведни согледувања

Една од основните марксистички определби сврзана со современиот процес на урбанизацијата претставува надминувањето на разликата помеѓу селото и градот и смирување на рурално-урбаните миграции. Во општите текови на развојот, урбанизацијата на селото има сè понагласено место. Урбаната политика ги минува рамките на градот и за руралната урбанизација сè повеќе се зборува. На селото повеќе не се гледа само како на произвоадна единица, туку како на составен и динамичен елемент во системот на населби. Надминувањето на рурално урбаните разлики и желбите и спремноста за урбанизирање на животот, селското население не ги гледа само во градот.

Структурните промени на руралното стопанство во кое сè повеќе се губат традиционалните аграрни одлики се едни од најмаркантните индикатори за урбанизација на селото. Развојот на агроиндустрискиот комплекс и ширењето на неаграрните дејности имаат силно влијание врз општествено-економските промени на руралната средина. Тие се особено видливи во економската структура на населението и животот на село, како израз на промените во функционалната содржина на селските населби.

Особено значајно место во општествено-економската преобразба на селото, па и земјоделството, имаат мешовитите домаќинства. Мешовитите домаќинства и селаните—работници преку промените во изворите на паричните приходи, нивото и структурата на потрошувачката се носителите на овие промени.

* За динамиката на вкупниот број на мешовитите домаќинства во СР Македонија види: м-р Огнен Дамев: Некои аспекти на деаграризацијата и трансформацијата на земјоделството и селото во СР Македонија, Годишник по повод Јубилејот — 30 год. на Економскиот факултет — Скопје, 1981 стр. 517—518.

„Заедно со неземјоделските домаќинства, мешовитите домаќинства во извесна смисла претставуваат град во селото или поточно речено село кое веќе трпело во правец на градот“.¹

Оваа социо-економска категорија има силно влијание на процесот на деаграризацијата, како еден од факторите во натамошната урбанизација. Таа го забрзува и во многу го олеснува аграрниот егзодус иако на прв поглед се чини го држи селанецот—работник за земјата. „Деаграризацијата, односно процесот на одвојување на селанецот од земјата не се одвива наеднаш туку постепено во што статусот „мешовити“ за многу претставува само преодна и привремена етапа на патот на потполното напуштање на земјоделското занимање и животот на село.“² Овој процес има далекусежни последици не само врз структурата на населението, туку укажува на силно влијание врз промените во руралната средина. Тие особено дошле до израз во структурните промени на земјоделското производство, доходот, потрошувачката, во примената на современите научни-технички достигнувања и иновации во земјоделството и во сите сфери на животот во селото. Целокупниот, со векови создаван селски начин на живот, под влијание на деаграризацијата од корен се менува.³

Мешовитите домаќинства понатаму имаат соодветно влијание на ублажување на имовинските диференциации и класните разлики во селото.⁴ Со перманентното ситнење на индивидуалните земјоделски стопанства и ерозијата на економската моќ, ангажирањето надвор од поседот и апаратот стана трајна оп редела на голем број домаќинства.

Сваќањата за значењето и улогата на категоријата мешовити домаќинства и селани работници се мошне различни. Тие се движат од укажувањата дека оваа категорија има негативно влијание на стопанскиот развој и низа реперкусии врз производството, како „лоши работници на работно место, со недоволна општестве-

¹ Д-р Илија Јосифовски: Мешовита домаќинства као носници промена у селама Полога, Социологија села, 39, Загреб, 1973., стр. 54

² Владо Цветичанин: Мешовита господарства и селаци — радници у Југословенској литератури, Мешовита господарства и селаци—радници, Зборник радова, Загреб, 1975 год., стр. 126

³ Д-р Владо Пузиз: Процес деаграризације становништва у Југославији, Географски аспекти друштвено-господарског развитка СФРЈ и у свету у послератном раздобљу, „Школска књига“, Загреб, 1976 год, стр. 35

⁴ На оваа страна на мешовитите домаќинства кај нас укажа Владо Цветичанин: „Мешовитите стопанства и населението во нив знатно влијаеле на подигањето на општиот животен стандард и економското ниво на индивидуалните земјоделци и селото воопшто. Тоа допринесе за ублажување на класните разлики и имовинската диференцијација и поларизација во нашето село, до која сигурно не би дошло во услови на непостоење на мешовитите стопанства“. Мешовита господарства и селаци — радници у послератном периоду у радовима југословенских аутора, Социологија села, бр. 46 Загреб, 1974 год., стр. 66—67.

на-политичка ангажираност и слаби земјоделци, до оние кои го истакнуваат нивното позитивно значење и наполно го негираат епитетот за „лоши работници и самоуправувачи.“⁵

Ние не навлегуваме во производните способности и продуктивноста на трудот на оваа категорија, нас особено не интересира местото на мешовитите домаќинства и селаните—работници во трансформацијата на селото и животот во него, од аспектот на промените во изворите на доходот и потрошувачката.

Извори на доходот

Структурата на изворите на доходот на мешовитите домаќинства, особено паричните примања и структурата на потрошувачката е израз на промените во животот на село. Анкетата на селските домаќинства ќе ни послужи за проверка и потврда на нашите претпоставки и оценки за местото и улогата на мешовитите домаќинства во промените на селото.⁶

Расположивите парични средства на селските домаќинства во СР Македонија покажуваат постојан пораст. Тие во периодот од стопанската реформа наваму, односно во периодот 1965—1978 год. пораснаа од само 9.013 дин. годишно на 78.702 дин. по анкетирано домаќинство со тенденција на натамошен пораст. Тој произлегува како од порастот на личните доходи на вработените остварен надвор од поседот, така и од апсолутниот пораст на цените на земјоделските производи. Паричните приходи се особено високи кај мешовитите домаќинства и во 1978 год. из-

⁵ „Анкетата која ја спроведоа група истражувачи во развиените подрачја на социјалистичка Југославија покажа дека само во неколку случаи генерално се оптужени селаните—работници за често или сезонско изостанување од работа и отсуство на интерес за работа. Напротив во некои гранки на индустријата, како што се рударството, металургијата, па дури и во текстилната индустрија „ouvriers—paysons“ се сметаат за подобра работна сила, физички јака и со поголема резистенција со поголем работен стандард и поголема дисциплина одошто градските работници — особено младината; конкретно „селаните во тие гранки на индустријата често се сметаат за единствена работна сила на која со сигурност претпријатијата можат да се потпрат, како во однос на стабилност, така и во однос на регрутирање на работна сила од младите генерации“. Стане Крешовац: Будućност мешовити домаќинства, Социологија села, 7—8 стр. 14; „Значи разлики помеѓу оние „Без земја“ и оние кои поседуваат (селани—работници и.з.) постојат но тие не се од таква природа да се оглед на интензитетот на учеството во самоуправувањето можат да се прават големи диференцијации помеѓу овие две категории на членови на колективот. Тестирањето на разликите помеѓу овие две групи на членови во колективот (стопански гранки I, II, III, IV) ми дадоа резултати према кои претпоставките за негативната корелација помеѓу поседовниот статус и учеството на вработените во органите на управувањето мораат да се отфрлат (повлекол, О. Д.) Иван Перик: Радници—селяни у индустријским подзеењима, Социологија села, 7—8, стр. 64.

⁶ Анкета о селским домаќинствима, СЗС, Статистички билтен, бр. 1096/1978, 1142, Београд, 1979 година.

несуваат просечно 79.515 дин. и се за околу 23.000 дин. повисоки од тие кај „чисто“ земјоделските домаќинства. Во структурата на изворите на приходи на мешовитите домаќинства 72,8% се остваруваат надвор од стопанството и во просек тие се поголеми од вкупните парични примања на земјоделските домаќинства. Просечните парични приходи што се остваруваат од стопанството пак, кај мешовитите домаќинства изнесуваат околу една петина.

Изворите на паричните приходи по видови домаќинства
(просек по анкетирано домаќинство за 1978)

Парични Приходи во дин.

	Вкупно	Од стопанството	Вон стопанството	Останато
СР Македонија	58.404	23.096	39,5%	31.040 53,1% 4.268 7,4%
Земјоделски	49.406	28.334	57,3%	17.173 34,8% 3.899 7,9%
Мешовити	79.515	14.883	20,5%	52.785 72,8% 4.847 6,7%

Пресметано според податоците од „Анкета...“ цитирано стр. 19

Паричните приходи остварени од стопанството кај категоријата мешовити домаќинства ќе зависат од повеќе фактори меѓу кои значајно место имаат: поседовната структура и ангажирањето на активните лица во земјоделството или надвор од него. Коefициентот на стекнување на доход надвор од поседот ќе зависи и од големината на поседот, штом е поседот помал и стекнувањето на доход надвор од поседот и земјоделството е поголем.⁷ Мешовитите домаќинства и селаните—работници по правило располагаат со помала површина, во однос на „чисто“ земјоделските домаќинства. Тие просечно поседуваат околу 2,2 ха. земјоделска површина по анкетирано домаќинство во 1978 год., а земјоделските домаќинства без малку со три хектари, во услови на помала оптовареност со членови во семејството. Мешовитите домаќинства во просек имаат 5,4 членови, а „чисто“ земјоделските 4,6 членови по анкетирано домаќинство. Тоа е и една од причините за вработување на членовите на мешовитите домаќинства надвор од поседот и земјоделството. Од друга страна, пак ваквиот однос во поседовната структура кај оваа категорија стопанства произлегува и од постојаното отугување на земјата од страна на мешовитите домаќинства. Користената површина изнесува само 1,9 ха. „чисто“ земјоделските домаќинства 2,5 ха. /што во однос на вкупната земјоделска површина е 86,4%.

⁷ Светозар Ливада: Мешовита gospodarства y Југославији, Социологија села, бр. 7—8, Загреб, 1965 год., стр. 30.

Просек на вкупна и користена површина по видови
рурални домаќинства 1978 год.

	Вкупна површина ха.	Користена Вкупно ха.	површина %
СР Македонија	2,57	2,24	87,2
Земјоделски	2,80	2,45	87,5
Мешовити	2,21	1,91	86,4

Извор: Анкета цитирано стр. 16

Паричните приходи остварени надвор од поседот и аграрно-поседовните односи и структурата на стопанствата покажуваат дека тие кај стопанствата до 2 ха. изнесуваат дури 60,9% од вкупните приходи на домаќинството, од 2—3 ха. 40,3%, а кај оние 5—8 ха. 40% и т.н. Заедно со структурата на стопанските активни лица кои кај мешовитите домаќинства сомо 34% од анкетираниите се ангажирани во земјоделството, а останатите 66% надвор од него ќе имаат силно влијание врз изворите на приходи, во кои поседот има се помало учество. Тоа претставува и нов квалитет во стопанисувањето на селското население и негова сè понагласена свртеност кон неаграрните дејности, во кое мешовитите домаќинства и селаните—работници имаат сè понагласено учество.

Во територијалната разместеност на мешовитите домаќинства во СР Македонија ќе се присутни и разлики во структурата на изворите на доход. Мешовитите домаќинства и селските—работници во подрачјата со интензивно производство на градинарски и индустриски култури, лозарство и овоштарство (Гевгелско-валандовскиот регион, Тиквеш, Струмица, Полог, Преспа и др.) ќе имаат поголемо учество на парични приходи од поседот и потрајна врска со земјоделството и селото. Кај планинските и недоволно развиени подрачја (Демир Хисар, Берово, Крива Паланка, Кратово и др.) во структурата на изворите на парични приходи поседот ќе има помало учество.

Понатаму, структурата на изворите на паричните приходи кај мешовитите домаќинства ќе зависи и од близината на урбаните центри и сообраќајните врски, кои од своја страна ќе имаат силно влијание врз производната ориентација на стопанствата за пазар. Ако работното место е близу до селото, како трајно место на живеење и времето за работа околу поседот е поголемо. Оттука ќе произлезе и поголемото учество на стопанството во структурата на паричните приходи, од кои еден добар дел ќе се вложи во поседот. Овие мешовити домаќинства

и селани—работници се релативно стабилни.⁸ Условите за деградација во овие селски населби што лежат во близината на урбаните зони се релативно најпогодни. Тие се делумно урбанизирани и се со мошне поволна демографска и економска структура на населението, а сè поголемата застапеност на неземјоделските дејности отвора широки можности за натамошна деаграризација без просторна мобилност. Трансформацијата на земјоделското население во неземјоделските дејности е од особено значење за поопштување на земјоделството и ширење на општествениот сектор во земјоделството и селото.

Меѓутоа, и покрај вонредно поволните можности за развој, општествениот сектор, како еден од носителите на промените во земјоделството и селото во приградските подрачја е сè уште релативно недоволно застапен.⁹ Натамошното ширење на општествениот сектор ќе има мошне значајно место во економската, социјалната, и просторната трансформација на селото. Економската политика во оваа насока ќе треба да укаже соодветно влијание.¹⁰

Во сообраќајно поизолираните рурални подрачја кои се оддалечени од градот мешовитите домаќинства ќе имаат повеќе натурален карактер, а паричните приходи се остваруваат, главно, надвор од поседот. Трошоците до работното место, за стан и храна на селаникот—работник се мошне високи. Најчесто тоа

⁸ „Во современите технолошки и општествени услови високиот вкупен доход, како и многуте заштеди во трошоците за стан, во купување на зеленчук, месо и т.н., што инаку претставува 60—70% од расходите на работничкиот семеен буџет, го прави слојот селани—работници релативно стабилен, во релативна смисла готово перманентно (барем што се однесува до нивниот вкупен број, иако не индивидуално) и тоа како во голем број подрачја кои економски се развиваат, како и под одредени услови и во некои развиени земји“. Стане Крешовац: Будućност..., цитирано стр. 15.

⁹ Према истражувањата во 1963 година општествениот сектор во шест приградски подрачја на Југославија држеше: во приградското подрачје на Белград 20,3% и од обработливата површина, Тузла 15% од ограничната површина, Нови Сад 20%, Крањ 35,4% од вкупната површина од кои само 1,2% ораници и бавчи, Ријека само 1,8% од обработливата површина и Загреб 6,3% од ораничната површина на приградското подрачје. Светозар Ливада: цитирано стр. 34.

¹⁰ Дефинитивното напуштање на земјата од страна на селаните—работници треба преку одредени мерки на аграрната политика да има нагласено влијание врз ширењето на општествениот сектор во земјоделството. Таа треба што е можно повеќе да го стимулира прифаќањето на земјата од оваа категорија домаќинства која го напушта земјоделството и селото.... „Масовната појава на мешовитите домаќинства на село има големо значење за прилагодување на економската и аграрната политика во остварувањето на целите за зголемување на земјоделската, особено обработливата површина во општествена сопственост“, Проф. д-р Љубо Божик: Неке карактеристики мешовитих господарства у Босни Социологија села, 7—8, Загреб, стр. 44;

Поопштествувањето на земјоделството не треба да се свати како поопштествување на земјата, ние го третираме само како една од можностите за ширење на површинит во општествениот сектор.

е најспособниот, главата на семејството, кој се враќа во селото поретко, па грижата околу поседот ја пропуштил на другите членови. Најголем дел од паричните приходи кои доаѓаат надвор од поседот ќе одат, главно за покривање на потребите на членовите во домаќинствата. Овие делумно деаграризирани домаќинства ќе имаат и мошне слаба врска со земјоделството и чекаат прва прилика да го напуштат селото.

Меѓутоа, и во овој случај деаграризацијата ќе се одвива во зависност од големината на поседот. Малите стопанства со ниски приходи од работен однос (тоа е најчесто неквалификувана работна сила и сезонско вработување) мораат и натаму да го држат поседот како извор на приходи и сигурност, што релативно ја успорува деаграризацијата.

Мешовитите домаќинства од повисоките категории стопанства со поголема економска моќ, иако остваруваат во релативно помали парични приходи надвор од поседот (стопанствата од 5—8 ха. и преку 8 ха. околу 46% имаат поголеми можности, пред сè во натамошното школување на децата. По завршувањето на образувението и стекнувањето со квалификации тие дефинитивно го напуштаат поседот. Овие стопанства просечно имаат повеќе членови во домаќинството од кои еден дел работоспособни и понатаму останува на поседот. Тој производно не гаси, но овозможил премин на еден дел од членовите од аграрното стопанство.

Промените во изворите на приходи, како израз на процесот на деаграризација, на трансформација на населението во неаграрните дејности, покажува дека сè повеќе расте бројот на домаќинства кои извори на доход имаат во неземјоделството (59,4% во 1971 год., наспроти 43,7% во 1961 год.). Во структурата на приходите на руралните домаќинства паричните средства имаат сè понагласено место, особено кај мешовитите домаќинства. Тие ќе имаат соодветно влијание на потрошувачката, животниот стандард и преобразбата на селото во СР Македонија.

Потрошувачката и промените на животот на село

Изворите и висината на приходите на домаќинствата имаат силно влијание како на потрошувачката така и на нејзината структура. Од друга страна, таа ќе зависи и од бројот на членовите, старосната структура и социо-економските карактеристики на домаќинствата.

Од големината на домаќинствата зависи пред сè, висината на доходот по член, а со тоа нивото и структурата на потрошувачката. Меѓутоа, социо-економската структура на домаќинства-

та преку изворите и висината на паричните приходи директно ја одредуваат потрошувачката. Руралните домаќинства чин приходи доаѓаат, главно, од неаграрните дејности и надвор од поседот покажуваат разлики во нивото и структурата на потрошувачката, во однос на „чисто“ земјоделските домаќинства. Во тој поглед поседовната структура, производната ориентација и регионалниот фактор имаат соодветно влијание.¹¹

Производната ориентација и регионалниот аспект претставуваат еден од најбитните фактори за личната и општата потрошувачка на мешовитите домаќинства и руралното население. Редукцијата на производната ориентација и стоковата напласеност го сврти покривањето на потребите со производи надвор од руралната средина. Руралните подрачја со конзистентна продукција на градинарски и индустриски култури, овоштарство и лозарство, близу урбаните центри во употребата на расположивите парични средства и потрошувачката се на нивото на градското население во СР Македонија. Вовлечени во индустриските зони тие силно го чувствуваат влијанието на градот, кое особено дошло до израз во промените на условите за живот.

1. Структурата на употребените расположиви средства ги покажува промените во условите и начинот на животот во селото. Личната потрошувачка на руралните домаќинства во СР Македонија е во постојан пораст и во 1978 година учествува со околу 60%, а кај мешовитите домаќинства дури и 65,2% во расположивите средства по анкетирano домаќинство. Во структурата на потрошувачката паричните средства имаат сè понагласено учество. Во личната потрошувачка кај мешовитите домаќинства тие учествуваат дури со 82,2%. Натуралната потрошувачка која во 1968 год. во структурата на селските домаќинства во СР Македонија учествуваше со 29,4% во 1978 год. се сведе на околу една петина, а кај мешовитите домаќинства на само 17,8% по анкетирano домаќинство. Тоа покажува дека селото сè повеќе се вклучува во стоково паричните односи и пазарот. Структурата на потрошувачката на селските домаќинства пак, упатува на заклучок дека значајно место и улога во овие промени имаат мешовитите домаќинства, односно селаните работници. Тие пред сè располагаат со поголеми парични средства, особено за лична потрошувачка и тоа за 66,2% по анкетирano домаќинство, во однос на „чисто“ аграрните домаќинства, што им овозможува значително подобрување на животниот стандард.

¹¹ Промените во изворите на приходи, во кои паричните средства остварени надвор од стопанството имаат сè понагласено учество упатуваат на заклучок дека на поседовната структура не треба да се гледа на стариот, класичен начин, особено кога тоа се однесува на потрошувачката.

Употреба на расположивните средства по видови домаќинства
(просек по анкетирано домаќинство 1978)

во динари

	Вкупно дин.	За лична потрошувачка				За стопанството				Оста- нато
		вкупно во парк		во натура		вкупно	за нив- но стици	оста- нато	Влож. за стан	
СР Македонија	72.472	45.219	35.037	10.242	6.282	6.122	160	6.779	14.193	
Земјоделски	63.564	38.238	27.853	10.379	6.514	6.509	5	4.024	14.788	
Мешовити	86.443	56.322	46.294	10.028	5.918	5.514	403	11.038	13.165	

Структура %

СР Македонија	100,0	62,2	77,5	22,5	8,7	97,5	2,5	9,5	19,6	
Земјоделски	100,0	60,2	72,9	27,1	10,2	99,9	0,1	6,3	23,3	
Мешовити	100,0	65,2	82,2	17,8	6,8	93,2	6,8	12,8	15,2	

Пресметано според податоците од Анкета... цитирано стр. 19

2. Потрошувачката на основните прехранбени артикли во селото покажува дека се присутни извесни разлики кои произлегуваат од социјалната структура на населението. Тие се мошне изразени помеѓу мешовитите и земјоделските домаќинства. Бројот на прехранбените единици кај мешовитите домаќинства 4,75, а кај земјоделските 4,16 единици по анкетирано домаќинство во 1978 год, што е под просекот на руралната потрошувачка во СР Македонија (4,39 прехранбени единици). Просечната потрошувачка на месо и преработките од него кај мешовитите домаќинства се за 18% поголеми од „чисто“ земјоделските, на маснотии за 16,7 и на шеќер дури за 22%. Потрошувачката на овие основни прехранбени производи претставува мошне релевантен индикатор за нивото на животниот стандард на мешовитите домаќинства во селото. Во потрошувачката сè повеќе е изразено присуството на индустриски стоки како во исхраната (преработки на месо, зеленчук, тестенини, шеќер и др.) така и во облеката, во трајни потрошни добра и средства за работа. Тие во основа ги изменија условите на животот во селото.

Потрошувачка на некои основни прехранбени производи
(просек по анкетирано домаќинство 1978 год)

	Месо и прера- ботка од месо	Маснотии	Шеќер и мед	Свез и прера. зеленчук	Тесте- нини
СР Македонија	92	64	51	399	16
Земјоделски	80	60	46	353	14
Мешовити	108	72	59	473	18

Извор: Анкета... цитирано, стр. 34—35

3. Во распределбата на расположивите средства **издатоци-те за стан и станбена изградба** станаа постојана компонента. Тие се во постојан пораст и се движат од 2,8% во 1965 год. до 8,6% од расположивите средства по анкетирано домаќинство во 1978 год. Само во периодот 1974—1978 год. тие учествуваат просечно со 5,9% и се највисоки во Југославија (4,5%), Словенија (5,3%) што зборува за мошне жива рурална изградба во Републиката.

Кај мешовитите домаќинства вложувањата за стан учествуваат дури со 12,8% во расположивите средства по анкетирано домаќинство. Во апсолутен износ тие изнесуваат околу 11.000 дин. во 1978 год. и се за два и пол пати поголеми од вложувањата на „чисто“ земјоделските стопанства. Односот на средствата за инвестиции во стопанството и вложувањата за стан кај земјоделските домаќинства е 1 : 0,6 а кај мешовитите домаќинства 1 : 2 во корист на вложувањата за стан. Тоа упатува на заклучок дека мешовитите домаќинства и селаните—работници инвестираат повеќе во трајни добра за подобрување на животните услови, а „чисто“ земјоделските во поседот како главен извор на приходи.

Во услови на ограничена станбена изградба и сè поголема присутност на тешкотии во решавањето на станбеното прашање во градските агломерации, селаните—работници мора да рачунаат уште долго на селото. Тоа бара постојана и целосна грижа на општеството кон руралната населби. Една од компонентите на таа грижа и интервенција на општеството е да ја олесни станбената изградба во селото, да се донесат урбанистички планови за поголем дел селски населби, во забраната на стихијата изградба да има поголема еластичност, а преку кредитната политика да се стимулира изградбата на посовремени станбени објекти во селата со што постепено ќе згасне желбата за преселување во градот.

4. Висината на приходи, особено на паричните средства и структурата на изворите на доход влијае и врз **опременоста на руралните домаќинства со трајни потрошни добра**. Анкетата на селските домаќинства покажува дека како израз на промените во начинот на живот тие се сè повеќе присутни. Опрременоста со трајни потрошни добра има кај мешовитите домаќинства поизразито учество. Повеќе од половина од нив поседуваат електричен или плински шпорет, телевизор, фрижидер, а речиси две третини радиоприемници. Нивните домови подобро се опременени со мебел (67%), машина за перење (5,7%), болјер (18,2%), теписи (55,7% патнички автомобили и т.н. што покажува трајна определба на домаќинствата кон подобрување на животните услови во селото. Приложените податоци покажуваат дека опременоста со трајни потрошни добра кај „чисто“ земјоделските домаќинства на СР Македонија значително заостанува во однос на мешовитите домаќинства и селаните—работници. Само 29,7%

од анкетираниите во 1978 год. фрижидер, болјер помалку од 2%, една петтина поседуваат телевизор, 0,7% машина за перење, 4,1% патнички автомобили во однос на 11,2% од анкетираниите мешовити домаќинства и т.н.

Нагласената ориентација на мешовитите домаќинства и селаните—работници кон трајни потрошни добра за подобрување на животните услови е присутна и во структурата на употребените расположиви средства. Издатоците за покуќнина по анкетирано домаќинство се речиси 50% поголеми кај мешовитите стопанства, во однос на „чисто“ земјоделските. Така мешовитите домаќинства и селаните—работници во 1978 год. просечно издвојувале за покуќнина 2.993 дин., а земјоделските 1.849 дин. Земјоделските стопанства, пак имаат поголеми издатоци за поседот—земја, стока, орудија и се подобро опремени со машини за земјоделско производство. Само 4,5% од анкетираниите мешовити стопанства поседуваат трактор, наспроти 12,3% од анкетираниите земјоделски стопанства.

Опременоста на селските домаќинства со некои основни
трајни потрошни добра по видови домаќинства
во %

	СР Македонија	Мешовити	Земјоделски
електричен шпорет	45,0	55,7	38,4
собни ком. мебел	24,8	37,6	16,7
болјер	14,2	18,2	2,2
фрижидер	38,1	51,1	29,7
радиоапарат	68,6	75,0	64,0
телевизор	34,5	55,7	21,0
машина за перење	2,7	5,7	0,7
пат. автомобил	4,9	11,2	4,1
трактор	9,3	4,5	12,3

Извор: Анкета . . . , цит. стр. 42

Овие промени, од друга страна, ќе имаат силно влијание врз културниот развој на руралната средина. . . „Кога нешто се менува во селскиот живот, вели Стипе Шувар, се менува и културата која тој живот ја изразува (подвлекол С. Ш.) Бидејќи културата не е ништо друго, и ништо помалку од самиот начин на живот.“¹² Се до продорот на урбаните влијанија, индустријата и стоковото производство, селскиот живот е под силно влијание на еколошкото опкружување. Физиономијата и функцио-

¹² Д-р Стипе Шувар: Измеѓу засека и мегалополис, Загреб, 1973 год., стр. 61.

налната содржина на автархијната рурална средина, производната структура, начинот на живот и сл., се беше подредено на природната средина, тредицијата, етничката структура на населението и другите локални влијанија. Заедно со трансформацијата на руралното стопанство, социо-економската структура на населението, изворите на доход и потрошувачката ќе се одразат и врз материјалната култура.

Покрај нагласената ориентација кон индустриски стоки во исхраната, облеката, средствата за работа и сл. во структурата на потрошувачката издатоците за културни потреби се сè повеќе присутни. Издатоците за образование, култура и разонода на аграрно рурално население во СР Македонија се 1.411 дин. по анкетирано домаќинство или 4% од вкупните издатоци. Во Југославија тие учествуваат со околу 4,5% (1.672 дин. по анкетирано домаќинство), а во СР Словенија 4,7% или 2.801 дин. Овие издатоци во многу ќе зависат од висината и структурата на изворите на паричните приходи и се движат од само 2,2% кај домаќинствата со парчни приходи до 20.000 дин годишно, до 5,5% кај оние со преку 60.000 дин. Натомошниот пораст на паричните приходи кај руралното население, како од поседот, така и надвор од него ќе овозможат не само пораст на вкупната потрошувачка, туку и пораст во издатоците за образование, култура и разонода.

Значи, промените во изворите на доходот, особено порастот на постојаните парични приходи од работен однос кај мешовитите домаќинства и селаните—работници, како и можностите за користење на кредит, доведоа до промени во нивото и структурата на потрошувачката, опременоста со трајни потрошни добра, што ќе значи и подобар стандард. Тие во основа имаат и помали трошоци за стан и огрев, во однос на урбаните домаќинства, за здравствена заштита во однос на „чисто“ аграрните домаќинства, па заедно со додатните приходи од поседот имаат поголеми можности за подобрување на животните услови во селото.

Заклучни разгледувања

Учеството на мешовитите домаќинства и селаните—работници во руралното стопанство на СР Македонија во наредниот период уште повеќе ќе расте, а со тоа и нивното место и значење во преобразбата на селото. Преку ширењето на агроиндустрискиот комплекс и развојот на инфраструктурата, особено со обраќајната поврзаност со урбаните агломерации, можностите за натамошна деаграризација, за одвојување на селанецот од земјата и за вработување надвор од поседот се мошне големи и

реални. Вработувањето во општествениот сектор во земјоделството на СР Македонија до 2000-та година ќе има мошне нагласен пораст.¹³

Соодветно влијание во оваа насока ќе има и политиката на дисперзија на индустриски капацитети во руралните подрачја. Појавата на индустријата во селата има далекусезжни последици во сите сфери на животот и развојот на селските населби.¹⁴ Условите на стопанисување и животот во селото се менуваат, а поседот и земјоделството не се веќе единствениот извор на приходи. Руралната средина мошне брзо се менува и се повеќе се оддалечува од традиционалното село како по функционалната содржина, структурата на населението и просторната компонента. „Практично добивме населба која по социо-економските обележја или подобро по структурата на своето население, сè уште се наоѓа на преминот помеѓу селото и градот, но која недовосмислено се движи во правец на поизразито јакнење на градските карактеристики.“¹⁵

Она што е мошне индикативно во истражувањето на начинот на живот во селото и промените што притоа се манифестираат се изворите на доходот и структурата на расходите на паричните средства. Тие покажуваат дека во услови на поголема ангажираност надвор од стопанството растат паричните приходи и на тој начин влијаат како на порастот на потрошувачката, така и на промените во навиките и структурата на потрошувачката. Притоа разликите во типовите на домаќинства, поседовната структура, производната ориентација и регионалниот фактор имаат силно влијание.

Преку употребата на расположивите парични средства, нивото и структурата на потрошувачката, како и опременоста со некои трајни потрошни добра, мешовитите домаќинства и селаните—работници ќе имаат мошне значајно место во преобразбата на руралната средина. На овие промени упатува и личната потрошувачка која кај мешовитите домаќинства е во посилен пораст. Кругот на потребите постојано ќе се шири и доближува до неземјоделските-урбани домаќинства. Индустриските

¹³ Од околу 30.000 вработени во општествениот сектор на земјоделството во 1976 год. тие ќе пораснат на 45.000 во 1985 год., до преку 50.000 вработени во 2000-та год. Види: Проекција на општествено економскиот развој на СР Македонија до 2000-та год., Економски факултет — Скопје, 1979 год.

¹⁴ „Локацијата на индустријата во селските подрачја делува како удар чија снага е толку голема што процесите во една сфера, било да се работи за економски, било за социолошки или психолошки веднаш наоѓаат одраз и во други сфери. Всушност целиот систем на стопанисување и животот се менува... „Драгана Прокиќ: Социолошки аспекти локације индустрије у сеоским подручјима, Социологија села, 43/1974 год., Загреб, стр. 23

¹⁵ Драгана Прокиќ: дигитирано, стр. 21.

производи (електричните апарати, патничките автомобили, телевизорите и др.) за подобрување на животниот стандард станаа трајна навика на селаните—работници.

Оваа социо-економска категорија е носител на многу промени во земјоделството и селото. Тие особено дошле до израз во производната ориентација, особено редуkcијата на производството за сопствена потрошувачка и негова поголема нагласеност за пазар, како додатен извор на приходи.

Преминот на аграрното население во неаграрните дејности што се одвива без просторна мобилност „го држи“ руралното население за селото, а деаграризацијата, иако често пати делумна, се врши без притисок врз градот, дури и нешто повеќе од тоа. Селските населби во кои неаграрните дејности се сè присутни во функционалната содржина станале имиграциони и свртеле рурално-урбаните миграции кон себе. „Согласно со тоа, може да се нагласи дека нашата развојна политика на село треба да го овозможи формирањето на мешани домаќинства т.е. вработување на еден дел од селското население во неземјоделските дејности и неговото задржување на село“¹⁶) подвлекол О. Д.)

LA CREATION DU REVENU ET LA CONSOMMATION DES FAMILLES MIXTES DANS LA TRANSFORMATION DU VILLAGE EN RS DE MACEDOINE

— Og nen Damev —

(Résumé)

L'urbanisation du village dans les détours communs du développement obtient une place de plus en plus accentuée. Les changements structuraux de l'économie rurale dont les indices traditionnels et agraires disparaissent de plus en plus représentent les indicateurs les plus frappants de l'urbanisation du village. Ils se reflètent particulièrement dans la structure économique de la population et de la vie rurale, en tant qu'une expression des changements survenus dans le contenu fonctionnel des habitations villageoises.

Les familles mixtes ont une place particulièrement importante dans la transformation socio-économique du village et de l'agriculture. C'est par les changements des ressources des recettes, par la vie et par la structure des consommateurs que les paysans-ouvriers deviennent initiateurs de ces changements.

¹⁶ Социјалистичка самоуправа трансформација на селото во СР Македонија, Институт за социолошки и политичко-правни истражувања, Скопје, НИК „Наша книга“, Скопје, 1978 год., стр. 170.

Les ressources du revenu montrent que dans des conditions d'une activité plus grande en dehors de son terrain les recettes deviennent plus grandes et c'est ainsi qu'elles exercent son influence tant sur la croissance de la consommation que sur les changements de la structure. Elles sont particulièrement élevées chez les familles mixtes et plus de 70% sont réalisées en dehors de l'agriculture. C'est ainsi que les divergences dans l'orientation de la production et le facteur régional exercent une grande influence,

Par l'emploi des recettes en argent dont on dispose ainsi que par l'équipement de certains biens de consommation, les familles mixtes et les paysans — ouvriers en RS de Macédoine auront une place importante dans la transformation du milieu rural. C'est dans cette direction que va également la consommation propre dans laquelle les fonds en argent chez cette catégorie socio-économique participent même avec 82,2%. Le cercle des besoins s'élargit constamment et joint les familles urbaines non agraires. Les produits industriels (la télévision, appareils électriques, voitures automobiles etc) pour améliorer le niveau de vie sont devenus une habitude durable des paysans-ouvriers.

Les dépenses pour le logement et pour la construction résidentielle dans la répartition des moyens disponibles sont devenues un contenu durable. Le rapport des moyens d'investissements dans l'économie et l'endettement pour le logement chez les familles mixtes est de 1 : 2 et chez les familles „proprement” agraires 1 : 0,6.

C'est cette catégorie socio-économique qui provoque beaucoup de changements dans le domaine de l'agriculture. Ce sont eux qui se reflètent particulièrement dans la réduction de la production visant la consommation propre et son activité plus grande sur le marché en tant qu'une source supplémentaire de recettes.

Dans ce travail, tous ces changements sont vus par l'Enquête sur les familles villageoises nous servant à vérifier et confirmer nos suppositions et estimations de la place et du rôle des familles mixtes dans les changements du village en RS de Macédoine.

НЕКОИ КАРАКТЕРИСТИКИ НА ПРОСТОРНАТА РАЗМЕСТЕНОСТ НА СЕЛСКИТЕ НАСЕЛБИ ВО ПРЕСПАНСКАТА КОТЛИНА

— Фејзула Абдулаи —

Преспанската котлина лежи во југозападниот дел на СР Македонија, на троеѓието помеѓу Грција, НСР Албанија и СФР Југославија. Поголемиот дел на котлината се наоѓа во нашата територија. Иако областа е заградена од сите страни со високи планински прабени, благодарение на поволните планински превои таа е лесно пристапна за соседните котлини, Пелагониската на исток и Охридската на запад. Меѓутоа, целта на овој труд не е да се задржиме на природно-географските карактеристики на котлината, туку истакнувајќи ги тие особини, ќе дадеме посебна експликација за некои социо-географски промени кои настануваат во котлината, кои сметаме дека ќе бидат корисни за идното просторно планирање.

Во рамките на Преспанската Котлина, која чини административно-управна територија на Собранието на Ресен, лежат 44 населби од кои само Ресен има градски функции. По бројот на селските населби, според пописот од 1981 година, во однос на 34 општини, колку ги има во СР Македонија, општината го зема седумнаесетто место.

Разместеноста на селските населби, која е мошне значајна за просторното планирање, ќе ја разгледаме од неколку аспекти и тоа: разместеноста на населбите во однос на сообраќајната мрежа; разместеноста на населбите во однос на централното место — општинскиот центар; разместеноста на населбите према орографските услови: големината на населбите према бројот на домаќинствата и жителите и просечната густина на населбите.

Разгледувајќи ја положбата на селските населби според споменатите просторни компоненти ќе се добие јасна слика за популациските промени кои настанале во областа со тек на времето, бидејќи, како што е познато Преспанската Котлина во однос на другите области во Републиката, претставува мошне изразита емиграциона област уште во минатото. Всушност про

учувањата треба да придонесат за решавање на некои актуелни проблеми во просторното планирање и за перспективниот развој.

1. Разместеност на населбите во однос на сообраќајната мрежа

Разместеноста на населбите во однос на сообраќајната мрежа е мошне значајна за просторното планирање, особено за руралното планирање на населбите.

Селските населби во Преспанската Котлина заземаат различна положба во однос на сообраќајната мрежа. Вкупната должина на патиштата во котлината изнесува 155 км. Најголем дел од патната мрежа ја сочинуваат патиштата од IV со 59 км (38,3%), потоа патиштата од II ред со 57 км (36,7%), од I ред со 24 км (15,4%) и најмалку се застапени патиштата од III ред со 15 километри (9,6%).¹

За положбата на населбите према сообраќајната мрежа, прво е земена релацијата на патот од прв ред Ресен—Битола, Ресен—Охрид, во должина од 24 км, потоа релацијата на два позначајни магистрални патишта од II ред што минуват по источниот и западниот брег на Преспанското Езеро. Источниот пат почнува од месноста Макази и продолжува до државната граница со Грција, со вкупна должина од 27,8 км. Западниот пат исто така, почнува од Макази и води преку Царев Двор—Отешев до државната граница со Албанија со вкупна должина од 24,4 км.²

Разместеноста на населбите во однос на споменатата сообраќајна мрежа ќе ја прикажеме на населби што лежат на самиот пат, на оддалеченост до 3 км, и на оддалеченост од 3—5 километри.

На самите патишта вкупно лежат 11 населби,³ што чинат 25,6% од вкупниот број населби во котлината. Во овие населби според пописот од 1981 година, живеат 6874 лица или 38,5% од вкупното селско население на областа.

¹ В. Граматниковски: Развојот на сообраќајот и туризмот во Преспанската котлина, Годишен зборник на Географскиот факултет, книга 22, Скопје 1976.

² Д-р В. Граматниковски: Цитирано дело.

³ Села кои лежат на пат: Крушје, Грнчари, Дрмени, Избишта, Јанковец, Козјак, Подмочани, Претор, Царев Двор, Штрбово и Шурленци.

Најголем е бројот на селата што лежат на оддалеченост до 3 км. Такви се вкупно 25 селски населби,⁴ што чинат 58,1% од вкупниот број селски населби во котлината. Според последните официјални податоци во овие населби живеат 9042 лица, што чинат нешто повеќе од половината на селското население (50,6%).

Најмал е бројот на селските населби што лежат на растојание од 3—5 километри. Во оваа група има 7 населби⁵ или 16,3% од вкупниот број на селските населби. Во овие населби живеат 1921 лица, што чинат само 10,7%.

Според изнесените податоци најголем број на селски населби лежат до 3 километри. Оттука произлегува дека на самите патишта и на оддалеченост до 3 километри лежат 36 селски населби што чинат 83,7% од вкупниот број на селските населби во областа. Во овие населби живее и најголемиот број на популацијата. Тука вкупно живеат 15916 жители или изразено во релативен показател 89,2% од вкупното селско население во областа. Од направената анализа може да се извлече заклучок дека најголемиот број на селските населби и населението во Преспанската Котлина се сместени околу сообраќајниците. Тоа значи дека споменатиот број на населби имаат мошне поволна сообраќајна положба, а тоа би влијаело поволно во идното просторно и рурално планирање. Дека е мошне важен сообраќајниот фактор за развојот и локацијата на населбите, зборува и фактот дека голем број на селските населби постојано се доближуваат до самите главни патишта. Меѓутоа, факт е и тоа дека скоро сите населби што се лоцирани на самите патишта се шират вдолж сообраќајниците. Ваквото ширење на селските населби смета дека е позитивно поради тоа што полесно може да се спроведе сообраќајна инфраструктура во самите населби, а од друга страна пак се штити аграрниот простор.

Бројот на населението и домаќинствата во овие три групи населби во повоениот педиод, односно од пописот во 1948 до последниот попис во 1981 година се изменил, што се гледа од следнава табела:

⁴ Села кои лежат на растојание до 3 км. од патиштата: Арвати, Асамати, Болно, Волкодери, Г. Б. Црква, Г. Дупени, Д. Перово, Евла, Езерени, Илино, Крани, Кривени, Курбиново, Лева Река, Лескоец, Отешено, Покрвеник, Прелубје, Рајца, Сливница, Стење, Љубојно и Наколен.

⁵ Села на растојание од 3—5 км. од патиштата: Брајчино, Златари, Коњско, Лавци, Петрино, Сопотско и Стипона.

Според изнесените податоци најголем пораст на населението се забележува во населбите што лежат на самите патишта. Во овие населби од 1948 до 1981 година бројот на населението се зголемил за 834 жители или за 13,8%. Меѓутоа, во населбите што лежат на растојание од 3—3,5 км. бројот на населението осетно се намалил. Во групата населби што се лоцирани до 3 км тоа намалување од 1948 до 1981 година изнесува 757 лица или 7,7% помалку. Групата населби што лежат на растојание од 3—5 км забележуваат намалување од 640 лица или 24,9% во однос на 1948 година.

Од прегледот исто така, може да се види дека бројот на домаќинствата во трите групи населби според повоените пописи е различен. Во првата група населби тој број од 1948 до 1981 година се наголемил за 280 домаќинства или за 24,4%, во втората група зголемувањето е за 187 домаќинства или за 11,0%, додека во третата група населби што лежат на оддалеченост од 3—5 км бројот на домаќинствата се намалил за 49 домаќинства или за 11,2% во однос на пописната 1948 година. Од изнесените констатации јасно се заклучува дека улогата на сообраќајниот фактор влијаела врз позитивното или негативното бројно движење на населението, така што бројот на населението во населбите што лежат на самите патишта е во пораст, а во групите кои се подалеку варира или се намалува.

2. Разместеност на населбите во однос на централното место

Разместеноста на населбите во однос на централното место има мошне важно практично значење, особено за развојот на мрежата на населбите, потоа за просторното ширење на урбанизацијата, за одредување на гравитацииските зони, за функционалното контактирање на градовите со другите населби, за одредување второстепени урбани и функционални центри, за спроведување на инфраструктурата итн.⁶

Ресен како градска населба не лежи во централниот дел на котлината туку нешто по на север, па затоа разместеноста на населбите во однос на него не е еднаква. Така, селата што се северно од градот се поблиску, а тие што се на јужната страна се наоѓаат на поголема оддалеченост.

За да биде појасна претставата за оддалеченоста на населбите од централното место, одредивме четири релации на оддалеченост: до 5 км, од 5 до 10 км, од 10 до 15 км и од 15 и повеќе километри.

⁶ Д-р М. Панов: Разместеност на населбите и населението во СР Македонија по макро и мезорегиони и во однос на централните места, Годишен зборник на Географскиот факултет кн. 25, Скопје 1979.

Размстеност на населбите во однос на сообраќајната мрежа⁶

Оддалеченост на селските населби од главните патишта																																
на пат (0 км)												до 3 км										од 3—5 км										
Бр. на населби	население и домаќинства										Бр. на населби	население и домаќинства										Бр. на населби	население и домаќинства									
	г о д и н а											г о д и н а											г о д и н а									
	1948		1953		1961		1971		1981			1948		1953		1961		1971		1981			1948		1953		1961		1971		1981	
	Н.	Д.	Н.	Д.	Н.	Д.	Н.	Д.	Н.	Д.		Н.	Д.	Н.	Д.	Н.	Д.	Н.	Д.	Н.	Д.		Н.	Д.	Н.	Д.	Н.	Д.	Н.	Д.	Н.	Д.
11	6040	1146	6452	1243	6236	1279	6210	1242	6874	1426	25	9799	1693	10168	1828	9381	1849	8623	1750	9042	1880	7	2561	438	2576	464	2293	452	1865	385	1921	389
%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%
25,6	32,82	34,97	33,61	35,16	34,82	35,72	37,19	36,77	38,52	38,59	58,1	53,25	51,66	52,96	51,71	52,39	51,64	51,64	51,82	50,66	50,87	16,3	13,91	13,36	13,41	13,12	12,80	12,62	11,16	11,40	10,76	10,52

⁶ Статистичките податоци се користени од следниве публикации: Попис на населението и становите во 1971 год. НАСЕЛЕНИЕ, население и домаќинства во 1948, 1953, 1961 и 1971 год. по населби и општини, СЗС, Белград 1975. Први резултати од пописот на населението, домаќинствата и становите во 1981 год. (по општини и населени места), Скопје 1981. Први резултати од пописот на населен. и домаќ. (по општини и месни заедници), РЗС, Скопје 1981.

На растојание од 5 км лежат 7 населби⁸ што чинат 16,2% во однос на вкупниот број на населбите во Котлината. Бројот на населението на оваа оддалеченост според последниот попис изнесува 2997 лица, што во однос на вкупното селско население на Котлината чини 16,8%. Споредувајќи со пописната 1971 година населението е зголемено за 110 лица или за 3,8%. И бројот на домаќинствата забележува пораст. Од 637 домаќинства во 1971 на 680 во 1981 година, што е за 43 домаќинства повеќе или за 6,7%.

На растојание од 5—10 км вкупно лежат 13 населби⁹ или 30,2% од вкупниот број селски населби во Котлината. На ова оддалеченост бројот на населението, според последниот попис, изнесува 7071 лице. Во однос на 1971 година населението пораснало за 472 лица или 7,1%. И бројот на домаќинствата забележува пораст. Така од 1316 домаќинства во 1971 година бројот се покачил на 1465 домаќинства во 1981 година.

Во третата група, на растојание од 10—15 км, се вбројуваат вкупно 9 населби¹⁰ или 20,9%. Вкупно во нив живеат 1397 жители или 7,8%. Бројот на домаќинствата на ова оддалеченост изнесува 297 или 8,05% во однос на вкупниот број селски домаќинства во Котлината.

Четвртата група, на растојание од 15 и повеќе км, ја чинат 14 населби¹¹ што чинат 32,5% од вкупниот број селски населби во Котлината. Во ова група населби живеат 6380 лица или 35,7%.

Бројот на населението во сите четири групи населби меѓу 1971 и 1981 година се изменил, некаде се намалил, а некаде се наголемил. Тоа добро може да се види од следнава табела:

Број на населението				
Година	До 5 км растојание од Ресен	Од 5—10 км од Ресен	Од 10—15 км од Ресен	Од 15 и повеќе км растојание од Ресен
1971	2887	6599	1473	5739
1981	2997	7071	1397	6380

⁸ Населби до 5 км. од Ресен: Болно, Г. Дупени, Евла, Златари, Јанковец, Козјак и Кривени.

⁹ Населби на растојание од 5—10 км од Ресен: Г. Б. Црква, Г. Крушје, Д. Б. Црква, Д. Перово, Дрмени, Езерени, Избишта, Л. Река, Петрино, Подмочани, Сопотско, Царев Двор и Гринчари.

¹⁰ На растојание од 10—15 км од Ресен: Асамати, Волкодери, Курбиново, Лавци, Покрвеник, Претор, Рајц и Стипона.

¹¹ На растојание од 15 и повеќе км од Ресен: Арвати, Брајчино, Д. Дупени, Ирино, Коњско, Краи, Лескоец, Лубојно, Наколец, Огешево, Сливница, Стење, Штрбово и Шурленци.

Од горните показатели може да се констатира дека најголем пораст забележуваат населбите од четвртата група, односно на растојание од 15 и повеќе километри од Ресен и тоа за 641 лице или за 11,2%. Потоа доаѓа втората група со 472 лица или 7,1%, а најмал пораст има првата група, 110 лица или 3,8%. Третата група населби што лежат на растојание од 10—15 км од Ресен забележуваат намалување на населението за 76 лица или за 5,1%. Ваквото движење на населението во споменатите групи укажува дека влијанието на Ресен како градска населба не е големо.

3. Разместеност на населбите според орографските услови

Областа која ја зафаќа Преспанската Котлина сочинува различна морфолошка пластика, односно таа е составена од рамничарски и ридско-планински релјеф. Поради тоа селата се лоцирани на различни апсолутни височини. Разместеноста на населбите според орографскиот критериум е важен показател за можностите на нивното поврзување со централното место, за користење на терцијалните дејности, за спроведување на инфраструктурата и друго.

Поделбата на населбите според орографските услови е направена врз основа на надморската височина, односно хипсометрискиот метод. Селата кои лежат на надморска височина од 855 до 910 метри ги сметаме за рамничарски, селата кои лежат од 911 до 969 метри ги сметаме за ридски, а селата кои лежат преку 970 метри апсолутна височина ги сметаме како планински.

Според последниот званичен попис во Преспанската Котлина се регистрирани 43 селски населби (од нив една населба е раселена). Најголемиот број го заземаат рамничарските, потоа ридските и најпосле планинските села.

Обработувајќи ги населбите според орографскиот критериум, во натамошното излагање ќе се задржиме само на два демографски елемента: население и домаќинства.

Рамничарските населби бројчано ги има ¹², што во однос на вкупниот број на селски населби во котлината сочинуваат 46,5% (податокот се однесува за 1981 год.), а во однос на Републиката 3,2% (податокот се однесува за 1978 година).

Анализата на населението и домаќинствата ќе ја направиме според званичните повоени пописи, односно од 1948 година до последниот попис во 1981 година. Според првиот повоен попис од 1948 година населбите од рамничарската зона бројат

¹² Рамничарски села се: Асамати (860 м), Волкодери (895 м), Г. Б. Црква (862 м), Д. Б. Црква (860 м), Д. Дупени (885 м), Д. Перово (854 м), Дрмени (858 м), Езерени (857 м), Јанковец (895 м), Козјак (865 м), Коњско (855 м), Наколец (855 м), Отешово (860 м), Подмочани (895 м), Прељубје (885 м), Претор (895 м), Рајца (900 м), Стење (855 м), Царев Двор (1963 м) и Грнчари (910 м).

8586 лица или 46,6% од вкупното селско население на областа. Во однос на споменатата пописна година, бројот на населението од ова зона во наредните пописни години бил поголем. Меѓу првите два пописа населението забележува пораст од 591 лице (6,9%). Од пописот во 1953 година тоа почнува да се намалува. Како причина за тоа прво е иселувањето на муслиманското население за Турција до 1961 година и второ, од 1961 година до 1971 година движењето на населението на релација село—град, кое трае и понатаму но со помал интензитет и одење на привремена работа во странство (овие последните се земат во вкупниот број на попишаното население). Од 1971 година до последниот попис населението бројчано пораснало за 1023 лица или за 11,3%. Порастот на населението во ова зона од 1948 до 1981 година изнесува 1461 лице или за 17,0% повеќе. Бројот на домаќинствата за разлика од населението, секоја пописна година забележува пораст. Така, од 1948 до 1981 година зголемувањето изнесува 515 домаќинства, што чини 32,3% пораст. Ваквиот поголем процент на порастот на домаќинствата е и како причина на раслојувањето на големите домаќинства. Во 1948 година просечно на секое домаќинство се паѓало по 5,4 члена, додека во 1981 година по 4,7 члена.

Во ридската зона лежат вкупно 12 селски населби,¹³ што во однос на вкупниот број селски населби во областа чинат 27,9%. Во однос на Републиката каде во 1978 година биле 654 селски населби, чинат 1,8%. Ако споредувањето го правиме со Охридско-преспанскиот регион (49 ридски населби во 1978 година)¹⁴, населбите од ова зона чинат 24,5%. Населението од ова зона, за разлика од првата, од 1948 до последниот попис се намалило за 357 лица или за 6,5%. Пораст се забележува само меѓу првиот и вториот повоен попис и тоа за 231 лице или за 4,2%. Бројот на домаќинствата, за разлика од бројот на населението кој се намалил меѓу првиот и последниот попис, забележува пораст за 97 домаќинства или за 9,7%. И во ова зона се забележува раслојување на домаќинствата, а со тоа и намалување на просечниот број членови по домаќинство. Така, на пример, додека во 1948 година просечно на секое домаќинство се паѓало по 5,4 члена, во 1981 година тој просек се намалува и изнесува 4,6 члена по домаќинство. Значи во однос на првата зона овде се забележува нешто помал број членови во едно домаќинство.

¹³ Ридски села се: Болно (950 м), Г. Дупени (920 м), Евла (920 м), Крапи (960 м), Курбиново (940 м), Лавци (930 м), Љубојно (920 м), Покрвеник (940 м), Сливница (940 м), Сопотско (920 м), Стипона (960 м) и Шурленци (950 м).

¹⁴ Д-р М. Панов: Промени во населеноста на ридските и планинските подрачја во СРМ во периодот 1961—1978 год., ЗБОРНИК на трудови од Републичкиот симпозиум „Природни и социоеографски проблеми на ридско-планинските подрачја“ од 13—15 VI. 1980 Берово, кн. 3, Скопје 1981.

Планинската зона брои 11 населби¹⁵, што во однос на вкупниот број на селските домаќинства во областа чини 25,6%, а во однос на планинските села во Републиката чини само 3,2% (348 планински села во 1978 год.). Во споредба со планинските села на Охридско-преспанскиот регион (46 планински села во 1978 година)¹⁶ чинат 23,9%, нешто помалку од учеството на втората зона. За разлика од првите две зони, населението од планинската зона постојано се намалува. Од 1948 година до последниот попис се намалило за 1659 лица или за 37,9%, односно од 4368 лица во 1948 се спуштило на 2709 лица во 1981 година. Во однос на ридската зона, овде населението е намалено скоро за шест пати. Во планинската зона не се намалил само бројот на населението, туку и бројот на домаќинствата, што не е случај во првите две зони. Во ова зона во 1948 година бројот на домаќинствата изнесувал 731, а во 1981 тој број се спуштил на 516 домаќинства што е за 215 домаќинства или 29,4% помалку. Од изнесената констатација може да се извлече заклучокот дека планинската зона, за разлика од првите две зони, најповеќе е зафатена со процесот на емиграцијата. Од оваа зона јасно се гледа дека не мигрирале смо поединци туку и цели домаќинства. Во периодот од 1971 до 1981 год. потполно се раселило едно село (Петрино).

Како се движел бројот на населението и домаќинствата во трите висински зони од 1948 до 1981 год. може да се види од следнава табела:

Година	В и с и н с к и з о н и								
	Рамничарска			Ридска			Планинска		
	населби	васел.	домаќин.	населби	васел.	домаќин.	населби	васел.	дом.
1948	20	8586	1592	12	5446	994	11	4368	731
1953	20	9177	1772	12	5677	1045	11	4342	766
1961	20	9035	1845	12	5160	1033	11	3715	742
1971	20	9024	1857	12	4705	959	11	2969	604
1981	20	10047	2107	12	5089	1091	10	2709	516

Од горните податоци се гледа дека најзастапени во областа се рамничарските села. Овој вид населби во однос на вкупниот број населби во 1981 година учествува со 47,6%. Ова значи дека рамничарските населби бројно доста се застапени, главно како резултат од постоенето на значителни рамничарски површини.

¹⁵ Планински села се: Арвати (1010 м), Брајчино (1020 м), Г. Круш. је (1100 м), Златари (1040 м), Илино (1150 м), Избишта (980 м), Кривени (980 м), Лескоец (1020 м), Лева Река (970 м), Петрино (1010 м) и Штрбово (1020 м).

¹⁶ Д-р Митко Панов: Цитирано дело

Бројот на населението се наголемил од 8586 во 1948 година на 10047 лица во 1981 година. Во последниот попис бројот на населението од ова зона во однос на вкупниот број селско население на областа учествува со 56,3%. Тоа значи дека повеќе од половината на селското население на областа е сместено во рамничарската зона. Во ова зона во 1981 година просечно на една населба се паѓаа по 502 жители или за 73 жители повеќе од просечниот број жители по населба во 1948 година. И просечниот број на домаќинствата по населба е наголемен во 1981 година во однос на 1948 година. Така, на пример, додека во 1948 година просечно на една населба се паѓало по 79 домаќинства во 1981 година на една населба се паѓаат по 105 домаќинства. До ваков пораст на домаќинствата, главно е дојдено не само поради раселувањето на големите домаќинства, туку и поради порастот на населението во населбите од ова зона.

Во ридската зона просечниот број на жители по населба постепено се намалува од 1948 до 1971 година. Исклучок прави 1953 година кога населението е наголемено во однос на 1948 година и 1981 година кога бројот на населението е наголемен во однос на 1971 година. Во првиот повоен попис просечно на секое ридско село се паѓало по 453 жители, а во последниот попис по 424 жители. Тоа значи дека во однос на првата зона овде просечниот број на жители по населба се намалува. Меѓутоа, бидејќи бројот на домаќинствата во ридската зона во однос на првиот повоен попис е намален, просечниот број на истите по населби е различен. Во последниот попис просечно на една населба се паѓало по 90 домаќинства, во првиот повоен попис по 82 домаќинства. Овој податок зборува дека и во ова зона расте просечниот број на домаќинства по населби.

Планската зона има доста неповолна структура, било во однос на населението, било во однос на домаќинствата. Во ова зона е намален и бројот на населбите, од 11 населби во претходните пописи на 10 во последниот попис. Во 1948 година просечно на една населба се паѓало по 397 жители и по 66 домаќинства. Во 1971 година тој број се спуштил на 269 жители и 54 домаќинства по населба. Во 1981 година кога бројот на населбите се намалил, поради раселување на една населба, од 11 на 10 населби, просечно на една населба се паѓало по 270 жители и по 51 домаќинство. Овие податоци јасно говорат дека планинската зона се наоѓа во поинтензивно раселување, што секако тоа се одразува негативно врз земјоделското производство.

4. Големината на населбите према бројот на домаќинствата и жителите

Домаќинствата како мошне значаен демографски елемент за земјоделското стопанство, во Преспанската Котлина по ослободувањето на нашата земја, покажуваат тенденција на по-

раст. Во 1948 година областа броела вкупно 3317 домаќинства. Од ова година домаќинствата постојано растат. Така, од првиот повоен попис до последниот, нивниот број се зголемил за 397, односно од 3317 на 3714. Ваквиот пораст е како резултат од раслојувањето на големите домаќинства. Во 1948 година на секое домаќинство се паѓало по 5,5 члена, а во последниот попис по 4,8 члена. До намалување на бројот на членовите во домаќинствата влијаел и намалениот број на селското население.

Големината на населбите по бројот на домаќинствата покажува променливи вредности. Така, на пример, во 1948 година просечно на една селска населба се паѓало по 77 домаќинства, во 1953 година по 83 домаќинства. Во 1971 година, кога се забележува намалување на домаќинствата во однос на 1961 година, на секоја селска населба се паѓало по 79 домаќинства. Во 1961 година поради пораст на домаќинствата и намалување на селските населби во областа, просекот по населба се наголемил на 88 домаќинства.

Големината на селските населби според бројот на домаќинствата, како што видовме, во областа е различна. Поради подобра прегледност, според бројот на домаќинствата, населбите ќе ги поделиме во четири групи и тоа: населби до 50 домаќинства, од 51—100, од 101—200 и преку 201 домаќинство. Големината на селските населби според споменатите групи почнувајќи од 1948 година е различна, но земено во целина во сите повоенни пописи преовладува бројот на малите населби. Впрочем како се движи големината на населбите по бројот на домаќинствата, почнувајќи од 1948 година па сè до 1981 година, добро се гледа од следниот табеларен преглед:

Годи- на	до 50 домаќ.			од 51—100 домаќ.			од 101—200 д.			преку 201 дом.		
	н-би	жители	дом.	н-би	жители	дом.	н-би	жители	дом.	н-би	жители	дом.
1948	16	2454	369	15	6090	1114	10	7448	1362	2	2408	472
1953	14	2111	338	14	5081	961	13	9468	1784	2	2536	500
1961	16	2436	446	15	5677	1167	9	6859	1323	3	2938	684
1971	17	2448	476	13	4283	843	11	7890	1574	2	2077	464
1981	16	1752	405	12	4003	841	10	6927	1368	4	5136	1100

Од изнесените податоци може да се види дека бројот на селата до 50 домаќинства во секоја пописна година зазема доминантно место. Најмногу вакви мали населби има во двете последни пописни години, со тоа што во последниот попис една населба е веќе раселена. Во 1971 година нивниот број изнесува 17 со вкупно 476 домаќинства. На секоја населба просечно се паѓаат по 28 домаќинства. Во 1948 година бројот на населбите

до 50 домаќинства изнесува 16 со вкупно 369 домаќинства. Просечно на секоја населба се паѓаат по 23 домаќинства. Во 1961 и 1981 година бројот на овие населби изнесува по 16, а бројот на домаќинствата во првата изнесува 446 со просечно 27 домаќинства, а во втората, односно последната пописна година 405 со просечно 25 домаќинства по населба.

Бројот на населбите со средна големина, односно од 51—10 и од 101—200 домаќинства во однос на 1948 година се намалува, односно останува ист. Така, на пример, населбите од 51—100 домаќинства во 1948 година биле 15 со 1114 домаќинства каде просечно на секоја населба се паѓало по 74 домаќинства. Во 1981 година тој број се спушта на 12 со 841 домаќинства со просечно 70 домаќинства. Населбите со 101 до 200 домаќинства во 1948 година биле 10 со 1362 домаќинства. Ваквиот број населби останал и во 1981 година. Бројот на домаќинствата се покачил од 1362 во 1948 на 1368 домаќинства во 1981 година.

Големите населби, односно населбите што бројот над 201 домаќинство, за разлика од средните, растат. Така, на пример, бројот на овие населби во однос на 1948 година, во 1981 се зголемил за двапати, а бројот на домаќинствата близу два и пол пати.

Врз основа на направената анализа може да се извлече заклучок дека во областа од една страна расте бројот на малите и големите населби, а од друга страна се намалува бројот на населбите со средна големина. Ваквата појава доведува до сериозни размислувања за идните просторни и рурални планирања во областа.

Мошне значајна за просторното планирање ќе биде и класификацијата што ќе ја направиме според бројот на жителите. Во таа смисла населбите ги поделивме по големина до 100 жители, од 101—300, од 301—800, од 801—100 и од 1001 и повеќе жители, што може да се види од следниот преглед:

Година	до 100 ж.		од 101—300		од 301—800		од 801—1000		од 1001 и пов.	
	н-би	жители	н-би	жители	н-би	жители	н-би	жители	н-би	жители
1948	5	290	12	2291	21	10725	3	2688	2	2408
1953	5	291	10	1969	21	9904	4	3475	3	3555
1961	7	454	10	2183	21	10248	3	2668	2	2357
1971	7	315	14	3035	17	8205	2	1735	3	3408
1981	7	239	14	2798	15	7791	2	1854	4	5163

Наведените податоци во прегледот упатуваат на констатација дека бројот на малите населби до 100 жители и на големите населби од 1001 и повеќе жители во областа се во пораст. Додека кај првите бројот на населението од 1961 година е во

опаѓање, кај вторите од истата година е во пораст. Бројот на малите населби во последниот попис во однос на 1948 година е зголемен за 40,0%, а населението за 17,5%. Според првиот повоен попис на секоја мала населба се паѓало по 58 жители, а со последниот по 34 жители. Ова говори дека вкупниот број на населението во малите населби во областа се намалува. Ваква појава на пораст на малите населби и на намалувањето на населението во 1981 година во однос на 1971 година се забележува и во Републиката. Така, во СРМ во 1971 година малите населби до 100 жители броеле 245 со вкупно 12876 жители и со просечен број од 53 жители по населба а во 1981 година нивниот број пораснал на 379 со вкупно 17571 жител и со просечен број од 46 жители по населба. Населбите од групата 101—300 жители во однос на 1948 година пораснале од 12 на 14 во 1981 година. Бројот на населбите во однос на 1971 година во последниот попис останал ист, додека бројот на населението се намалил од 3035 на 2798 жители. Населбите од групата 301—800 жители во однос на 1948 година се намалиле од 21 на 15 во 1981 година. Намалување забележува и бројот на населението. И населбите од групата 801—1000 жители се намалиле во однос на првиот повоен попис. Меѓутоа, во однос на 1971 година останале исти, а бројот на населението се покачил на 1854 жители во 1981 година. Од ова анализа може да се извлече јасна констатација дека бројот на малите населби е во постојан пораст, а бројот на населението до групата на населби со население од 301—800 е во опаѓање. Причина за ваквата појава е што селското население и натаму продолжува да мигрира во градските населби, посебно во големите. Големите населби од двете последни групи се во пораст. Пораст на големите населби се забележува и во Републиката.

Со оглед на тоа што Преспанската Котлина сè уште е мошне значајно емиграционо подрачје во Републиката, а според најновите статистички податоци на привремена работа во странство се наоѓаат 8268 лица што изнесува 31,6%, се поставува прашањето дали порастот се однесува на населението што сега живее во областа или на населението што се наоѓа на привремена работа во странство. На ова прашање се обидовме да дадеме одговор преку нашите теренски истражувања направени во областа во текот на месец октомври 1981 година. Од истражувањето се констатира дека оние населби што имаат голем број население на привремена работа во странство забележуваат пораст, а оние населби што имаат мал број или воопшто немаат население во странство, забележуваат намалување на популацијата. Ваквата констатација доведува до сознание дека порастот на населението е направен кај лицата што се на привремена работа во странство. Така, на пример, во населбите: Крани, Гринчари, Љубојно и Горна Бела Црква, од анкетата констатирано е дека поголемиот број на населението се наоѓа на привремена работа

во странство.¹⁷ Кај овие населби се забележува пораст на општата популација, а населбата Долна Бела Црква која има мал број лица во странство има намалување на населението. До ваква констатација доведуваат и најновите статистички податоци. Така, населбите како што се Отешево, Прељубје и Волкодери кои немаат лица на привремена работа во странство, забележуваат големо намалување на населението во 1981 година во однос на 1971 година. Од истражувањето се констатира дека некои домаќинства веќе се вратени од странство. Досега најмногу повратници има во Крани, 24 домаќинства, потоа во Љубојно 13, во Д. Бела Црква, 10, во Асамати 6 и во Г. Бела Црква 5 домаќинства. Постои можност за враќање на уште повеќе домаќинства. Така, на пример, во Г. Бела Црква се изградени 44 нови куќи чии сопственици се уште се наоѓаат во странство, во Љубојно се изградени околу 20 куќи, во Крани околу 10. Ако се оствари ваквата можност, за која постојат добри индикации, за враќање на големиот контингент население од странство, ќе се ублажи појавата на депопулацијата, односно деаграризацијата која е мошне застапена во областа.

5. Просечна густина на населбите

Просечната густина на населбите како просторен елемент е доста важен за просторното планирање. Преспанската Котлина нема густа мрежа на селски населби. На површина од 739 км², според пописот од 1971 год. кога во областа беа лоцирани 43 селски населби, на 100 км² се паѓаа по 5,8 населби, што е под Републичкиот просек за 0,9 населби. Во однос на Западна Македонија, овде мрежата на селските населби е поретка за 1,4 населби. Областа има помала густина на населбите и од некои соседни општини. Така, на пример, од Општината Демир Хисар, густината е помала за 3 населби на 100 км².¹⁸ Оттука произлегува дека областа има поретка мрежа на селски населби во однос на поголемите просторни целини. Меѓутоа, поради емиграцијата на населението, особено од планинските и ридските зони е дојдено до раселување на една населба, а со тоа е намалена и густината на населбите. Така, според пописот во 1981 година, поради раселување на една населба, густината е спуштена на 5,6 населби на 100 км².

¹⁷ Според анкетата на привремена работа во странство од Г. Бела Црква се наоѓаат 60,6%, од Грнчари 52,5%, од Љубојно 62,6%, од Асамати 36,4% и од Крани 62,5%.

¹⁸ Фејзула Абдулаи: Проучувања на социо-географските карактеристики на Демир Хисар за потребите на просторното планирање во рамките на Пелагонискиот мезорегион (магистерска работа во ракопис), Скопје 1980.

ЗАКЛУЧОК

Преспанската Котлина како мошне изразита емиграциона област во СР Македонија бара да и се посвети посебно внимание не само од страна на компетентните фактори, туку и од страна на науката која преку своите истражувања треба да придонесе за натамошниот развој на областа. Оттука и материјалот изложен во трудот сметаме дека ќе биде користен и апликативен во идното просторно планирање.

Бидејќи сè уште не се публикувани сите демографски елементи од последниот попис, во трудот обработивме само два елемента: населението и домаќинствата.

При проучувањето на населбите се задржавме само на просторната разместеност за што сметаме дека тоа ќе биде корисно за просторното планирање. Просторната разместеност е разгледана од неколку просторни компоненти: во однос на сообраќајната мрежа чија положба е доста поволна, во однос на орографските услови и просечната густина на мрежата на населбите.

Применувајќи ги хипсометрискиот метод населбите ги поделивме на рамничарски, ридски и планински. Анализата на населението и домаќинствата е направена според овие зони.

Обработувајќи ги домаќинствата и населението по населби се заклучува дека бројот на домаќинствата и населението е различен. Во областа преовладува бројот на населбите до 50 домаќинства кои ги понатаму се во пораст. Ваков пораст забележуваат и големите населби што имаат преку 1001 жител. Ако продолжи и понатаму да расте бројот на малите населби, тогаш неминовно се наметнува потребата за нивно прегрупирање, а во големите населби да се развијат некои градски функции кои ќе бидат корисни и од населението на малите населби. Во таа смисла од страна на компетентните фактори е нешто сторено. Така, на пример, во некои големи населби (Крани, Љубојно и Царев Двор) се веќе отворени некои терцијални дејности. Развојот на овие дејности од една страна ја ублажува емиграцијата, а од друга страна, овозможува и вработување не само на постојното население туку и на лицата што се враќаат од привремена работа во странство.

CERTAINES CARACTERISTIQUES DU PELACEMENT DE LOCALITÉ RURALES DE LA VALÉE ENCAISSÉE DE PRESPA

(RÉSUMÉ)

Fejzulla Abdullai —

La valé encaissée de Prespa giit au sud-ouest de la RS de Macédoine. Là se sont situées 43 localités rurales.

Le déplacement spatial des localités se contitue de certains apsects: selom le reseau de communication, selam le lieu central, selom les conditions orographiques, selom la grandeur de localités, selon le nombre de ménages et de la population et selon la densité moyenne des localités rurales.

Quant à la camposante première, les localités rurales se trouvent dans une situation assez favorable. Pour fixer le déplacement en raison de la localité centrale on a pris 4 relations de distance: jusqu'à 5 km., de 5 à 10 km., de 10 à 15 km., et de plus que 15 km. Le mieux de localités giit à la distance la plus grande, ce qui fait le 32,5% du nombre total de localités rurales de la valée encaissée.

En appliquant le méthode hypsométrique on conclue que selon les conditions orographiques le déplacement de localités se divise à troins zones: la zone de plaine, la zone de terrain accidenté et la zone alpestre. Selon le nombre d'habitants et de ménages, ls localités se divisent: aux petites, aux moyennes et aux grandes. Dans la régin le nombre de localités petites jusqu'à 100 habitants et de ceux plus de 1001 habitants est en augmentation.

D'après les données statistiques, la population et les ménages sont en eugmentation en raison de l'anné 1971. Ca nous dit que la population se stabilise, à vrai dire le procès de l'émigration se dimanue.

Nous estimons que les matériaux exposés seront utiles à la planification spatiale car ils sont contemporains et applicatifs.

НЕКОИ ДОПИРНИ КОМПОНЕНТИ НА НАСТАВАТА ПО ГЕОГРАФИЈА И МАРКСИСТИЧКАТА ФИЛОЗОФИЈА

— Србољуб Ѓ. Стаменковиќ —

Апликацијата на марксистичката теорија и практика во образовно-воспитниот труд представува интересна и инспиративна основа за сите наставни дисциплини, а посебно на наставата по географија. Кога зборуваме за ова поаѓаме од тоа дека марксизмот представува „материјалистичко-дијалектичко сфаќање на светот, теорија на социјалистичката револуција и револуционерна идеологија на работничката класа која оди кон изградување на едно ново, реално и хумано општество“ (1,7). Воопштено кажано марксистичката филозофија ја проучува природата и развитокот на општеството. Од друга страна, географијата како систем на научните дисциплини и наставата како нејзина дидактичка форма, ги даваат научните знаења за географскиот простор неговиот физичко-географски (природата) и антропо-географски комплекс (општеството). Географскиот аспект на проучување на природата и општеството не е едностран, туку спротивно, географијата, природата и општеството ги сфаќа во нивната поврзаност и условеност. Комплексноста, широчината, динамичноста и разновидноста на географската тематика ги условуваат влијанијата на марксизмот во географските содржини.

Стремежот на географите на нашето време за што пострано изградување на географијата на марксистичката теорија инициран е со зборовите на идејниот творец на политиката на неврзаните земји и најголемиот револуционарен стратег на нашата социјалистичка самоуправна заедница — Јосип Броз Тито, секогаш кога имал можност укажувал на потребата за идејно-политичко оспособување на младите генерации за марксистичката наука. На тоа нас не обврзуваат и документи на X и XI Конгрес на СКЈ.

Во врска со тоа посебно треба да се нагласи дека географиите на нашата земја интензивно работеле и работат на оживотворување на Титовите желби, тие посебно се ангажирале во

апликацијата на материјалистичко-дијалектичкото сфаќање, како во географските научни истражувања, така и во географската наставна работа¹⁾.

Современата географска научна мисла го негира географскиот детерминизам, по кој природните фактори ги одредуваат социјалните карактеристики на човечката популација и географскиот индетерминизам или нихилизам кој инсистира на одделеност на природната средина од човечкото општество. Надминувањето на дуализмот и напуштањето на дескриптивната географска фактографија ја вброи географијата во редот на комплексните и конструктивните науки, благодарейќи на што таа станува сè повеќе општествено апликативна во различните области на човечкото творештво. Со овие промени настануваат значајни промени во географските наставни содржини и во методиката на наставата по географија. Марксистичката филозофија станува идеолошка основа и филозофско-научен метод на географската наука и настава.

II

За што посестрано согледување на односот на наставата по географија и марксистичката филозофија издвоивме една општа и четири нивни посебни допирни или контактни компоненти.

А) Основната заедничка особина на географијата и марксистичката филозофија е нивната раширеност во светот. Да споменеме само дека „социјалистичките земји заземаат 35 милиони км² на светската територија, како и тоа дека претставуваат мошне важен економски фактор и битно влијаат на севкупниот стопански развој на современиот свет, бидејќи даваат околу 35% од вкупното светско производство“ (2,45). Очигледно е дека социјалистичките држави доживуваат општествено-политички и економски просперитет, бидејќи „се оценува дека тие во периодот од 1950. до 1972. имале во просек 1,5 пати побрз пораст на доходот по глава на жител во однос на развиените капиталистички“ (3,279). Освен тоа, определени социјалистички области и содржини се јавуваат и во високоразвиените капиталистички земји. Се гледа дека социјализмот е мошне раширен во светот, а тоа истовремено значи прифаќање на марксистич-

¹⁾ Види Т. Ракиќевик: Улога наставних содржаја физичке географије у формирању марксистичког погледа на свет, Глобус, Часопис за унаређење наставе географије и педагошко-методска питања, бр. 5, СГД, Београд, 1973, стр. 3-10; Г. Корнел: Марксистичка дијалектика у настави географије, Настава и васпитање, Часопис педагошког друштва СР Србије и Црне Горе, бр. 2, Београд, 1974, стр. 201-208; В. Ѓуричковиќ: Марксистичко образование и васпитање у самоуправниј школи и улога наставе географије, Глобус, бр. 6, Београд, 1974, стр. 13-23; М. Радовановиќ: Марксистичке оснoве уџбеника географија, Географска истражувања, бр. 1, Друштво географа Косова, Приштина, 1979, стр. 135-146.

ката идеологија, така да марксизмот станува светска идеологија. Зголемениот број на социјалистичките држави чии стремежи се хуманизација на општествените односи, уште повеќе ја зголемуваат потребата за соработка меѓу народите и државите, така се зголемува интересирањето и потребата за географските знаења. Посебно место и улога географските знаења имаат во поврзувањето на народите и народностите во нашата социјалистичка самоуправна заедница. Недоволно познавање на народите и нивните општествени достигнуања може да биде штетно²⁾.

Според тоа, географијата и марксистичката филозофија стануваат општествена потреба на современото човештво.

Б) И покрај тоа што ги издвоивме само четирите посебни контактни компоненти на географијата и марксистичката филозофија спомнуваме дека нивниот број може да биде далеку поголем во поширокото разгледување. Основните посебни допирни компоненти на географијата и марксизмот кои се присутни, како во географијата така и во марксизмот, се:

- сестраност и комплексност,
- идејност,
- хуманистичка насоченост, и
- антирелигиозност.

а) Веќе е кажано дека марксизмот како филозофско определување претставува сфаќање на светот. Пошироко кажано сфаќање на светот представува систем на знаења за положбата на човекот во природата и општеството, како и неговиот однос (практичен и вредносен) кон природата и општеството како целина. Од друга страна, географијата како природно-општествена наука инсистира на согледување на каузалните врски и односи помеѓу природата, човекот и неговите активности. Од ова се гледа сестраноста и комплексноста на предметот на проучувањето на географијата и марксистичката филозофија. Затоа сè почесто се истакнува дека географијата е „помеѓу школските дисциплини „најфилозофски“ предмет, ако така може да се рече, оти само во нејзините рамки се зборува и за природата и за човекот и се обрнува внимание на односите, врските и меѓузависноста во природата и општеството“ (5). Географските научно-наставни содржини непосредно придонесуваат за формирање на марксистичкиот поглед на светот.

Географијата, како и марксистичката филозофија, придонесува за познавањето, разбирливоста и објаснувањето на објективната стварност покажувајќи ги менувањето и трансформацијата на географската средина под влијание на човечкиот труд. Поради тоа „географските сознанија стануваат темел на рацио-

²⁾ Оваа констатација ја потврдуваат најновите настани на територијата во САП Косово. Академикот Ј. Редспагич националистичките испади на студентите и младината од средните училишта во Косово ги објаснува со недоволното познавање на народите и народностите во Југославија (Дуга, бр. 191 од 20. јуни 1981. година, стр. 24 и 25).

налниот поглед на свет“, така што „во тоа е филозофското значење на географијата“ (5,32).

б) Исклучително значителна допирна компонента на наставата по географија и марксистичката филозофија е идејноста. Кажано е дека марксизмот представува идеологија на работничката класа. Во врска со ова треба да се истакне дека географијата е единствен наставен предмет, како во основното така и во средното училиште, кој им овозможува на учениците да ги запознаат територијалната разместеност и основните карактеристики на различните идеологии во светот. Таа на еден сеопфатен и прегледен начин им овозможува на учениците да добиваат знаење за државното уредување на одделни земји, како и за местото, улогата и положбата на нашата земја во светот. Истовремено наставата по географија дава на тој начин свој придонес за идејно-политичко оспособување на младите генерации, овозможувајќи им стекнување на знаења за југословенското социјалистичко општество, неговата изградба и идеолошка основа како и нашата неврзана надворешна политичка ориентација. Сето ова влијае наставата по географија да има посебно важно место во развивањето на љубовта кај учениците кон својата татковина (патриотизам) и другите народи и држави во светот (интернационализам).

в) Географската научно-наставна проблематика придонесува за хуманизација на природната и општествената средина, односно на географската средина. Предметот на географското интересирање е „човечен“ и „нечовечен“ однос на човекот кон географската средина. Во рамките на географијата се зборува не само за позитивното, туку и за негативното влијание на човекот врз средината во која живее, бидејќи во таа хуманизација на средината човекот некогаш ги деградира одделните елементи на животната средина и на тој начин ја нарушува еколошката рамнотежа. Исто така, за хуманизација на светот се зборува и во филозофијата, каде хуманизацијата се гледа во три главни насоки, а тоа се: „очовечување на природната реалност, очовечување на самите луѓе“ (6,402). Од изложеното јасно може да се види хуманистичката насоченост на географијата и марксистичката филозофија, зашто насоките на хуманизацијата на светот кои се застапени во филозофијата се јавуваат и во географијата.

г) Четврта допирна компонента на географијата и марксизмот е антирелигиозноста. Сметаме дека е излишно за оваа компонента да сѐзборува поопширно. Ќе споменеме само дека религијата е фантастично и ненаучно толкување на реалноста. Очигледно е дека религиозните сфаќања се во остра спротивност со географијата и марксизмот. Меѓутоа и покрај тоа религиозните сфаќања се раширени во светот. Конзервативните сили на современиот свет настапуваат со теза дека географијата преживеала како наука, а со тоа ја негираат и нејзината обра-

зовно-воспитна вредност. Посебно сакаме да истакнеме дека географијата е насилно орудие во рацете на прогресивните сили за борба против причините на религијата.

III

Географијата припаѓа во групата на наставните предмети која што учениците со задоволство и голема заинтересираност ја учат, зашто таа пружа можности за запознавање на раз-нообразни појави и процеси, како и нивните врски, односи и меѓузависности во најблиската околина и далечните географски области. Меѓутоа, положбата на географијата како наставен предмет во образованието, особено во средното училиште на нашата земја, не е на задоволително ниво поради малиот фонд на часовите, што е истакнато и на XI Конгрес на географите на Југославија (1981. г.)

Географите на нашата земја, нарочно по II светската војна сестрано се ангажирале за оживотворување на револуционерната марксистичка теорија и практика, како во географските научни истражувања, така и во географската наставна работа.

Географскиот метод е заснован на дијалектичкиот метод, а географското сфаќање на природата и општеството е проникнато со марксистички материјалистички принципи.

Изградувањето на географската настава во теориските основи на револуционерниот марксизам представува не само професионална обврска на географите на нашата општествена заедница, туку и патриотска должност. Тоа му го должиме на најголемиот револуционер на нашата епоха — Јосип Борз Тито, на авангардата на работничката класа на нашата земја — Сојузот на комунистите на Југославија и младите генерации чии воспитувачи сме.

ЛИТЕРАТУРА

1. Група на автори: Основе марксизма и социјалистичко самоуправ-љање. Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1977.
2. М. Симиќ: Историска превазигеност капитализма и прерастање социјализма у светски процес, Народна армија, Београд, 1975.
3. Б. Прибићевиќ: Социјализам светски процес, Научна библиотека, Београд, 1979.
4. Т. Ракичевиќ: Улога наставних содржаја физичке географије у формирању марксистичког погледа на свет, Глобус, Часопис за педагош-ко-методска питања и унапреѓење наставе географије, бр. 5, Српско гео-графско друштво, Београд, 1973.
5. Ј. Роглиќ: Наша географска мисао у последијератном раздобљу, Збор-ник X јубиларног конгреса географа Југославије, Београд, 1977.
6. Б. Шешкиќ и А. Стојковиќ: Дијалектички материјализам, Научна књига, Београд, 1962.

QUELQUES COMPOSANTES COMMUNES DANS L'ENSEIGNEMENT DE LA GÉOGRAPHIE ET DE LA PHILOSOPHIE Marxiste

— Srboľjub H. Stamenković —

(Résumé)

L'actuelle pensée scientifique et géographique nie le déterminisme et l'indéterminisme géographiques. Le surpassement du dualisme et de la phactographie géographique descriptive a mis la géographie au and des sciences complexes et pronostiques, grâce à quoi elle devient de plus en plus applicable dans de divers domaines de la créativité humaine.

L'application de la théorie et pratique révolutionnaires marxistes dans l'éducation représente une base inspiratrice et intéressante pour toutes les disciplines scientifiques, particulièrement pour l'enseignement de la géographie. La géographie comme une science naturelle et une science sociale a pour le but la relative objective, c'est-à-dire la nature et la science (le milieu géographique) comme un tout et quelques éléments, ainsi elle offre une base idéale pour la réalisation de la théorie et pratique marxiste dans les études scientifiques de la géographie et les travaux dans le domaine de l'éducation.

Dans l'aperception du rapport entre la géographie et la philosophie marxiste nous avons souligné une composante générale et quatre composantes particulières.

La composante générale de la géographie et du marxisme est leur élargissement dans le monde. La présente d'un grand nombre de pays qui acceptent l'idéologie marxiste et qui aspirent à l'humanisation des relations sociales et internationales augmente le besoin des connaissances géographiques, parce qu'elles ont un rôle particulier dans le rapprochement des pays et des peuples.

Les composantes particulières de la géographie et du marxisme sont: a) l'universalité et la complexité, b) l'idéologie, v) l'humanisme, g) l'antiréligiosité.

La première composante provient de l'objet d'étude de la géographie et de la philosophie marxiste. La deuxième composante souligne le rôle de la géographie dans l'éducation idéologique politique et l'éducation des jeunes générations et la grande influence du marxisme dans l'enseignement de la géographie en Yougoslavie. La troisième composante souligne le lieu, le rôle et l'importance de la géographie et la philosophie dans l'humanisation du milieu. La dernière composante, c'est la valeur sociale de la géographie dans la lutte contre les causes de la religion.

БРОЈ И ГОЛЕМИНА НА СЕЛАТА ВО СР МАКЕДОНИЈА
СПОРЕД ПОДАТОЦИТЕ ОД 1981 ГОДИНА

Митко Панов

Процесот на раслојувањето на селата во СР Македонија продолжил да се одвива и во периодот 1971-1981 година. Емиграцијата на селското население многу не спласнала, а тоа се одразило како врз намалување на бројот на населбите така и врз нивната големина по број на жители. Во некои подрачја, односно општини постојат потенцијални села за тотално раселување, бидејќи тие со неколку жители функционално наполно се замрени. Во голем број населби опаднал бројот на жителите и значително пораснал бројот на малите села. Всушност во целина депопулацијата на село има слични белези како и во претходниот пописен период од 1961 до 1971 година.

Во 1981 година во СР Македонија вкупно има 1621 селски населби.¹⁾ Тие по број различно се застапени по општини, а во некои бројот на селата е и намален. Така, во 17 општини наполно се раселени 34 населби и тоа како што следи: во општината Кавадарци 4 села, (Бунарче, Грбоец, Добротино и Клиново), во општината Радовиш 4 села (Горна Враштица, Долни Радеш, Ново Село и Шаинташ), во општината Дебар 3 села (Г. Мелничани, Бомово и Трнаник), во општината Свети Николе 3 села (Аџибегово, Нова и Стара Мездра), во општината Т. Велес 3 села (Витанци, Ново Село и Убого), по две села се раселени во општините: Валандово (Башали и Плавуш), Прилеп (Мирче Ацев и Смолани), Струга (Селци и Тоска), Тетово (Првце и Јељошник) и Штип (Мурталија и Тестемелци). По едно село се раселени во општините: Битола (Гопеш), Гевгелија (Џумабос), Крушево (Бирино), Куманово (Стража), Неготино (Калањево), Ресен (Петрино) и Струмица (Чепели).

¹⁾ Први резултати од пописот на населението, домаќинствата и становите во 1981 година. Републички завод за статистика, Статистички преглед 115, Скопје, 1981.

Според анализите кои ги извршивме за периодот 1971-1981 година се покажа дека во 1042 населби, малку или повеќе, опаднал бројот на населението, а тоа прави 64,2% од вкупниот број на селата во Републиката, што секако не е податок за потценување туку е дури загрижувачки. Така, во општината Берово во сите 14 села опаднал бројот на населението, во Кратово од 30 бројот опаднал во 29 населби, во Крива Паланка од 51 во 47 населби, во Брод од 53 во 49 населби, во Делчево од 28 во 25 населби, во Демир Хисар од 37 во 30 населби итн. Интересно е дека и во некои поголеми општини со поразвиени централни места се јавува голем број села со намалено население. Таков е случајот со општината Прилеп каде од 102 бројот на населението се намалил во 92 населби, во општината Куманово од од 107 во 82 населби и во општината Т. Велес од 83 во 59 населби.

Во 1981 година бројот на селата по општини е различен што се гледа од следниов преглед. **Над 100** селски населби има само во четири општини и тоа во: Скопје (122), Битола (122), Куманово (107) и Прилеп (102). Вкупно во овие општини има 453 села што прави 27,9% од вкупниот број села во Републиката. На групата од **50-100** населби припаѓаат 9 општини и тоа: Брод (53), Гостивар (82), Кичево (80), Крива Паланка (51), Охрид (56), Струмица (71), Тетово (89), Т. Велес (83), и Штип (59). Вкупно во нив има 624 населби или 38,5%. На групата од **20-50** населби припаѓаат 15 општини и тоа: Валандово (20), Гевгелија (31), Дебар (31), Делчево (28), Демир Хисар (37), Кавадарци (43), Кочани (45), Кратово (30), Крушево (22), Неготино (27), Пробиштип (36), Радовиш (37), Ресен (41), Свети Николе (41) и Струга (46). Вкупно во нив има 515 населби или 31,7%. Под 20 населби има само во општините Винаца (15 и Берово (14).

Големината на селата по број на жители во 1981 година се гледа од следнава табела:

до 100 жители	од 101-300	од 301-500	од 501-800	од 801-1000	од 1000 и +
села жители	села жители	села жители	села жители	села жители	села жители
375 17588	486 89342	219 86383	211 132712	99 88620	231 436150

На групата до 100 жители паѓаат 23,1% од вкупниот број села и 2,1% од вкупниот број на селското население во Републиката. Просечно на една населба се паѓаат по 47 жители. Во однос

на 1971 година бројот на малите села до 100 жители се зголемил за 161 населба, што значи дека во периодот 1971-1981 година селата се значително раситнети. Од оваа група до 50 жители имаат 207 населби што прави 12, 7% од сите села во Републиката, или 55, 2% од групата, во кои живеат 5048 жители дури, на пример, помалку од селото Чегране во општината Гостивар. До 10 жители имаат 72 села во кои живеат 340 лица, а тоа се населби кои потенцијално сосема ќе се раселат. Најголем број на мали села, до 100 жители, има во општините: Т. Велес (33), Штип (33), Прилеп (32), Кичево (29), Гостивар (25) и Кавадарци (20), или вкупно во 6 општини има 172 мали села што прави 46,2% од групата на овие села. Само во општините Берово и Винаца нема села од оваа група, додека минимално од една до пет населби има во општините: Делчево, Кратово, Крива Паланка и Крушево.

На групата од 101-300 жители се паѓаат 29,9% од вкупниот број на селата и 10,5% од вкупниот број на селското население во Републиката. Просечно на една населба се паѓаат по 183 жители. Најголем број села од оваа група има во општините: Битола (42), Куманово (41), Брод (32), Прилеп (31), Скопје (29), Т. Велес (29) и Кичево (28), или вкупно во седум општини има 191 населба од 101-300 жители, што прави 39,3% од сите села во групата. Најмал број населби од оваа група има во општините: Берово (2), Винаца (3), Радовиш (4) и Тетово (4).

Вкупно групата на мали села, до 30 жители, брои 861 населба што прави 53,0% од сите села во Републиката. Во нив живеат 107.200 лица што прави 12,6% од вкупното селско население во Републиката. Според тоа учеството на малите села во СР Македонија е значително, односно нешто повеќе од половината села се мали населби такашто проблемот за нивното опстојување се поставува како мошне актуелен.

На групата од 301-500 жители се паѓаат 13,5% од вкупниот број на селата и 10,1% од вкупниот број на селското население во Републиката. Просечно на една населба се паѓаат по 394 жители. Интересно е дека ако се одземат општините Битола (24), Прилеп (17), Скопје (16) и Крива Паланка (14), во сите други општини бројот на селата од оваа група е помал од по 10 населби. Сличен е случајот и со групата од 501-800 жители на која се паѓаат 13,0% од вкупниот број на селата и 15,6% од вкупниот број на селското население во Републиката. Просечно на една населба се паѓаат по 629 жители.

Двете групи од 301-500 и од 501-800 жители ги прават средните по големина села, кои заедно бројат 430 населби што прави 26,5% од сите села во Републиката. Во однос на малите села во оваа група населбите двојно помалку се застапени, но затоа бројот на населението е двојно поголем.

На групата од 801-1000 жители се паѓаат 6,2% од вкупниот број на селата и 10,4% од вкупниот број на селското население во Републиката. Просечно на една населба се паѓаат по 894 жители. Само во општината Тетово има 15 села од оваа група, додека во другите општини бројот е помал од по 8 населби, додека воопшто вакви села нема во општините: Винаца, Демир Хисар, Кратово, Крушево и Пробиштип.

На групата од 1000 и повеќе жители се паѓаат 14,3% од вкупниот број на селата и 51,2% од вкупниот број на селското население во Републиката. Просечно на една населба се паѓаат по 1889 жители. Овие села најбројно се застапени во општините: Тетово (41), Скопје(33), Струмица (22), Гостивар(21), Куманово (20), Битола (14) и Струга (13). Всушност во овие 7 општини има вкупно 164 села со по повеќе од 1000 жители што прави 71% од сите села на оваа група. Вакви села воопшто нема во општините: Брод, Кавадарци, Кр. Паланка и Неготино. Интересно е да спомнеме и тоа дека во оваа група има 73 населби со повеќе од 2000 жители, што прави 4,5% од сите села во Републиката, во кои живеат 218.297 жители што прави 25,6% од вкупното селско население во Републиката. Најбројно се застапени во општините Тетово (17), Куманово (11), Скопје (9), Гостивар (8) и Струга (7).

Двете групи, од 801-1000 и по повеќе од 1000 жители ги прават големите села, кои заедно бројат 330 населби или 20,3% од сите села во Републиката. Во нив живеат 524.770 жители што прави 61,6% од вкупното селско население во Републиката. Во однос на претходните две групи, мали и средни села, оваа група има најмал број населби но затоа има најголемо учество на селското население.

Од прегледот за големината на населбите во СР Македонија може да се заклучи дека најголем број од селата се мали населби од кои некои се на пат наполно да се раселат. Тие претставуваат проблем во мрежата на населбите и во просторното планирање. На друга страна пак, постојат и големи села но тие побројно се застапени во 7 општини, додека во другите нивното учество е минимално.

Т А Б Е Л А
на големината на селата по број на жители во 1981 година

Општина	Вкупно		до 100 жители		од 101—300		од 301—800		од 801—1000		од 100 и +	
	села	села	нас.	села	нас.	села	нас.	села	нас.	села	нас.	
Берово	14	—	—	2	530	5	3003	4	3660	3	4527	
Битола	122	15	735	42	7314	47	23706	4	3721	14	21841	
Брод	53	17	1177	32	5345	2	683	1	958	1	2148	
Валандово	20	7	318	6	1338	4	1701	1	825	2	3163	
Виница	15	—	—	3	581	9	5051	—	—	3	4431	
Гевгелија	31	7	308	9	2019	9	4046	1	952	5	12121	
Гостивар	82	25	1045	17	3630	13	7133	6	5393	21	49289	
Дебар	31	10	424	8	1589	10	4985	1	812	2	2511	
Делчево	28	1	85	11	2010	12	5950	2	1618	2	2428	
Д. Хисар	37	6	399	17	3123	12	6295	—	—	2	2312	
Кавадарци	43	20	963	12	1908	6	2810	4	3045	1	2046	
Кичево	80	29	1608	28	5555	13	7268	2	1838	8	12661	
Кочани	45	11	361	9	1439	15	8376	2	1635	8	12813	
Кратово	30	3	98	18	3069	9	3807	—	—	—	—	
Кр. Паланка	51	3	187	25	4692	21	10176	1	863	1	1627	
Крушево	22	4	292	11	2268	5	2427	—	—	2	3017	
Куманово	107	14	856	41	7421	26	11867	6	5489	20	37660	
Неготино	27	10	186	7	1358	5	2439	4	3626	1	3197	
Охрид	56	14	997	16	2934	16	8639	5	4448	5	8409	
Прилеп	102	32	1597	31	6420	27	12181	5	4364	7	11499	
Пробиштип	36	9	590	18	1419	7	2816	—	—	2	3269	
Радовиш	37	12	560	4	768	13	6151	5	4400	3	4521	
Ресен	41	7	239	13	2768	15	7821	2	1854	4	5163	
Св. Николе	41	17	701	12	1892	8	4001	2	1822	2	2129	
Скопје	122	14	670	29	6389	40	21849	6	5555	33	63112	
Струга	46	7	146	9	1788	9	4760	8	7048	13	29344	
Струмица	71	9	468	9	1945	24	13670	7	6154	22	35905	
Тетово	89	6	155	4	1038	23	12583	15	13302	41	89937	
Т. Велес	83	33	1315	29	4720	14	6776	4	3751	3	5066	
Штип	59	33	1378	14	2072	11	6119	1	887	—	—	

ОДБРАНА ОД ПОПЛАВИ

— Милош Змејковски —

Поплавите, како елементарни непогоди се доста честа појава. Тоа, впрочем, го потврдуваат и многубројните вести што пристигнуваат од разни краишта. Ако тие се јават во големи размери, во состојба се де предизвикаат и прави катастрофи. Штетите што ги предизвикуваат поплавите во разни краишта се огромни и многу тешко се надокнадуваат, а понекогаш можат да однесат и човечки животи, било на посреден или непосреден начин.

Меѓутоа, големината на материјалните штети и бројот на човечките жртви можат да се намалат, односно одбегнат, ако од страна на човекот на време бидат преземени одредени превентивни мерки за одбрана.

Овде, покрај другото, имаме намера да укажеме на некои проблеми што се присутни при појавата на секоја поплава, односно да потсетиме на одредени превентивни мерки што треба да се преземаат од страна на органите за цивилна заштита, месните заедници, водостопанските организации, хидрометеоролошката служба и другите органи, пред појавата и доаѓањето на поплавиот талас.

Од катастрофалните поплави не е поштедена и територијата на СР Македонија. Спрема режимот на водите на нашите реки, поплавите кај нас, во најголем број на случаи, се јавуваат во периодот на доцна есен и рана пролет. Најповолни услови за појава на поплави од ваков карактер имаат сливните подрачја на реките: Треска, горниот дел на Црна Река и горни Вардар. За последниве 20 години во сливните подрачја на овие реки и низводно од нив се појавија две катастрофални поплави и тоа двете во месец ноември 1962 и 1979 година. Само овие две поплави направија огромни материјални штети што се проценуваат на една милијарда и 365 милиони динари што изнесува 2,17% од националниот доход на СР Македонија. Овој по-

даток доволно зборува и предупредува за благовремено преземање на одредени превентивни мерки за одбрана од поплави-те, бидејќи поплави од ваков карактер треба да се очекуваат и во иднина во споменатите сливни подрачја и низводно од нив.

Главни причини за појава на поплавите се: паѓањето големи количини на врнежи за релативно кратко време, брзото топење на големите снежни маси на планините поради нагло то зголемување на температурата на воздухот и рушењето на брани што задржуваат големи количини на вода.

Земјотресите, како елементарни непогоди, доаѓаат брзо и ненадејно при што човекот не е во состојба да ги предвиди однапред, додека за појавата на поплавите, човекот може да дозво-нае барем за некое време однапред. Во тој случај, луѓето од потенцијално загрозените реони, имаат на располагање некое време за да ги превземат основните мерки за заштита на луѓето, стоката и другиот имот.

На ридско-планинските реони се појавуваат поројни поплави што се одликуваат со голема брзина на водата и со големо разорно дејство. Кај овие поплави водата носи големи количини на материјал, што се акумулира во најниските делови од водотекот. Овие поплави уништуваат голем број на објекти (мостови, патишта, водоводи и др.). На рамничарските реони водата нема голема брзина и врши мирно плавење на земјоделските култури, поедини куќи, цели населби, сообраќајници и друго. При секоја поплава доаѓа до поголемо или помало загадување на подземната вода и водата за пиење. Водата од загадените водоснабдителни објекти не смее да се употребува додека предходно не се провери степенот на загаденоста и на некој начин прочисти. **Начини за одбрана од поплави.** — Борбата на човекот со водената стихија е долга и непрекината. Меѓутоа, средствата со кои што се борел во одбрана од поплави се менувале и усовршувале во зависност од севкупниот развој на науката и техниката. Не постои единствен и сигурен начин за одбрана од поплави.

Одбрана од поплави со насипи. — Насипите се многу важни објекти за одбрана од поплави. Со нивна помош се заштитува плодното земјиште, населбите, комуникациите и другите објекти во еден одреден реон. Насипите се градат на едната или на двете страни од речниот тек, во зависност од карактерот на брегот, а големината на профилот мора да биде сообразна со количината на можните големи води во речниот тек.

Со самото подигање на насипите покрај речниот тек, не можеме да кажеме дека одбраната е целосна и сигурна. Често пати, до поплава доаѓа иако се изградени насипи на двете страни на речниот тек. Тоа се случува тогаш, кога во речното корито ќе се појават неочекувано големи води или кога некој дел од насипот е оштетен. Во доста голем број на случаи за опште-

тувањето на насипите се виновни и луѓето, со нивниот неодговорен однос, како што е на пример црпењето на материјал од насипот, изградба на патишта испод нивото на написот и сл. До оштетување може да дојде и поради изградбата на лежишта од поедини животни во насипот или поради постојаното потопување на насипот од страна на водената струја.

Од овие причини, штабовите за цивилна заштита во соработка со водостопанските и другите организации, пред почетокот на секоја хидролошка година, односно во текот на секоја есен треба да извршат целосна контрола на насипите со цел да се утврди дали насипите по целата должина се во исправна состојба или не. Ако на некој дел од насипот постои било какво оштетување, органите за цивилна заштита заедно со другите заинтересирани организации треба веднаш да организираат акција за поправка на насипот. Никогаш не смее да се дозволи, поплавниот талас да најде, а насипите да останат непоправени. Ако на насипот постои и најмало оштетување, тоа треба веднаш да се поправи, во спротивно поради непрекинатата ерозија на водата неговите димензии многу брзо се зголемуваат при што може да дојде до изливање на големи количини на вода.

Од овие причини, месното население под контрола на органите за цивилна заштита и другите стручни органи, треба да биде непрекинато во мобилна состојба покрај целиот насип, од почетокот на доаѓањето на поплавниот талас па сè до неговото изминување. Така, на недоволно сигурните места од насипот треба да се додаваат дополнителни материјали земја, камен, вреќи со песок и др.)

Веднаш по изминувањето на поплавниот талас, треба да се организира акција за поправка на насипот на сите оштетени места, бидејќи никогаш не се знае кога ќе најде наредниот поплавен талас. Меѓутоа, за жал, еден дел од насипите долго време остануваат оштетени и непоправени, особено во оние реони каде што постои поголем систем на насипи. Така, поради оштетени и непоправени насипи, наредниот поплавен талас иако е помал од претходниот може да направи поголеми материјални штети.

Исто така, посебна будност и добра организација за одбрана од поплави треба да постои од страна на соодветните служби во почетокот на пролетта, бидејќи поплави во ова време можат да се јават иако не паѓаат поголеми атмосферски врнежи. Имено, во овој период, никогаш не треба да се заборава дека на повисоките планински масиви се акумулирани големи количини на вода во вид на снег. Секое нагло зголемување на температурата на воздухот, може да ги раздвижи овие снежни маси и огромни количини на вода да потечат по речните доли-

ни. Ако во исто време паѓаат поголеми количини на врнежи, како што често се случува во овој период, поплавата е неизбежна. Затоа во овој период будноста за одбрана од поплави треба да биде доста голема.

Најосетливи делови на насипите се кривините со најмал радиус, на кои што треба да се обрати поголемо внимание.

До појава на поплава може да дојде и поради неправилното димензионирање на мостовните конструкции на речните текони. Поради нивната мала пропустливост на вода и задржувањето на голем број на дрвени стебла, што ги носи поплавниот талас, мостовите претставуваат сопирачка за протокот на водата при што се зголемува и притисокот на водата. Ако мостовната конструкција не е во состојба да го издржи големиот притисок, мостот се руши и можностите за поплава низводно уште повеќе се зголемуваат. Од овие причини сите препреки пред мостовите и околу нив треба претходно да бидат отстранети.

И комуникациите на насипи, понекогаш, можат да бидат главна причина за појава на поплави. Во однос на речните текони, тие можат да бидат поставени или покрај нив или да се сечат со нив. Ако насипот со комуникацијата се протега покрај речниот тек, за време на поплавата тој се јавува како објект за заштита. Меѓутоа, насипот со комуникација што се сече со речниот тек има негативно влијание за одбрана од поплави. Вака поставениот насип со комуникација се јавува како брана што ја запира водата, врши заезерување и пренасочување на движењето на водата. Така, под удар на поплавниот талас ќе се најдат и оние реони кои што во други услови не би биле поплавени. Затоа при изградбата на сообраќајниците на насипи, треба да се градат и поголеми пропусти за водата за да не би дошло до поголемо успорување и заезерување.

Како причина за појава на поплава може да биде и меѓусебната положба на насипите помеѓу главниот водотек и неговите притоки. Ако надолжните оски помеѓу овие два насипи се приближуваат кон прав агол, тогаш посилената водена струја не ѝ дозволува на послабата водена струја нормално да претекува. Поради тоа доаѓа до заезерување, подигање на нивото на водата од послабот водотек и до изливање на водата од речно-то корито. До ова нема да дојде, ако аглите на надолжните оски од главниот водотек и притоците се приближуваат кон остар агол, бидејќи прифаќањето на послабата од појаката водена струја е многу полесно.

Одбрана од поплави со акумулации. — Како важни објекти за одбрана од поплави се користат и водените акумулации. Тие можат да се градат поединечно или во систем на еден речен тек, во зависност од големината на речниот тек, количината на врнежите што паѓаат во сливот и погодноста на речниот тек за изградба на акумулации. Од економска гледна точка овие об-

јекти, освен за одбрана од поплави по можност да се користат и за други цели, како на пример наводнување, добивање на енергија и др. За да биде прифатена и задржана највисоката амплитуда од поплавниот талас, еден доста голем агол од акумулацијата треба да се држи празен. Овој празен простор, особено треба да се држи пред почетокот на хидролошката година и во пролетта кога се очекува вториот поплавен талас.

Посебен проблем за овие акумулации за одбрана од поплави претставува манипулацијата за евакуација на водата. За таа цел треба да постои комплетна, добро организира и стручно оспособена хидролошка служба. Од акумулацијата треба да се испушта толкава количина на вода колку што може да прими капацитетот на речното корито, независно дали тоа е регулирано или не.

Веднаш по прифаќањето и спроведувањето на првиот поплавен талас, треба да се вршат припреми за прифаќање на следниот поплавен талас што може да дојде во секој време.

Меѓутоа, при изградбата на овие објекти се поставува прашање, каде тие треба да бидат лоцирани и од аспект на општо-народната одбрана, бидејќи водите од овие акумулации во вонредни ситуации можат да се искористат како стратешко средство за уништување или попречување. При евентуално рушење на овие објекти високиот воден талас може да се искористи како средство за уништување на многу објекти, па дури и цели населби низводно од акумулацијата. Од овие причини објектите од ваков карактер не би требало да се градат узводно и во близина на поголемите градски населби. Ако високиот талас доаѓа од поголема далечина, неговата висина поради должината на патот и големиот број на препреки се привлекува и опасноста од поплави низводно се намалува.

Чистење на речните корита и каналите. До изливање на водата од речното корито во поедини делови од долината, може да дојде и поради тоа што речното корито е наполно запуштено, механички загадено или ако на некој негов дел постои некое тесно грло. Во нив, од едната и од другата страна, поради поткопување на бреговите, попречно на речното корито паѓаат дрвени стебла кои што помеѓу себе се вкрстуваат. Водената струја овие паднати дрвени стебла сè уште не може да ги носи, бидејќи тие со еден дел од своите корени и понатаму се држат за подлогата од бреговите.

За успешно спроведување на одбраната од поплави, свој одреден придонес треба да даде и хидролошката служба. Оваа служба, треба да врши внимателно и систематско набљудување на водостојот на сите водомерни станици по должината на целиот водотек по кој што доаѓа поплавниот талас. Врз основа на

висината на водостојот, оваа служба треба однапред да предвиди во кои реони може да дојде до изливање на водата, и за тоа треба претходно да ги извести штабовите за цивилна заштита.

За да може да се одреди обемот на акцијата за одбрана од поплавата, од времето на појавата на таласот узводно па до времето на пристигнувањето, може приближно да се одреди времето за кое што ќе пристигне поплавниот талас. Ако на пример, се земе дека средната брзина на поплавниот талас е еден метар во секунда, тогаш за еден час, таласот би поминал пат во должина околу 3,5 км. Во тој случај, лесно може да се пресмета за кое време ќе пристигне поплавниот талас за било кој профил низводно по речниот тек.

Тесните грла и другите препреки што се наоѓаат во речните корита и каналите, треба благовремено да се отстранат за да не дојде до запирање и изливање на водата од речното корито, односно каналот, па и до промена на текот на водата. Само во тој случај водата ќе може побрзо да протекува низ речното корито, односно каналот, без да има заезерување и изливање на водата.

За да може секоја поплава подготвено да биде пречекана а последиците од неа да бидат што помали потребно е:

— штабовите и единиците за цивилна заштита на републиката, на општините, месните заедници, организациите на здружениот труд заедно со специјализираните организации (Заводот за водостопанство, Хидрометеоролошкиот завод) треба да имаат солидно изработени планови. Сите овие планови за одбрана треба да бидат меѓусебно поврзани и добро воедначени за да не се јават празнини и застои во времето на нивната реализација;

— на сите учесници во одбраната од поплави однапред да им бидат познати сите конкретни задачи во секое време за да не се губи драгоцено време во моментот на доаѓањето на поплавниот талас;

— да не се градат скапи објекти во непосредна близина на речните текони и во оние реони што често ги плави водата.

Секоја претходна поплава треба да биде добро проучена, а стекнатите сознанија и искуства да се користат при појавата на наредната поплава.

БРОЈНИ И СТРУКТУРНИ ПРОМЕНИ НА НАСЕЛЕНИЕТО И ДО- МАКИНСТВАТА ВО ОПШТИНАТА ПРИЛЕП

— Илија Башески —

Со анализата на бројот на населението и домаќинствата може да се дојде до мошне интересни показатели за неговата територијална разместеност и структура, како и да се откријат низа одредени појави и проблеми кои се тесно поврзани со бројот на населението и домаќинствата. Преку овие податоци можат да се согледаат целокупните напори на нашата заедница кои се вложени во општествено-економскиот развој како и одредени проблеми кои бараат благовремено и целосно решавање.

По Втората светска војна, односно по ослободувањето на нашата земја од фашистичкиот окупатор, дојде до квалитетни промени на општествено-економските и психо-социјалните фактори, што доведе до бројни измени и структурални демографски промени кои придонесуваат: да се промени бројната положба на населението во градот и населените места околу него, да се намали природниот прираст во општината, да се забрза процесот на деаграризација, дерурализација и урбанизација и др. Таквите промени, секако, не го одминаа ни населението во општина Прилеп, кои се особено интензивни во последните дваесетина години, односно од 1961 до 1981 година, поради што, главно, ги анализираме податоците од овие години, а во некои случаи и таквите од претходните повоеени години. За утврдување на овие појави и промени кај бројот на населението и домаќинствата во општината Прилеп, искористени се статистичките податоци од званичните службени пописи извршени во периодот од 1948 до 1981 година, а заклучоците се донесувани врз нашите лични согледувања од изложените податоци и од теренскитевидувања.¹

Промените во бројот на популацијата претставуваат мошне важен демографски елемент кој ги покажува квантитативните промени на населението во општината. Меѓутоа, за

¹ Статистички Билтен за првите резултати од пописот на населението и домаќинствата за извршениот попис во периодот од 1—15. 04. 1981 година, Скопје 1981 год.

овој елемент да добие некои вредности за натамошната квалитативна анализа, покрај податоците и констатациите за вкупното бројно салдо на населението, во нашиов труд ќе ги прикажеме и промените на природниот пораст на населението, соодносот меѓу градското и селското население, просечната густина на населеноста, како и промените во бројот на домаќинствата и бројот на жителите во едно домаќинство. Анализата на бројот на населението и домаќинствата ќе ја вршime одвоено за општина и град Прилеп со некои споредувања со бројот на населението и домаќинствата во Републиката, што ќе ни овозможи да добиеме појасна слика за движењето на овие демографски елементи кои се од општ интерес за науката и стопанството.

Бројот на населението во општина и град Прилеп како и во СР Македонија, според повоените службени пописи, може да се види од податоците изнесени во следнава табела:

М Е С Т О	Г о д и н и				
	1948	1953	1961	1971	1981
СР Макед.	1152986	1304514	1406003	1647308	1913571
Општ. Прилеп	78549	87609	93216	96446	99710
Град Прилеп	26246	31763	39611	50757	63649

Како што се гледа од податоците во горната табела бројот на населението и во Републиката и во град и општина Прилеп, од првиот повоен попис на населението односно од 1948 година па наваму, е во постојан пораст. Така, зголемувањето на вкупниот број на населението во СР Македонија од 1948 до 1981 година изнесува за 760 585 лица или за 65,9%, во општина Прилеп бројот на населението се зголемил за 21 161 лице, или за 26,9%, а во градот Прилеп за 37 403 лица или за 142,5% што значи бројот на населението во општината се зголемил за околу една третина, а во градот Прилеп за околу три пати.

Според тоа, најголемо зголемување на бројот на население то имаме во град Прилеп, што е и нормално за повоениот период кога градовите во нашата Република функционално се развиваат и стануваат најпривлечни центри за населување на поголем број на население. Прилеп, кој пред војната имаше само едно поголемо индустриско претпријатие—Монополот, денес има повеќе од 20 големи индустриски претпријатија кои апсорбираат значителен број на работна сила, а како последица се јавува и големиот вештачки прилив на населението од село во градот. Ако го анализираме бројот на населението за периодот од 1971 и 1981 година ќе видиме дека во Републиката бројот на

населението се зголемил за 266 263 лица или за 16,1%, во општина Прилеп за 3 264 лица или за 3,3%, а во град Прилеп за 12 892 лица или за 25,3%.

Општината Прилеп во вкупниот број на жители во Републиката учествува со 0,5%, а град Прилеп со 0,3%, бројка што ни покажува дека и општината и град Прилеп според бројот на жителите се вбројуваат во групата на поголеми населбени јадра.

Едновременно со промените во бројното движење на населението се менувал и соодносот помеѓу градското и селското население, што може да се види од податоците во следнава табела:

	Г о д и н а				
	1948	1953	1961	1971	1981
Бр. на град. нас.	26 246	31 763	39 611	50 757	63 649
Бр. на сел. нас.	52 303	55 846	53 605	45 689	36 061
Вкупно:	78 549	87 609	93 216	96 446	99 710

Од горните податоци се гледа дека бројот на градското население во сите пописни години е во постојан пораст, додека спротивно на тоа, бројот на селското население опаѓа. Таквиот пораст, односно намалување, го потврдува и фактот што во 1971 година градското население зафаќало 52,6%, а на селско население се паѓало 47,4%, додека во 1981 година градското население учествува со 63,8%, а селското со 36,2% од вкупното население во општината Прилеп. Според тоа, од досега изложеното за односот на градско и селско население во општината, може да се заклучи дека депопулацијата и деаграризацијата на руралното население во сите пописни периоди е изразена со прилично голема стапка, што се гледа и од горните податоци, наспроти тоа значително се зголемила популацијата во урбаната средина. Така, бројот на градското население од 1948 до 1981 година пораснал за околу три пати, односно за 37 403 лица или за 142,5%, додека бројот на селското население во спомнатиот период опаднал за 16 242 лица или за 45,0%. Овие појави и последици, од своја страна, недвосмислено зборуваат и јасно укажуваат на фактот дека руралното и урбаното решение и овде претставува сериозен проблем и бара брзо решавање по пат на постојано, студиозно и комплексно проучување и планирање на просторот. Всушност, тука се јавуваат два проблема: првиот, депопулацијата на руралното население ги опустува селата, а со тоа се намалува и изворот на производство на храна, а од друга страна, другиот проблем, односно брзиот пораст на урбаното население е уште подрастичен и потежок за решавање, би-

дејќи создава бројни проблеми во урбаната средина: проблем на вработеност, стамбен проблем, здравствен, образовен и друго, што претставува посебно оптеретување на буџетот на општината.

Во врска со промените во бројот на населението се менувала и просечната густина на населеноста. Просечната густина на населеност во општина Прилеп, може да се види од податоците во следнава табела:

МЕСТО	Г о д и н и				
	1948	1953	1961	1971	1981
СР Македон.	45	51	55	65	75
Општ. Прилеп	43	48	51	53	60

Како што се гледа од споредбените податоци во горната табела просечната густина на населеноста во општината Прилеп во сите пописни години е нешто помала од просечната густина на населеноста во Републиката, меѓутоа, просечната густина на населеност и во републиката и општината е во постојан пораст, појава аналогна на вкупниот пораст на населението и во Републиката и во општината Прилеп.

Густината на населеноста во општината Прилеп во 1971 година, во однос на 1981 година се зголемила за 7 жители на км² или за 13,2%, додека споредена со густината од 1948 година таа изнесува околу 17 жители или за 39,5%. И во република Македонија густината на населеноста во 1981 година во однос на 1971 година се зголемила за 10 жители или за 15,3%, а во споредба со 1948 година таа се зголемила за 30 жители на км² или за 66,6%.

Вкупниот број на домаќинствата во годините после ослободувањето бележи перманентен пораст што може да се види од податоците во следнава табела:

Година	1948	1953	1961	1971	1981
Во целата општина	14 022	16 040	18 816	22 062	24 702
Само во градот	6 372	7 547	9 916	13 044	16 683
Само во селата:	7 650	8 493	8 900	9 018	8 019

Како што се гледа од горните податоци вкупниот број на домаќинствата во општината и градот Прилеп е во постојан пораст, додека бројот на домаќинствата во селата расте до 1971 година, а оттогаш тој почнува да опаѓа. Порастот на вкупниот број на домаќинствата повеќе е резултат на „ситнењето“ на ка-

рактеристичните за пред војната многучлени патријархални домаќинства, а помалку на порастот на вкупната популација. Оваа појава е во врска со изменетите општествено-економски услови и новите современи сфаќања за животот и организацијата на семејството. Опаѓањето пак на вкупниот број на домаќинства во селата во последниот пописен период од 1971 — 1981 година се должи на масовната миграција на населението од селата во градот и опаѓањето на вкупниот број на популацијата на село. Таквото намалување, неминовно, негативно се одразува и врз земјоделското производство на село, особено кога се има во предвид дека во поголем број населби, а особено во подалечните од градот и помалите такви, едновременно доаѓа и до промена во старосната структура на семејствата во корист на старите и женските лица.

Поинаков е случајот со вкупниот број на домаќинствата во градот, каде бројот на истите е во постојан пораст. Така, на пример, во 1971 г. во Прилеп се регистрирани 13 044 домаќинства, а во 1981 година нивниот број се зголемил на 16 683 или за 3 639 домаќинства или за 27,8%. Ако пак направиме споредба на бројот на домаќинствата од првиот повоен попис, односно од 1 948 година, кога во градот имало само 6 372 домаќинства, а во 1981 година 16 683 домаќинства, тогаш ќе видиме дека вкупниот број на домаќинства во анализираните пописни периоди се зголемил за повеќе од два пати, односно за 10 311 домаќинства или за 161,8%. Најголем пораст на вкупниот број на домаќинствата во градот имаме во периодот од 1961 до 1971 година, кога бројот се зголемил за 3 128 или за 31,5% и во периодот од 1971 до 1981 година имаме зголемување од 3 639 или за 27,8%. Ваквото зголемување на вкупниот број на домаќинствата во градот во последните пописни периоди е резултат на формирање на нови млади домаќинства, како и на доселување на селски домаќинства.

Покрај вкупниот број на домаќинствата, многу значаен и интересен е податокот за бројот на членовите во едно домаќинство, што може да се види од податоците во следнава табела:

Место	г о д и н а				
	1948	1953	1961	1971	1981
Општ. Прилеп	5,6	5,4	4,9	4,3	4,0
Град Прилеп	4,1	4,2	3,9	3,8	3,3

Како што се гледа од податоците во горната табела и во општина и град Прилеп вкупниот број на членови во домаќинствата, во сите пописни периоди има тенденција на постојано опаѓање. Оваа појава на намалување на вкупниот број на чле-

нови во домаќинствата се должи на изменетиот начин на живеење и сфаќање, порастот на животниот стандард на населението во градот и селата, порастот на образовното ниво на населението и сл. Намалувањето на бројот на членовите во домаќинствата, секако, ќе има реперкусии во решавањето на разните социо-економски појави и проблеми, како на пример, при градењето на општествени станови и други зафати во врска со животниот стандард на луѓето во градот и општината Прилеп.

На крајот да напоменеме дека освен изнесените квантитативни и квалитативни промени кај поделните демографски елементи и освртот на причините под кои тие настануваат, понатамошното меѓусобно споредување и анализирање на тие елементи може да даде одговор и на други појави и проблеми кои бараат или ќе бараат соодветно решение.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Први резултати од пописот на населението и становите во 1981 г. Статистички билтен, Републички завод за статистика, Скопје, 1981.

2. Митко Панов: Нови промени и одлики на некои демографски структури на населението во СР Македонија. Географски разгледи кн. 10. Скопје 1972 год.

3. Илија Башески: Прилеп и околината — природно-географски и социо-економски карактеристики, ДНУ — Прилеп, Прилеп 1976 год.

БЕЛИЗИЈА

— Нова независна држава во Средна Америка —

Александар Стојмилов

Во 1981 година светот доби уште една суверена и независна држава — Белизија. Тоа е поранешниот Британски Хондурас, сосед на Мексико и Гватемала. Поточно, се наоѓа во Средна Америка, го зазема југоисточниот дел на полуостровот Јукатан, а се граничи со Мексико на север и северозапад, Гватемала на југ и запад и Карипското Море на исток. Зафаќа површина од 22.965 кв. км., а е населена со 160.000 жители.

Релјефот и се состои од мочварна низина покрај брегот на исток и висорамнина (до 1122 м.), во внатрешноста. Климата е тропска со два периода — влажен (V—X) и сув (I—IV). Годишната количина на врнежи на пример во градот Белизе изнесува 2007 мм. Меѓутоа, тие не се насекаде подеднакво распоредени. Повеќе врнежи има во приморскиот дел, додека во внатрешноста нивната количина е помала. Во директна зависност од врнежите е и распространетоста на растителниот свет. Така источните падини на висорамнината се покриени со тропски шуми, а западните со пасишта. Скоро половината од територијата на државата (49%) е покриена со тропски шуми во кои има доста скапоцени видови дрвја како махагониумово, кедрово дрво, четинари и сл., а значајна површина е покриена со чикла комерцијално доста барано дрво бидејќи од него се добива сировина за гумите за жвакање.

Богатството на скапоцени видови дрвја многу рано го привлело вниманието на европските колонизатори кон овој простор. Така првите населби во оваа тропска покраина ги оснивале британските дрвосечачи уште во 1638 година. Тие на Јукатан дошле од Јамајка и се занимавале исклучиво со сечење на племенити врсти дрва и истите ги извезувале во метрополата или во останатите поморски земји на Европа каде главно се употребувале во изградбата на бродови. Наспроти повремените оружани напади од страна на Шпанците, британските доселеници се стабилизирале на овој простор и југоисточниот дел на полу-

островот Јукатан во 1862 година го прогласиле за колонија во состав на Јамајка. Подоцна во 1884 година го прогласуваат за самостојна колонија на Голема Британија под името Британски Хондурас.

Денеска најголем дел од населението го чинат црнци и мулати (71%), потоа следуват местици (15%), па индијанци (10%), и белци (4%). Службен јазик во земјата е англискиот, но повеќе од населението зборува шпански. Главен град на државата е градчето Белпоман има околу 4 000 жители, а најголем и економски најзначаен град е Белизе (40.000 жители). Се наоѓа во Карипското приморје и е опкружен со плантажи од агруми. Белпоман пак, се гради во внатрешноста на земјата (по примерот на Бразилија во Бразил), со цел да се насели и стопански активира и овој заостанат дел на Белизија.

Во стопански поглед Белизија е аграрна земја во почетен развој. Целокупното производство е во голема зависност на капиталот од Британија и САД. Порано 51% од вредноста на извозот одпаѓал на шумарството, поточно се добивал од извоз на скапоцено дрво, додека денеска 80% го даваат шеќерната трска и агрумите. Тоа јасно зборува дека државата има монокултурно производство и во најголем дел него го чини шеќерната трска.

Најголем дел од површината на оваа мала земја е под шуми и пасишта, а само 5% се обработува. Обработливите површини главно се наоѓаат во приморскиот дел и најголем дел од нив се покриени со шеќерна трска, потоа со насади на портакали, а се одгледува уште и ориз, пченка, банани и кокосови палми.

Втора стопанска гранка е шумарството, односно сеча и извоз на скапоцени дрва. Меѓутоа фондот на овие скапоцени дрва, поради долгогодишната нивна експлоатација во значајна мера е намален, така што и приходите од шумарството доста се намалени. Трета стопанска гранка е риболовот. Богатството на риба покрај брегот на оваа карипска земја овозможило рибарството доста рано да се развие и денеска традиционално добар дел од населението се бави со рибарство. Освен за домашни потреби риба и се извезува. На светскиот пазар Белизија се јавува особено со извоз на ракови и месо од желка.

Индустријата слабо е развиена. Има само неколку фабрики од кои поважна е фабриката за шеќер во Корозал, фабриката за конзерви во Белизе како и поголем број мали пилани кои главно служат за примарна обработка на дрвото кое се извезува. Главни индустриски средишта се Белизе и Корозал. Во последните години во развој е индустријата за преработка на агрумите. На странските пазари извезува: шеќер, агруми и концентрати од агруми, скапоцено дрво, особено махагониумово и риба.

По ослободувањето оваа мала средноамериканска држава се судрува со повеќе проблеми. Меѓу нив поистакнати се, стопанската неразвиеност на земјата, големата зависност од странскиот капитал и монокултурната ориентација во производството, непостоењето на сообраќајна мрежа и други. Развојот го ограничуваат и несредените политички односи во овој дел на светот. Во тој поглед стратегиски важната положба на Белизи ја посебно го привлекува вниманието не само на големите сили и на соседните нејзини држави. Така на пример Гватемала која само преку еден тесен коридор излегува на Карипското Море, настојува тој коридор да го прошири за сметка на Белизија.

А. Стојмилов: ДЕФИНИРАЊЕ НА ДИФЕРЕНЦИРАЊЕ НА РИДСКО-ПЛАНИНСКИТЕ ПОДРАЧЈА ВО СР МАКЕДОНИЈА. Зборник на трудови „Природни и социо-географски проблеми на ридско-планинските подрачја“, Сојуз на географските здруженија на СРМ, Посебно издание, кн. 3, Скопје, 1981.

Содржината на трудот под горниот наслов беше изнесена во вид на реферат на Републичкиот симпозиум за проблематиката на ридско-планинските подрачја во Берово, и уште таму педизвика значителен интерес и дискусија, бидејќи авторот истакна една мошне важна расправа за ридско-планинските подрачја, земајќи ја за пример СР Македонија.

Во првиот дел на трудот А. Стојмилов укажува дека за дефинирање и диференцирање на ридско-планинските подрачја сè уште постои неусогласеност како во европски размери и во Југославија така и во нашата Република. Во таа смисла изнесени се примери од алпските земји во Европа. Со оглед на тоа дека како критериум за одредување на планинските подрачја е земена надморската височина, различни се и граничните бројки. Така во СР Германија за планинско земјиште се смета она што се наоѓа над 500 метри, во Франција и Австрија над 600 метри, а во Швајцарија над 800 метри. Авторот дава краток осврт и за Југославија која, според просечната надморска височина од 545 метри се смета за една од највисоките земји во Европа, со сооднос меѓу ридско-планинското и рамничарското земјиште од 70:30%. Меѓутоа, А. Стојмилов наведува дека и кај нас не е извршено објективно разграничување помеѓу ридските и планински краеве на една, и рамничарските подрачја на друга страна, наведувајќи пример дека во СР Словенија за ридско-планинско подрачје се смета она што се наоѓа над 600 метри надморска височина, во СР Србија над 500 метри, додека во Босна и Херцеговина регионалното разграничување на земиштето е извршено врз база на релјефните карактеристики и климата.

Осврнувајќи се на СР Македонија која по својата орографска структура е котлинско-планинска земја, авторот правилно забележува дека постои науедначеност на параметрите при одредувањето на границите помеѓу одделните просторни целини. Сосема е прифатлива неговата забелешка дека за одредување на ридско-планинско земјиште не треба да се применува само хипсометрискиот метод, како што е тоа сторено во студијата „Потенцијални можности и правци за развојот на производството на ридско-планинските подрачја“, а во која не е обрнато внимание на морфолошките карактеристики. Тој се осврнува со коментар и на прописот според кој за ридско-планинско земјиште се смета територија што се наоѓа над 900 метри надморска височина, а тоа значи дека само 37,74% од територијата на СР Македонија е ридско-планинско земјиште, што не е реална состојба.

Авторот е на мислење, кое според нас е точно, дека сè уште немаме јасно дефинирани норми за разчленување на ридско-планинските од рамничарските подрачја и дека применуваните критериуми се доста неуедначени. Тој смета дека е потребно да се применуваат повеќе критериуми и елементи со еднакво почитување на хипсометрискиот и морфометрискиот метод. За да го потврди ова свое гледиште А. Стојмилов приложил една интересна табела за одделните просторни целини во релјефот на СР Македонија, во која се дадени нумерички показатели за водените површини (2,11%), за рамничарските (19,10%) и за ридско-планинските терени (78,79%).

Врз основа на дефинираните и диференцираните простори како и врз база на конфигурацијата на релјефот и морфологијата на теренот на селските атари; А. Стојмилов извршил поделба на селата во 5 групи и тоа: I рамничарски, II рамничарско-ридски, III ридски, IV ридско-планински и V планински села. Дадено е кратко образложение за ваквото разграничување на селата. Авторот укажува на предностите на методологијата што ја обработил и со право смета дека диференцирањето на одделните релјефни целини треба да се изврши не само на ниво на Републиката туку и на подрачјето на секоја општина.

Според морфопластиката на територијата на СР Македонија наполно се сложуваме дека предложената, би рекле, географска методологија, има предност во тоа што е комбинирана со неколку елементи. За изготвување на студии од ваков вид секако дека методологијата што ја предлага А. Стојмилов има практична вредност и треба да се применува во просторното планирање, за потребите на општонародната одбрана, како и воопшто во научното интерпретирање на трансформацијата на мрежата на населбите.

М. Панов

Б. Милинковиќ: ИСТРАЖИВАЊА СЕЛА И ПОЉО-ПРИВРЕДЕ У ЈУГОСЛАВИЈИ. Социологија села. Институт за друштвена истражувања Свеучилишта у Загребу, бр. 69-70, Загреб, 1980.

Авторот на трудот си поставил за цел да даде краток, но аналитички преглед на развојот на истражувањата на селото и земјоделството во нашата земја. Во таа смисла најнапред хронолошки се прикажани четири периоди на развојот на истражувањата. Првиот период ја опфаќа првата половина и средината на 19 век. Тоа е време кога на националната научна мисла повлиаеле ред општествено-економски фактори и промени, а особено јакнењето на националното движење и свест, појавата на социјалистичките идеи и др. За да се запази богатото културно наследство на нашите народи од влијанието на брзите процеси на индустријализацијата и урбанизацијата кои ги зафатиле западноевропските земји, авторот ја истакнува улогата на Вук Караџиќ како собирач и истражувач на народниот живот.

Вториот период го опфаќа крајот на 19 и почетокот на 20 век. Во ова време биле продолжени истражувањата на антропогеографско, етнографско и социолошко поле, со општо-југословенски белег, а резултатите биле објавувани во монографии. Авторот споменува неколку видни истражувачи меѓу кои и Јован Цвиниќ. Третиот период го опфаќа меѓувоеното и повоедното време сè до 60-тите години, кога биле продолжени етнографско-етнолошките и антропогеографските истражувања на селото, и во таа смисла споменати се имиња на повеќе истражувачи. Б. Милинковиќ укажува дека токму во овој период почнала од општата социологија да се одделува руралната социологија. Четвртиот период започнува од 60-тите години па наваму, кога се објавени бројни научни трудови за агроекономските и социолошките проблеми на селото и кога продолжуваат етнографско-етнолошките, социографските и социоантрополошките истражувања.

Врз база на добро проучената литература Б. Милинковиќ одредила неколку поважни аспекти на истражувањата на селото и земјоделството. Говорејќи за агроекономскиот аспект со овој вид истражувања се занимавале нашите видни теоретичари и општествено-политички работници како Јосип Броз Тито, Едвард Кардељ и др. Наполно се сложуваме со констатацијата на авторот дека до 60-тите години развојот на селото и земјоделството биле запоставени за сметка на индустријализацијата и урбанизацијата. Тоа е причината што подоцна започнуваат поинтензивни истражувања на селото, во што особено

се истакнал Социолошкиот оддел на Аграрниот институт во Загреб. Наведени се имиња на бројни истражувачи од сите Републики и покраини во нашата земја кои објавиле трудови со агро-економска содржина.

Со истражувања од руралносоциолошки аспект се занимаваат главно помлади луѓе бидејќи руралната социологија е млада социолошка наука. Авторот наведува каде сè формираните руралносоциолошки институции во нашата земја. Истакнато е дека ориентацијата на истражувањата била усмерена кон следење на трансформацијата на селото преку севкупните општествено-економски промени, но сè уште недостасуваат синтетички студии. И за овој аспект на истражувања наведени се имиња на бројни истражувачи, како што се наведени и имиња на истражувачи кои се занимаваат со демографскиот аспект, како и на оние кои се занимаваат со социогеографскиот аспект на руралните проблеми и со етнографско-етнолошки и социомедицински истражувања. Одделно е даден преглед со мал коментар за библиографската граѓа на нашето село и земјоделството

Во врска со трансформацијата и промените на селото интересно е тоа што во заклучокот авторот одделил три групи на истражувачи. Првите се наклонети да тврдат дека нашето село доживува значителни промени, но дека сè уште се наоѓа во длабока криза и дека општеството мора да даде помош за преобразбата на селото. Другите исто така ги истакнуваат бројните промени низ кои минало нашето село, но не гледаат причини за некоја посебна загриженост за неговата судбина, бидејќи тоа ќе се вклопи во нормалните текови на развојот на нашето општество. Третите истражувачи, теоретичари, врз база на примери во индустриско развиените земји на запад, гледаат општество без село, па аналогно на тоа би можело и за нашето село да се прогнозира таква судбина.

Иако трудот на Босилка Милинковиќ е краток, во смисла кога се третира една ваква широка проблематика, сепак тој е содржаен, и според наше мислење, поттикнува да се продолжи со уште подетално анализирање на истражувањата на селото и земјоделството во нашата земја, а особено заради тоа што интегралниот пристап на науката е мошне потребна на нашата пракса за решавање на сериозните рурални проблеми.

М. Панов

Душан Вељковиќ: ПРОСТОРНА ЕКОНОМИЈА И ПРОСТОРНО ПЛАНИРАЊЕ. Комунист, Скопје, 1978.

Трудот под горниот наслов како по својата содржина, методолошки пристап и практички сознанија е еден од ретките во нашата стручна и научна литература која третира проблематика од областа на просторната економија тесно сврзана со просторното планирање. Трудот е отпечатен на 228 страници со користена литература од 29 наслови, поделен во три дела, со 8 главни наслови и 29 поднаслови со 8 табели.

Уште во предговорот авторот со право наведува дека просторната економија станува сè поафирмирана научна дисциплина бидејќи ги проучува појавите и законитостите во сложениот просторен систем. Во уводниот дел пак, станува збор за просторната економија во системот на општествените науки и за поимот, задачите предметот на проучувањето. Дадена е поширока дефиниција за тоа што проучува оваа научна дисциплина, а меѓу другото, нагласено е дека таа се занимава со територијалниот аспект на материјалниот, економскиот и вкупниот општествен развој, додека основниот предмет на проучувањето на просторната економија се врските на меѓузависност во просторниот систем. Особен интерес претставуваат групите на прашања што авторот ги наведува како задача на просторната економија од кои, според нас, особено внимание заслужуваат прашањата за дефинирање на критериумите на оптималната просторна структура и за теоријата и политиката на урбанизацијата и на вкупниот урбан систем.

Во првиот дел, кој се однесува за просторот и просторната економија, во четирите поднаслови, авторот мошне содржајно ги обработил разните дефиниции за просторот и тоа како економскиот и географскиот така и социјалниот и еколошкиот. Што се однесува за географскиот простор правилна е констатацијата дека тој историски му претходи на економскиот простор и дека тој се карактеризира со континуитет, а тоа е соодветно на теоријата на географијата која за предмет на проучување го има просторот со сета негова сложеност на објекти и појави било од природен или социо-економски карактер кои се во тесна меѓузависност, така што авторот, иако малку се задржал на географскиот простор, што не му била ниту целта, ја застапува и современата научна географска мисла и поставка за поимот простор, а тоа го потврдува и во поднасловот за градот како сегмент на просторниот систем.

Натаму во првиот дел опстојно се обрабтени насловите за просторот како систем, за економската суштина на просторот и на просторниот систем како и за ефектите на околната средина во процесот на стопанскиот растеж. Од географски интерес особено привлекуваат внимание поднасловите за теоријата

на локацијата, за гравитациските модели и за градовите како сегмент на просторниот систем, во кои авторот мошне стручно и детално, упатувајќи на некои теории од разни автори, навлегол во суштината на просторните димензии гледани, покрај другото и од општествен и економски аспект.

Врз основа на широки анализи на просторот, авторот во вториот дел посветил внимание на просторното планирање и програмирање, и во таа смисла го докажал своето опстојно и комплексно познавање и научно гледање на проблематиката на просторното планирање, а особено задоволува фактот што планирањето е третирано како комплексен поим, онака како што и географската наука во планирањето ја нагласува комплексноста. Во овој дел станува збор за поимот на просторното планирање и програмирање, за методологијата и содржината и за видовите на просторни планови и програми. Особено детално се прикажани и анализирани основните фази во процесот на просторното планирање. Одделно авторот сторил успешен напор и дал приказ за заштитата и унапредувањето на природата и човековата околина, што ние би го изедначиле со географската, односно животната средина.

Во заклучокот на овој приказ за трудот на Душан Вељковиќ да додадеме дека мошне успешно е постигната врската меѓу просторната економија и просторното планирање и дека во целост трудот обилува со содржајни анализи, практични укажувања, разновидни методолошки и теориски пристапи и воопшто претставува мошне солиден прилог за оваа млада научна дисциплина, а нашата сугестија е таа и натаму авторот да продолжи да се занимава со оваа практична наука, за да може што попрактично преку вакви и уште поконкретизирани примери, како што спомнува авторот, да се остварува оптимална организација на просторот. Одделно трудот има интерес и за географската наука бидејќи во него се опфатени и географски содржини така што него го препорачуваме за читање и анализирање како на пошироката научна така и на географската и друга јавност.

М. Панов

ГОДИШНИК на Економскиот факултет во Скопје, том XXIII, Скопје 1980.

Во мошне обемниот јубилеен Годишник на Економскиот факултет во Скопје издаден по повод 30 години од формирањето на оваа наша реномирана високошколска установа, одпечатени со голем број на студии и научни прилози (вкупно 40). Автори на голем број од трудовите се наши познати и еминентни стручњаци од областа на економските дисциплини, меѓутоа зна-

чајно е дека во знатен обем во Годишникот се поместени и прилози од научните преокупации на наставно научниот подмладок на овој факултет. Во тематски поглед, содржината на трудовите зафаќа мошне широк дијапазон од областа на економската наука. Според третираната проблематика еден дел од трудовете се допираат до традиционалниот предмет на проучувањето на географските дисциплини и во тој поглед предизвикуваат посебен интерес и заслужуваат полно внимание на нашата географска јавност.

Така на пример, проф. д-р Д. Зографски пишува за „ФАКТОРИТЕ И НАСОКИТЕ НА СТОПАНСКИОТ РАЗВИТОК НА ВАРДАРСКА МАКЕДОНИЈА МЕЃУ ДВЕТЕ СВЕТСКИ ВОЈНИ“. Во трудот најголемо внимание и е посветено на аграрната реформа, проблемите во врска со неа и нејзиниот одраз врз вкупната состојба во стопанството, а преку анализата на бавниот развој на индустријата, сообраќајот и неповолниот банкарски и кредитен систем, авторот дава реална слика за мошне независната социоекономска положба на Вардарска Македонија во овој период. Во изготвувањето на трудот авторот користел и цитирал 28 изворни научни трудови и други материјали, што и дава на оваа студија автентичен карактер.

Трудот под наслов „ЛОКАЦИОНИТЕ ФАКТОРИ И ПРОСТОРНАТА РАЗМЕСТЕНОСТ НА ИНДУСТРИЈАТА ВО СР МАКЕДОНИЈА“ од проф. д-р П. Кироски после краткиот воведен дел во кој е даден осврт и анализа на критериумите и факторите за планско разместување на индустријата во просторот, авторот подетално со бројни факти се задржува на разработката на територијалната разместеност на постојните индустриски капацитети и гранки во СР Македонија.

Иако изложен само на неколку страници трудот на проф. д-р М. Кљусев под наслов: „СТОПАНСКИОТ РАЗВОЈ И ЕКОЛОШКИТЕ ОДНОСИ“ предизвикува особено внимание. Актуелноста на ова прашање на кое современиот свет сеуште со различно издиференциран пристап му приоѓа ни дилемата за динамичен прогрес без водење на грижа за сè позразвитите негативни реперкусии во животната средина од нерационалното користење на природните богатства, се основни рамки во кои авторот го разгледува прашањето за последиците од брзиот стопански подем. Компаративниот преглед на односот на високо развиениот индустриски капиталистички свет и социјалистичките земји кон одржувањето на рамно тежата во екосистемот, приказот за ефективните мерки за заштита на еколошката средина, непосредно со цитираната литература предимно на автори географи, во значајна мерка го доближува овој труд до доменот на географскиот аспект на истражувањето на оваа проблематика.

Проф. д-р А. Курчиев под наслов: „МИГРАЦИЈАТА СЕЛО—ГРАД И ПРОЦЕСОТ НА ДЕАГРАРИЗАЦИЈАТА НА МАКЕ-

ДОНИЈА", објавува дел од научните резултати до кои дошол работејќи на тема за праксата. Овој наш еминентен научник чии трудови од областа на демографијата се мошне познати, проблематиката на миграцијата село—град ја посматра низ неј-каузална поврзаност со процесот на деаграризацијата. Трудот е поделен на четири основни дела во чии рамки мошне детално и аргументирано се осветлуваат досегашните трендови во динамиката на трансферот и просторното преразместување, концентрацијата и депопулацијата на СР Македонија. Заради подобра илустрација на проучуваната проблематика ги наведуваме основните поднаслови: I. Миграцијата село-град во склопот на вкупните преселувања на населението; II. Земјоделско и неземјоделско население; III. Градско и селско население; и IV. Миграција село-град состојба и прогноза до 2001 година.

Регионалниот аспект на стопанскиот развој на СР Македонија преставува предмет на повеќегодишно интересирање на проф. д-р Н. Ызунов кој на тој план има постигнато завидни резултати. Во трудот „ПОЛОВИТЕ, ЗОНИТЕ, и ЦЕНТРИТЕ ВО РЕГИОНАЛНИОТ РАЗВОЈ НА СР МАКЕДОНИЈА“ дава синтеза на досегашните искуства и теоретски рамки за разработката, дефинирањето и примената на концептот на концентрирана дисперзија, утврдување на критериум за дефинирање на полови, зони, и центри, а во завршниот дел дадена е една можна варијанта за стопанската регионализација на СР Македонија и улогата и рангот на градските центри во нив.

Студијата под наслов: „ОСНОВНИ СОГЛЕДУВАЊА ЗА ИДНИОТ РАЗВОЈ НА УРБАНИЗАЦИЈАТА ВО СР МАКЕДОНИЈА“ од м-р А. Георгиев и м-р М. Аврамовски претставува преработен и дополнет дел од истражувањата за изготвувањето на просторниот план на СР Македонија до 2000 година. Трудот е поделен на три основни дела: I. Типови на урбанизација; во кој се дадени теоретските рамки во кои можат да се сместат пројавените тенденции во процесот на урбанизацијата во СР Македонија врз основа на познатите искуства во светот, што е документирано со соодветна литература од автори од западните и источните земји; II. Нивото на урбанизираност, е поглавје во кое на утврдувањето на овој проблем му се пристапува од повеќе аспекти и со повеќе методи; додека во третиот дел: Динамика на урбанизацијата, покрај утврдувањето на досегашното темпо на урбанизацијата, авторите се занимаваат со предвидувањата и прогнозата за движењето на градското население до 2001 година.

Во трудот: „НЕКОИ АСПЕКТИ НА ДЕАГРАРИЗАЦИЈАТА И ТРАНСФОРМАЦИЈАТА НА ЗЕМЈОДЕЛСТВОТО И СЕЛАТА ВО СР МАКЕДОНИЈА“ кој исто така претставува извод од поширока студија работена за потребите на Просторниот план на СРМ до 2000 година од м-р Огнен Дамев, после наведувањето на повеќе воведени напомени авторот, подетално се задржува на: Досегашните трендови на движењето на селското население

во СР Македонија; Структурните белези и промените во изворите на приходи: Опременоста со механизација, здружување и кооперација на индивидуалните стопанства; Функционална усмереност и предвидување на идниот процес за деаграризација.

Васил Даскаловски

Ф. В. Тарасов: ВПРОСЫ ДИНАМИКИ И СТРУКТУРЫ ЛАНДШАФТОВ БОЛЬШИХ ГОРОДОВ. Вопросы структуры и динамики ландшафтных комплексов. Издательство. Воронежского Университета, Воронеж, 1977.

Во трудот се третираат прашања и проблеми сврзани со ландшафтите на поголемите градови, што според нас е мошне актуелна тема за севкупното планирање на развојот на големите градски агломерации. Основното внимание е обрнато на таканаречениот техноген покрив на градот кој се јавува како резултат на антропогените процеси. Тој го опфаќа сето она што по волјата на човекот никнало во просторот. Степенот на развитокот на техногениот покрив зависи од функционалниот профил на градот, од структурата на неговото планирање и од историското формирање. Тој има активна врска и со природата на просторот, односно со формите на релјефот, климата, водите и живите организми, но е значително подинамичен од природните компоненти и има водечка улога во развојот на градскиот ландшафт. Всушност, техногениот покрив се јавува како инструмент со чие посредство човекот ги искористува законитостите на природата и управува со динамиката и развитокот на геоструктурите.

Понатаму авторот пишува за геосистемите и нивните компоненти во поголемите градови. Тој нагласува дека со нивната преобразба, се нарушуваат природните врски, односно се изменува карактерот на многу физичко-географски процеси. За да се конструираат посовремени градски геосистеми потребно е да се знае динамиката на елементарниот геосистем со техногениот покрив на градот. Во структурата на градскиот ландшафт постојат и други системи како: територијално-производствен, архитетонско—градежен, рекреационен—транспортен и др. Тие мора да бидат во врска со елементарниот градски систем за да може да има добра планска структура на градот.

Ф. В. Тарасов во својот труд изнел неколку структурни единици на градскиот ландшафт. Како прва единица е микроразноста која го означува типот на месноста, чиј развиток е сврзан со геолошко—геоморфолошките основи. Типот на месноста најмногу влијае врз функционалното планирање на градот, или како што ние кај нас употребуваме термин внатреградско функционирање.

онално зонирање. Карактерот и бројот на микрозоните во конкретен тип на градски ландшафт зависат од размерот на градската површина, од сложеноста на првобитната ландшафтна структура и од степенот на развиеноста на техногениот покрив, и во таа смисла истакнат е примерот со терасестата лева брегова страна на Воронеж каде е создадена индустриско-стамбена микрозона.

Под микрореон се подразбира помал фрагмент на типот на месноста, односно како граница на местата каде се менуваат типовите на техногениот покрив. Под ландшафтен масив, пак, се подразбираат одделни геокомплекси во рамките на микрореонот, кој има слични релјефни и микроклиматски услови и слични архитектонско-градежни белези, па затоа нивните типови се разнообразни. Најмали територијални комплекси на градскиот ландшафт авторот ги наречува полови или делови, кој ја определуваат структурата на масивите.

Како што наведува авторот изучувањето на градските ландшафти има и практична смисла, при што геосистемот претставува основна врска со другите градски системи. Од дадените заклучоци најбитен, според нас, е оној во кој авторот наведува дека за да се конструира градскиот ландшафт во смисла на неговите оптимални услови за работа и живот на луѓето, треба да се познаваат законитостите на взаемното дејство меѓу природните карактеристики и градежното уредување, а ние би додале и антропогените услови.

М. Панов

МАЛЕШ И ПИЈАНЕЦ II, Природни и социографски карактеристики на Малеш и Пијанец, МАНУ, Скопје 1980, стр. 232.

Од богатата научно-истражувачка и издавачка дејност на МАНУ во текот на 1980 година ја издвојуваме студијата за Малеш и Пијанец II, бидејќи според обработената тематика и ангажираноста на географите во нејзиното изготвување е мошне значајна и актуелна за географската библиографија.

Студијата е колективен труд на неколку члена од географскиот факултет и е плод на повеќегодишни истражувања во овие две наши најисточни области кои ги има финансирано МАНУ која на крајот го објавува делото. Всушност, извршени се истражувања за природно-географските и социогеографските карактеристики на Малеш и Пијанец и во книгата е презентиран текст за географската положба од страна на М. Панов и Г. Милески, за геолошкиот состав, тектониката и рудните појави од И. Несторовски и Т. Ракичевиќ, за геоморфологијата од Д. Манаковиќ, за климатските карактеристики од М. Гашевски, користењето и заштитата на водите од А. Радевски, за население-

то од М. Панов, за настанувањето и урбано-територијалниот развој на градските населби од Г. Милески и за просторните и функционални карактеристики на селските населби од В. Даскаловски.

Материјалот е изложен на 232 страници и распореден во девет поглавја. Текстот е пишувачки на високо научно ниво и е илустриран со 7 карти, 65 табели, 29 графикони и 39 слики. Тие го дополнуваат изнесените материјали и овозможуваат изведување на посебни заклучоци и подекватно согледување на изнесените проблеми,

Резултатите од проучувањата укажуваат на мошне интересни состојби и промени во географскиот простор на овој дел од Републиката. Тие ќе бидат од значење не само за географите туку и за пошироката научна и стручна јавност.

А. Стојмилов

Стојановски А.; ГРАДОВИТЕ НА МАКЕДОНИЈА ОД КРАЈОТ НА XIV до XVII ВЕК, (демографски проучувања), Скопје 1981.

Трудот под горниот наслов во основа се карактеризира со историско-демографски проучувања на градското население во Македонија во периодот од османлиското освојување до крајот на XVII век. Книгата, како што во уводниот дел е наведено, „била замислена како поопстојна и покоплетна монографска студија за градовите во Македонија“, но поради повеќе објективни предуслови, авторот студијата ја поделил во два дела, од кои првиот што го прикажуваме е одпечатен во 1981 година.

Содржината на студијата ја чинат пет поглавја. ПАГАЊЕ НА ГРАДОВИТЕ ВО МАКЕДОНИЈА ПОД ОСМАНЛИСКА ВЛАСТ; во кое се обработуваат времето и начинот на освојувањето на градските населби при што се констатира дека „градовите биле поштедени од крупни потреси и промени со катастрофални последици“. Во вториот дел, ДЕМОГРАФСКИ ПРОМЕНИ ВО ГРАДОВИТЕ НА МАКЕДОНИЈА (XV — XVIII век), авторот врз база на расположивите податоци од турските пописи во тоа време многу детално ги разработува следните прашања: населувањето на турското и исламизација на домородното население; населувањето на Циганите и Евреите; депортирањата на домородното градско население и миграциите од село во град како и катастрофалните влијанија врз популациското движење на населението на епидемиите на заразните болести и природните катастрофи.

Третото и четвртото поглавје: СТАТИСТИЧКИ ПОДАТОЦИ ЗА ГРАДСКОТО НАСЕЛЕНИЕ И СТРУКТУРИ НА ГРАДСКО-

ТО НАСЕЛЕНИЕ, се најзначајни делови на студијата. Споменатите податоци се користени од тогашните пописи (XV—XVI век), при што истите авторот мошне практично ги прикажал во осум табели. Од XV век се обработени податоци од 19 градови, а за XVI век за 34 градови. Врз основа на табелираните податоци авторот изнесува повеќе заклучоци и резултати од кои се гледа дека градовите во Македонија во овој период популациски бавно и нерамномерно се развиваат, а поголема динамика е забележена кај муслиманското население. Но истовремено присуство е сознанието дека рхристијанското население го задржува бројниот примат што во понатамошниот развој на градовите ќе има важно социо-економско и општествено значење. Анализите во четвртото поглавие се однесуваат на некои структурни белези на градското население: вериосповедта, етничката, социјалната и професионалната. Во овој дел, авторот и покрај редица тешкотии со кои се судрува поради отсуство на соодветни и точни податоци изнесува значајни заклучоци кои имаат голем придонес за објаснувањето и правилното согледување на историско-демографските карактеристики на градовите во Македонија.

Последниот дел од студијата: РАЗВОЈНИ ТЕНДЕНЦИИ ВО XVII ВЕК, воглавно се однесува на прашањата на натамошниот развој на постојните градови, меѓутоа и на процесот на појавата и популацискиот пораст на нови градови. Во пишувањето на овој дел, предимно се користени податоците од патеписите на Евлија Келебија, при што авторот го истакнува преовладувачкото значење на економските фактори и сè позначајниот број на македонското население во градовите како најважни компоненти за идниот демографски и севкупен развој на македонските градови.

Во трудот авторот наведува голем број на нови и досега необјавени податоци и факти од историјата на развојот на населението во градовите на Македонија. Нив мошне успешно ги спроведува и компонира со некои познати сознанија во историската наука од оваа област, а што е најважно на повеќе спорни прашања д-р Стојановски низ конструктивна полемика и цитирање на изворни податоци настојува да даде објективен научен одговор, за кој повеќе странски автори досега од свои појдовни точки се признесувале. Прикажаниот труд пополнува една значајна празнина во историското проучување од градовите кај нас и претставува крупен придонес не само за историската наука туку и за историската демографија на која на поширок план во најново време и се посветува големо внимание, за географијата и други науки.

В. Даскаловски

Според првите резултати од пописот на населението во 1981 година СР Македонија брн 1.913.571 жители. Во однос на 1971 година бројот на населението се зголемил за 266.263 жители или за 16,2%, односно просечно годишно зголемување изнесувало по 26.600 жители. Во однос, пак, на 1948 година, кога с извршен првиот попис по ослободувањето, бројот на населението се зголемил за 760.585 жители или за 66,8%. Во споредба со 1921 година бројот се зголемил повеќе од двојно, односно за 1.104.847 жители или за 136,6%.

* *
*

Врз основа на податоците од 1981 година во СР Македонија има 435.534 домаќинства. Во споредба со 1971 година бројот се зголемил за 83.500 домаќинства или за 23,7%. Во однос, пак, на 1948 година бројот на домаќинствата се зголемил за 99,0%, а во однос на 1921 година за 198,0%. Во 1981 година просечно на едно домаќинство се паѓаат по 4,4 члена, додека во 1948 година се паѓало по 5,2 члена, а во 1921 година по 5,4 члена. Во 1981 година просечно на 100 домаќинства се паѓаат по 439 жители, а во 1971 година се паѓале по 468, односно во 1948 година по 527 жители.

* *
*

Во 1981 година, од вкупно 34 општини колку ги има во СР Македонија, бројот на населението се намалил во четири општини и тоа во: Брод, Демир Хисар, Кратово и Крива Паланка. Назначително, до 300 жители, бројот се зголемил во општините: Берово, Крушево, Пробиштип и Свети Николе. Најголем број население имаат општините на Скопје и тоа 503.449 жители што прави 26,3% од вкупното население во Републиката, а најмал број население има Општината Валандово само 11.146 жители или 0,6% од вкупното население во Републиката. По повеќе од 100.000 жители имаат општините: Битола, Гостивар, Куманово, Карпош, Кисела Вода, и Тетово. Меѓу 50 и 100.000 жители имаат општините: Кичево, Охрид, Прилеп, Гази Баба, Центар-Скопје, Чаир, Струга, Струмица и Т. Велес. Од 20 до 50.000

жители имаат општините: Берово, Гевгелија, Дебар, Делчево, Кавадарци, Кочани, Кр. Паланка, Неготино, Радовиш, Ресен, Свети Николе и Штип. По помалку од 20.000 жители имаат општините: Брод, Виница, Демир Хисар, Кратово, Крушево и Пробиштип.

* *
*

За прв пат во 1981 година пописот на населението на Скопје е извршен по нова поделба од пет општини, кои во своите рамки опфаќаат 125 населени места од Скопската Котлина. Единствено во општината Центар е опфатено населението само на градот Скопје. Сите пет општини бројат 503.449 жители и во однос на 1971 година порастот изнесува за 114.487 жители или за 30,0%. Одделно по општини бројот на населението е следен: Гази Баба има 92.120 жители, Карпош 121.173 жители, Кисела Вода 113.418 жители, Центар 93.687 жители и Чаир 83.051 жители. Одделно како населба градот Скопје брои 405.874 жители а во однос на 1971 година бројот се зголемил за 92.894 жители или за 29,5%.

* *
*

Според најновите податоци од 1981 година, од СР Македонија на времена работа во странство се наоѓаат 57.368 лица, додека 44.025 лица се членови на семејствата на лицата кои се наоѓаат на времена работа во странство. Најголем број лица што работат во странство има од општината Битола и тоа 15.825 што прави 27,5% од сите лица на ваков вид работа од Републиката. Потоа следат општините: Тетово со 6.777 лица, Ресен со 4.465 лица, Скопје со 4.815 лица, Гистивар со 3.644 лица, Охрид со 3.014 лица, Струга со 2.976 лица, Куманово со 2.868 лица, Кичево со 2.737 лица и Прилеп со 2.356 лица на времена работа во странство. Со нешто над илјада лица имаат општините Демир Хисар и Струмица.

* *
*

За прв пат во 1981 година е забележано дека бројот на градското го надминал селското население со што е потврден високиот степен на урбанизација во СР Македонија. Градското население брои 1.054.809 жители или 55,1%, а селското население 858.762 жители или 44,9% од вкупното население во Републиката. Во однос на 1971 година градското население се зголемило за 251.732 жители или за 31,3%, а селското население само за 14.531 лица или за 1,7%. Во девет општини преовладува градското над селското население и тоа во: Битола, Дебар, Кавадарци, Охрид, Прилеп, Св. Николе, Скопје, Т. Велес и Штип.

Искажано во проценти најголемо е учеството на градското население во општините на Скопје и тоа 80,6%, потоа во општина та Штип 77,5%, во Кавадарци 71,5% и Т. Велес 66,6% од вкупното население во општината.

Во периодот од 1971 до 1981 година сите 29 градски населби во СР Македонија бележат пораст на населението, па затоа настанале и промени во големината на градовите. Меѓутоа, освен Скопје, сè уште во нашата Република во 1981 година нема ниту еден град со повеќе од 100.000 жители. Во групата од **50—100.000** жители припаѓаат три града и тоа: Битола (80.832), Прилеп (63.649) и Куманово (63.175), кои вкупно бројат 207.656 жители што прави 19,7% од вкупното градско население во Републиката. Во групата од **30—50.000** жители припаѓаат пет града и тоа: Тетово (46.552), Т. Велес (43.187), Охрид (39.195), Штип (35.938) и Гостивар (35.567), кои вкупно бројат 200.439 жители или 19,0%. Во групата од **10—30.000** жители припаѓаат 10 града и тоа: Струмица (29.122), Кавадарци (28.315), Кичево (23.477), Кочани (23.391), Струга (14.743), Гевгелија (12.359), Радовиш (12.199), Дебар (12.454), Св. Николе (10.841) и Неготино (10.295), кои вкупно бројат 177.197 жители или 16,8%. Во групата до **10.000** жители припаѓаат 10 града и тоа: Ресен (8.287), Виница (8.494), Кр. Паланка (8.793), Делчево (8.041), Пробиштип (7.116), Берово (6.058), Крушево (5.202), Кратово (5.420), Валандово (3.801), Пехчево (2.433), кои вкупно бројат 63.643 жители или 6,0% од вкупното градско население во Републиката.

Со промената на бројот на населението се зголемила и густината на населеноста. Така во 1981 година таа изнесува 75 жители на еден км², или за 10 жители повеќе отколку во 1971 година, за 30 жители повеќе во однос на 1948 година и за 40 жители повеќе во однос на 1921 година. Во 1981 година над **100** жители на еден км² имаат четири општини и тоа: Скопје (277), Тетово (151), Струга (114) и Куманово (104). Од **50 до 100** жители на еден км² имаат десет општини и тоа: Битола (77), Гостивар (76), Дебар (83), Кичево (61), Кочани (84), Крушево (55), Охрид (60), Прилеп (60), Струмица (92) и Штип (57). Од **30 до 50** жители на еден км² имаат 13 општини и тоа: Валандово (34), Виница (43), Гевгелија (42), Делчево (40), Демир Хисар (33), Кавадарци (35), Кратово (33), Кр. Паланка (37), Пробиштип (47), Радовиш (39), Ресен (35), Св. Николе (33) и Т. Велес (42). По помалку од **30** жители на еден км² имаат три општини и тоа: Берово (25), Брод (13) и Неготино (29).

Во периодот од 1971 до 1981 година природниот прираст на населението во СР Македонија, изразен во бројки, изнесува 260.806 лица. Најголем е прирастот во општините на Скопје кој изнесува 74.384 лица, што прави 28,0% од вкупниот прираст во Републиката. Од 10—30.000 лица природен прираст имаат 6 општини и тоа: Тетово (29.744), Куманово (1948), Гостивар (19.224), Струмица (13.559), Прилеп (10.306) и Струга (10.183). Од 5—10.000 лица природен прираст имаат 6 општини и тоа: Битола (9.802), Кичево (7.649), Кочани (6.210), Охрид (6.884), Т. Велес (8.235) и Штип (6.277). До 5.000 лица природен прираст имаат 17 општини и тоа: Берово (1.583), Брод (1.264), Валандово (1.241), Виница (2.447), Гевгелија (3.423), Дебар (4.425), Делчево (3.730), Д. Хисар (228), Кавадарци (4.700), Кратово (1.136), Кр. Паланка (3.008), Крушево (1.677), Неготино (2.503), Пробиштип (1.333), Радовиш (4.422), Ресен (655) и Св. Николе (2.083).

Од 1971 до 1981 година во сите општини се одвивале миграциски движења на населението, со таа разлика што во едни имало имиграциски, а во други емиграциски движења. Меѓутоа, позитивно салдо на миграции имале само 10 општини и тоа: Скопје (40.103 лица), Битола (3.835), Валандово (705), Гевгелија (1.097), Гостивар (42), Кичево (570), Неготино (814), Охрид (3.719), Ресен (1.637) и Тетово (2.613). Во другите 20 општини има негативно миграциско салдо, односно иселување на населението, такашто порастот на популацијата во нив главно се базира на природниот прираст на населението. Најголемо негативно миграциско салдо има во општините: Прилеп (—7.042 лица), Куманово (—6.450), Крива Паланка (—6.503), Брод (—4.801), Т. Велес (—4.173), Кратово (—3.826) и Струмица (—3.194).

Во периодот од 1971 до 1981 година во 18 општини опаднал бројот на селското население (Берово, Битола, Брод, Виница, Делчево, Д. Хисар, Кавадарци, Кочани, Кратово, Кр. Паланка, Крушево, Куманово, Охрид, Прилеп, Пробиштип, Св. Николе, Т. Велес и Штип). Особено бројот на селското население опаднал во општините: Кратово за 38,0%, Кр. Паланка за 29,1%, Прилеп за 21,1%, Св. Николе за 23,0%, Штип за 22,2% и Т. Велес за 10,7%. Пораст на селско население има во 12 општини

(Валандово, Гевгелија, Гостивар, Дебар, Кичево, Неготино, Радовиш, Ресен, Скопје, Струга, Струмица и Тетово). Најголем пораст е во општините: Гостивар, за 13,6%, Скопје за 27,0%, Струга за 15,3%, Струмица за 26,4% и Тетово за 30,2%.

* * *

Според податоците од 1981 година различно е учеството на селското население по општини. Најголем број има во општините на Скопје и тоа 97.575 лица што прави 11,3% од вкупното население во Републиката. Од 50—100.000 селско население има во 5 општини и тоа во: Битола (57.317), Гостивар (66.4907), Куманово (63.292), Струмица (58.151) и Тетово (117.015). Вкупно во нив селското население брои 362.266 жители или 42,2% од сето селско население во Републиката. Од 20—50.000 селско население има во 6 општини и тоа во: Кичево (28.9307), Кочани (24.624), Охрид (25.427), Прилеп (36.061), Струга (43.086), Т. Велес (21.628). Вкупно во овие општини селското население брои 179.756 жители или 20,9%. Од 10—20.000 селско население има во 14 општини и тоа во: Берово (11.720), Брод (12.274), Виница (10.063), Гевгелија (19.446), Дебар (10.321), Делчево (15.501), Д. Хисар (14.414), Кавадарци (11.372), Кр. Паланка (17.545), Неготино (10.806), Радовиш 16.400), Ресен (17.845), Св. Николе (10.545) и Штип (10.456). Вкупно во овие општини селското население брои 188.708 жители или 20,0%. По помалку од 10.000 селско население има во 4 општини и тоа во: Валандово (7.345), Кратово (6.974), Крушево (8.044) и Пробиштип (8.094). Вкупно во овие општини селското население брои 30.457 жители или 3,6% од вкупното селско население во Републиката.

М. Панов

* * *

Во 1981 година Индија имала 683.810.000 жители. Тоа е двапати повеќе одколку пред три децении. Само за последните 10 години бројот на жителите во оваа земја е зголемен од 548 на 683 милиони или за 135 милиони, односно за 25%. Во вкупниот број на населението мажите учествуваат со 51,7% (353 милиони), а жените со 48,3% (330 милиони). Женско население всушност има помалку за 23 милиони или колку што е вкупното население на Југославија.

Меѓу 22 сојузни држави што ја сочинуваат Индија, најмногу жители има Утар Прадеш — 110.858.000. Потоа следуваат државите Бихар 69.823.000, па Махараштра со 62.693.000, Западен Бенгал со 54.485.000 жители и други. Меѓутоа, постојат и минијатурни држави како што се Нагленд со 773.000 жители, Мегалаја со 1.327.000 жители, Манипур со 1.433.000 жители и други.

Според податоците на Светоката туристичка организација (ТО), меѓународниот туристички промет во 1980 година во однос на 1979 година е зголемен за 6% и изнесува 286 милиони туристи. Заедно со домашните туристи чиј број изнесува 1.350 милиони, вкупниот туристички промет во светот достигнал гигантска големина од 1 милијарда и 636 милиони лица.

Најголем дел од странскиот туристички промет е реализиран во Европа, 208 милиони, потоа следува Америка со 52 милиони, па Азија со 20 милиони (заедно со Австрија) и на крајот е Африка со 6 милиони странски туристи.

Преку странскиот туристички промет остварен е девизен прилив од 29 милијарди САД долари. Југославија во 1980 година со реализирани 1.115 милиони долари за прв пат се вбројуваат меѓу земјите кои остваруваат над милијарда долари годишно од туризам. Вакви земји во светот биле вкупно 15 и нашата земја го заземала последното петнаесетто место. Останатите велесили во туризмот биле следните:

	10. 100 милиони долари	
1. САД	8. 914	—
2. Италија	8. 235	—
3. Франција	6. 968	—
4. Шпанија	6. 932	—
5. Г. Британија	6. 640	—
6. СР Германија	6. 441	—
7. Австрија	3. 149	—
8. Швајцарија	2. 284	—
9. Канада	1. 810	—
10. Белгија	1. 734	—
11. Грција	1. 640	—
12. Холандија	1. 337	—
13. Данска	1. 146	—
14. Португалија	1. 115	—
15. Југославија		

Овие петнаесет земји реализирале вкупно 68.445 милиони долари, односно тие учествувале со 75% во вкупниот девизен прилив во светот.

БАМ — Бајкалско-амурска магистрала е гигантска железница во изградба долга 3200 км. Го поврзува Бајкалското Езеро во Советскиот Сојуз со Пацификот и се протега паралелно 200 до 500 км северно од трансибирската пруга. Пределите низ кои поминува БАМ, зафаќаат 30% од територијата на СССР и за нив се вели „нема руда што тие ја немаат“. Сега овде постојано

живеат само 4000 луѓе. Кога ќе биде готова пругата, а се очекува таа да се заврши во 1983 година, околу неа ќе се изградат над 300 нови населби, во кои се предвидува да живеат повеќе милиони жители.

А. Стојмилов

* *
*

Според дефинитивните резултати од пописот во 1981 година вкупниот број на населението во СФР Југославија изнесува 22418331 жители што претставува зголемување во однос на 1971 година од 1 895 359 лица. Просечниот годишен пораст во изминатите десет години (189 536 жители) е незначително помал од наголемувањето со природен прираст (195 000 жители), што укажува на фактот дека биолошката репродукција е основниот фактор на порастот на нашето население. Имено, евидентно е дека емиграционата компонента е нешто поголема од обемот на доселувањата, поради што се јавува негативно нето миграционо салдо со странство.

* *
*

Народносната структура во СФР Југославија врз основа на податоците од последниот попис е следна: Срби 8 136 578 лица (36,4% од населението во СФРЈ во 1981 година), што во однос на 1971 година претставува намалување од 6668 жители; Хрвати — 4 427 135 лица (19,8%), кои исто така во однос на 1971 година (4 526 782 лица) бележат намалување од 99 647 жители; Словенци — 1 753 605 (7,8%), со пораст во однос на 1971 година (1 678 032) од 75 573 лица или 4,5; Македонци — 1 341 420 (6,0%), (1971 година 1 194 784 лица), намалување од 146 636 жители или 12,2%; Црногорци — 577 298 жители (2,6%), во однос на 1971 година (508 843) пораст од 68455 лица или 13,4%; Албанци — 1 731 252 (7,7), додека во однос на 1971 година (1 309 523) бележат пораст од 421 729 жители или 32,2%; Муслимани — 2 000 034 (9,0%), во 1971 година 1 729 932 жители, односно наголемување од 270 102 лица или 15,6%. Апсолутно најголем пораст е забележан кај лицата кои се изјаснија како Југословени — 1 216 643 (5,4%) (1971 година 273 077 лица), што претставува наголемување од 943 386 или 345,4%, податок за чие објаснување се потребни темелни и комплексни анализи. Правото национално да не се изјаснат го користеле 46 716 лица (1971 година 32 774 лица). На останатите народности кои се во значително помал број застапени, вкупно отпаѓа 1 187 830 жители или 5,3%.

*
*
*

Вкупниот број на работниците во странство во периодот 1971—1981 година се намалил за 94 045 и денес се движи околу 577 863 лица или 2,5% од целокупното население на СФР Југославија. Ако кон овој број се додадат и лицата кои како придружни членови на домаќинствата на работниците борават во странство (237 444 лица), или 1,5 пати повеќе одколку во 1971 година (91 818 лица), тогаш вкупниот број на нашите жители во странство изнесува 815 307.

Во овој број вработените во странство од СР Србија (210334 лица), СР Хрватска (135 244) и СР БиХ (126 438) учествуваат со 81,7%, а остатокот од 18,3% однаѓа на СР Македонија (57 368 лица), СР Словенија (39 276) и СР Црна Гора (9 203). Интересно е дека бројот на вработените во странство од СР БиХ, СР Хрватска и СР Словенија постапно се намалу додека од СР Црна Гора, СР Македонија и СР Србија е во бавен пораст.

*
*
*

Во последниот меѓупописан период апсолутно најголем пораст на населението е забележан во САП Косово, 27,4%. Со наголемување поголемо од 10,0% се карактеризираат: СР Црна Гора (10,1%) и СР Македонија (16,2%). Со пораст незначително помал од 10,0%, односно со просечна годишна стапка помала од 1,0% се одликуваат: СР БиХ (9,9%), СР Словенија (9,1%), СР Србија (9,8%), а само потесното подрачје (7,9%). Наголемувањето на бројот на населението во СР Хрватска (3,4%) и САП Војводина (3,8%) е сосема мало и е на нивото на простата природна репродукција на жителите.

*
*
*

Како резултат на различната динамика на порастот на населението во повоенит период, во републиките и покраините, нивното учество во вкупниот број населението од СФР Југославија ги претрпело следните промени: населението од СР БиХ во 1948 година учествувало со 16,3% а во 1981 година со 18%, СР Црна Гора (2,4 и 2,6%), СР Македонија (7,3 и 8,6%), СР Србија (41,4 и 41,5%), а само потесното подрачје 26,2 и 25,3%), САП Косово (4,6 и 7,1%). Со намалено учество се одликуваат: СР Хрватска (23,8 и 20,5) и САП Војводина (10,5 и 9,1%).

* *
*

Просечниот број на членови во едно домаќинство како резултат на севкупните промени во природната репродукција и социоекономската положба на населението на ниво на целата држава бележи постојан тренд на намалување. Така во 1948 година југословенското домаќинство броело во просек 4,37 членови, а во 1981 година 3,61 членови. Како се движел овој процес по републики и покраини може да се види од следните податоци: СРБнХ (5,15 и 4,0), СР Црна Гора (4,51 и 4,08), СР Хрватска (3,94 и 3,23), СР Македонија (5,27 и 4,39), СР Словенија (3,78 и 3,17), СР Србија во целина (4,39 и 3,62), а само потесното подрачје 4,54 и 3,42), САП Војводина (3,61 и 3,00). Од ваквите тенденции отстапува само САП Косово каде просечниот број на членови се наголемил од 6,36 на 6,89 во едно домаќинство.

* *
*

Со највисока динамика на порастот на населението меѓу главните градови во републиките и покраините се одликуваат: Титоград во кој бројот на жителите во однос на 1971 година е наголемен за 74,9% и Приштина со пораст од 57,1%. Во споредба со претходните градови, порастот на Сараево (30,5% и Скопје (29,6%) може да се оцени како умерен иако во просек е речиси двојно поголем од очекуваниот по природен пат. Останатите главни градови: Нови Сад (20,1%), Белград (19,6%), Љубљана (16,8%) и Загреб (14,3%) бележат значително поумерена динамика на наголемувањето на населението.

Според првите податоци, Белград во 1981 година броел 1 075 125 жители, а потоа следат; Загреб 763 293, Скопје 405 579, Сараево 318 468, Љубљана 223 418, Нови Сад 169 832, Приштина 109 208 и Титоград 95 857 жители.

Васил Даскаловски

ПРЕДМЕТНА БИБЛИОГРАФИЈА

НА „ГЕОГРАФСКИ РАЗГЛЕДИ“

кн. 1—19

Геологија

Карајановиќ М. — Несторовски И.: Геолошки состав на Пелистер. кн. 8—9, стр. 73—82, година 1971.

Несторовски И.: Географска распространетост и економско значење на појавите на Fe и Ni во СР Македонија. Книга 4, стр. 51—64, година 1966.

Несторовски И.: Појави на талк на Шар Планина—Тетовско. Книга 10, стр. 47—60, година 1972.

Несторовски И. — Иванов Т. Паскалев В.: Мермери во СР Македонија како украсен камен. Книга 11, стр. 49—62, година 1973.

Паскалев В. — Несторовски И.: Покровни шкрилци (аргилошисти) од рудникот „Крино“ — Титовелешко. Книга 12, стр. 47—59, година 1974.

Поптрандовски М.: Некои математички односи помеѓу параметрите на рудните наоѓалишта и нивната економика. Книга 11, стр. 91—100, година 1973.

Поптрандовски М.: Прилог кон познавањето на кожувската вулканска провинција. Книга 12, стр. 71—77, година 1974.

Филиповски Б. — Несторовски И.: Развојот на рударството во СР Македонија. Книга 5, стр. 91—107, година 1967.

Геоморфологија

Андоновски Т.: Рецетна ерозија на почвата во југоисточниот дел на Скопска Црна Гора. Книга 12, стр. 91—104, година 1974.

Галиќ К.: Фосилната делта на реката Вардар, Книга 1, стр. 69—76, година 1962.

Гашевски М.: Карстниот релјеф на планината Бистра. Книга 1, стр. 59—69, година 1962.

Климашевски М.: Условите во плеистоцената глацијација на планините во СР Македонија. Книга 15—16, стр. 13—29, година 1978.

Манаковиќ Д.: Геоморфологија на Мавровската Котлина. Книга 5, стр. 125—144, година 1967.

Манаковиќ Д.: Ерозија на тлото во долното течение на реката Пчиња. Книга 7, стр. 43—54, година 1969.

Манаковиќ Д. — Андоновски Т.: Релјефни карактеристики на источна Македонија, Книга 17, стр. 5—32, година 1979.

Манаковиќ Д. — Андоновски Т.: Хидро-спелеолошки испитувања на дел од Катлановскиот рид. Книга 14, стр. 5—11, година 1976.

Станковски С.: Карстни подземни облици во изворишниот слив на Црна Река. Книга 8—9, стр. 101—112, година 1971.

Стојадниновиќ Ч.: Камени реки и сипои на Пелистер. Книга 1, стр. 45—51, година 1962.

Стојадниновиќ Ч.: Осврт врз резултатите од досегашните проучувања на басените на Десаретските Езера и поранешните хидрографски врски помеѓу нив. Книга 4, стр. 27—38, година 1966.

Стојадниновиќ Ч.: Хоринзонтална разведеност на брегот на Охридското Езеро. Книга 5, стр. 73—91, година 1967.

Хидрографија

Гашевски М.: Извори и нивна карактеристика во сливот на горни Вардар. Книга 4, стр. 65—78 година 1966.

Гашевски М.: Врела во извориштето на Црна Река. Книга 4, стр. 111—118, година 1966.

Гашевски М.: Значењето на медиорациите во сливот на Вардар. Книга 6, стр. 27—34, година 1968.

Гашевски М.: Основни хидрографски особености на речната мрежа во СР Македонија. Книга 15—16, стр. 29—42, година 1978.

Гашевски М. — Герасимов Б.: Слив и режим на река Струмица. Книга 13, стр. 19—42, година 1975.

Гашевски М. — Герасимов Б.: Слив и режим на река Струмица. Книга 13, стр. 19—42, година 1975.

Гашевски М.: Основни хидрографски особености на главните приатоки на Вардар во СР Македонија. Книга 17, стр. 33—55, година 1979.

Манаковиќ Д.: Хидрографски врски на реката Крапа и врелото Асаноец. Книга 1, стр. 51—59, година 1971.

Милески Г.: Струшко Поле. Книга 8—9, стр. 61—72, година 1971.

Радевски Ж.: Кочанско Езеро. Книга 2—3, стр. 117—119, година 1966.

Станковски С.: Хидрографија на Треска. Книга 4, стр. 91—110, година 1966.

Климатологија

Лазаревски А.: Климата на Македонија—температурата на воздухот. Книга 7, стр. 19—29, година 1969.

Лазаревски А.: Климата на Македонија—врнежите во СР Македонија. Книга 8—9, стр. 27—35, година 1971.

Лазаревски А.: Климата на Македонија—режим на ветровите во СР Македонија. Книга 10, стр. 31—46, година 1972.

Лазаревски А.: Климата на Македонија—осончување, облачност и појава на град, грмежи и магла во СР Македонија. Книга 11 стр. 39—48, година 1973.

Милески Г.: Преспанска Котлина како значајно туристичко подрачје во СР Македонија—географски и климатски карактеристики. Книга 15—16, стр. 59—66, година 1978.

Историска картографија

Милески Г.: Струга на карти од XVI до XX век. Книга 11, стр. 65—69, година 1973.

Петрушевски И.: Хидрографијата на Македонија на неколку постапки на карти. Книга 12, стр. 79—88, година 1974.

Петрушевски И.: Релејфот во Македонија на географски карти од II до XIX век. Книга 14, стр. 79—89, година 1976.

Петрушевски И.: Тетово, Дебар, Гостивар и Кичево на географските карти од XV до почетокот на XX век. Книга 18—19, стр. 89—99, година 1981.

Стојадиновиќ Ч.: Езерата во западна Македонија на некои карти и атласи од втората половина на XVI до крајот на XIX век. Книга 2—3, стр. 69—79, година 1965.

Урошевски А.: Една карта на Македонија од XVII век. Книга 1, стр. 5—11, година 1962.

Географија на населението

Василевски Д.: Социогеографска трансформација на селото Другово под влијание на градот Кичево. Книга 18—19, стр. 113—129, година 1981.

Грамаатниковски В.: Миграциони процеси во Кривопаланечката општина. Книга 8—9, стр. 85—99, година 1971.

Грамаатниковски В.: Природно движење на населението во СР Македонија. Книга 14, стр. 43—56, година 1976.

Даскаловски В.: Влијание на бонитетот на аграрните површини врз популациониот развој на селските населби во општината Битола. Книга 14, стр. 59—76, година 1976.

Даскаловски В.: Миграциони белези на малите градски населби во СР Македонија. Книга 17, стр. 143—159, година 1979.

Даскаловски В.: Развојот на населението во Струшкиот крај. Книга 18—19, стр. 69—86, година 1981.

Кироски П.: Промените во територијалната разместеност на населението во Македонија во периодот 1953—1961 година. Книга 2—3, стр. 63—69, година 1965.

Кондев Т.: Развојот на населението на територијата на СР Македонија во текот на последните шест децении. Книга 2—3, стр. 41—63, година 1965.

Недков В.: Разместеност на населението во источна Македонија. Книга 13, стр. 67—86, година 1975.

Недков В.: Бројни и структурални промени на населението во општината Свети Николе. Книга 15—16, стр. 89—100, година 1978.

Панов М.: Влијание на миграционите процеси врз депопулацијата и деаграризацијата во Радовишката општина. Книга 5, стр. 107—125, година 1967.

Панов М.: Територијална разместеност на населението во СР Македонија според првите резултати од пописот во 1971 година. Книга 8—9, стр. 5—24, година 1971.

Панов М.: Нови промени и одлики на некои демографски структури на населението во СР Македонија. Книга 10, стр. 5—28, година 1972.

Панов М.: Просторни и популациони карактеристики на мрежата на населбите во СР Македонија. Книга 11, стр. 11—36, година 1978.

Панов М.: Промени и проблеми во населеноста на планинските подрачја во СР Македонија. Книга 13, стр. 5—18, година 1975.

Панов М.: Значење на демографските промени меѓу зоните на депопулацијата и имиграцијата на примери од СР Македонија. Книга 14, стр. 29—40, година 1976.

Панов М.: Состојби и промени во населеноста на ридските подрачја во СР Македонија. Книга 15—16, стр. 43—58, година 1978.

Панов М.: Просторни и популационски карактеристики на раштрканите села во СР Македонија. Книга 17, стр. 83—99, година 1979.

Панов М.: Промени на населеноста на СР Македонија во периодот 1961—1978 година. Книга 18—19, стр. 8—27, година 1981.

Трипчев Н.: За мијачката оаза во Титовелешка околина. Книга 2—3, стр. 93—107, година 1965.

Цветковски Р.: Улогата на општеството во решавањето на проблемите на депопулационите зони од значење за општонародната одбранбена војна. Книга 15—16, стр. 101—110, година 1978.

Географија на населбите

Грамаатниковски В.: Основни географски карактеристики на населбите во северна Преспа и можноста за нивно преуредување. Книга 7, стр. 55—73, година 1969.

Даскалов П.: Географска монографија на Крива Паланка. Книга 2—3, стр. 5—29, година 1965.

Каранфиловски Д.: Некои проблеми на урбанизацијата во СР Македонија. Книга 11, стр. 71—76, година 1973.

Каранфиловски Д.: Некои аспекти од досегашниот развој на населените места во Југославија. Книга 12, стр. 25—32, година 1974.

Канарфиловски Д.: Процесот на урбанизацијата и некои основни аспекти на просторниот развој на Скопје. Книга 18—19, стр. 43—50, година 1981.

Кондев Т.: Нов Дојран — изразито рибарска населба и Стар Дојран — туристичка населба. Книга 4, стр. 5—26, година 1966.

Милески Г.: Населбите во Струшкиот крај. Книга 10, стр. 61—67, година 1972.

Недков В.: Штипско Ново Село, архитектура и заштета. Книга 17, стр. 173—188, година 1979.

Панов М.: Антропогеографски основи за урбанистичко планирање на Св. Николе. Книга 2—3, стр. 29—40, година 1965.

Аграрна географија

Башески И.: Тутунопроизводството во Прилепскиот реон. Книга 10, стр. 127—134, година 1972.

Граматниковски В.: Преспанската котлина — овоштарски крај во Македонија. Книга 2—3, стр. 79—92, година 1965.

Граматниковски В.: Опаѓање на сточарство во Преспа и последиците во земјоделството. Книга 4, стр. 119—132, година 1966.

Граматниковски В.: Развој на овоштарството во Полошка Котлина. Книга 6, стр. 55—68, година 1968.

Граматниковски В.: Снабденост на индивидуалните земјоделски стопанства во СР Македонија со работен добиток и земјоделски машини и орадија. Книга 10, стр. 71—80, година 1972.

Дамев О.: Деаграризација и депопулација на индивидуалните земјоделски стопанства во подрачјето на Тиквеш. Книга 12, стр. 33—45, година 1974.

Кироски П.: Економско-географски карактеристики на земјоделството во Дебарската област. Книга 1, стр. 25—43, година 1962.

Кироски П.: Проблеми на производството и територијалната разместеност на земјоделството во СР Македонија. Книга 5, стр. 5—33, година 1967.

Клеменчич В. — Панов М. Пак М.: Трансформација на селското стопанство и искористување на земјиштето во Голозинци. Книга 6, стр. 37—52, година 1968.

Кондев Т.: Македонија како важен производител на индустриски култури. Книга 5, стр. 33—61, година 1967.

Милески Г.: Оризиштита во сливот на Бабунa и Тополка. Книга 5, стр. 61—72, година 1967.

Милековски Љ.: Земјоделско индустрискиот комбинат „Овче Поле“ Книга 17, стр. 159—172, година 1979.

Огненовиќ Ф.: Состојби и трансформација на земјоделското производство под влијание на туризмот во општината Улцињ. Книга 15—16, стр. 111—125, година 1978.

Синадиновски Ј.: Некои карактеристики на повоениот процес на деаграризацијата и индустријализацијата на СР Македонија. Книга 8—9, стр. 37—58, година 1971.

Станковски С.: Краток преглед на развитокот на сточарството во СФР Југославија во периодот 1957—1963 година. Книга 2—3, стр. 125—131, година 1965.

Темелковска Т.: Трансформација на селските населби под влијание на урбанизацијата на примерот од Лескоец и Велгошти. Книга 18—19, стр. 101—111, година 1981.

Тишкиевич В.: Типови земјоделства во СР Македонија. Книга 17, стр. 55—83, година 1979.

Хаџикотарева К.: Развој на земјоделството во Струмичко Поле. Книга 13, стр. 83—103, година 1975.

Индустриска географија

Башевски И.: Развојните можности на индустријата во Прилепскиот реон. Книга 12, стр. 61—68, година 1974.

Грамаџиновски В.: Влијание на индустријата врз социо-економските промени во СР Македонија. Книга 17, стр. 99—111, година 1979.

Дамев О.: Состојба, проблеми и перспективи на електропроизводството во СР Македонија. Книга 11, стр. 79—90, година 1973.

Дамев О.: Ресурсите на дрво и дрвопреработувачката индустрија во СР Македонија. Книга 17, стр. 129—143, година 1979.

Змејковски М.: Индустријата во Титов Велес. Книга 13, стр. 105—120, година 1975.

Кироски П.: Енергетски извори и производство на енергија во Македонија. Книга 7, стр. 31—40, година 1969.

Географија на трговијата

Стојмилов А.: Стопанско географски преглед на трговската размена на Југославија со земјите членки на европските економски групации. Книга 7, стр. 159—166, година 1969.

Стојмилов А.: Основни стопанско-географски карактеристики во надворешно трговската размена на СР Македонија. Книга 10, стр. 85—93, година 1972.

Туристичка географија

Каранџиловски Д.: Досегашниот развој на туризмот во СР Македонија и неговите перспективи. Книга 4, стр. 79—90, година 1966.

Каранфиловски Д.: Развојот на туризмот во СР Македонија со посебен осврт на развојот во Охрид. Книга 10, стр. 95—105, година 1972.

Каранфиловски Д.: Аспекти на заштитата на животната средина во развојниот процес на туризмот и проблемот на просторното уредување во СР Македонија. Книга 14, стр. 91—98, година 1976.

Недков В.: Термално—минерални извори и бањата Кежовица кај Штип. Книга 5, стр. 145—155, година 1967.

Стојмилов А.: Катлановска Бања—туристичко географски проучување. Книга 7, стр. 75—103, година 1969.

Стојмилов А.: Дебарски бањи, Бањиште и Косоврашка бања. Книга 8—9, стр. 113—139, година 1971.

Стојмилов А.: Струмичка бања Банско. Книга 13, стр. 45—64, година 1975.

Стојмилов А.: Негорска Бања. Книга 15—16, стр. 67—89, година 1978.

Стојмилов А.: Дефинирање и памена на туристичките просторни единици во источна Македонија. Книга 17, стр. 111—129, година 1979.

Стојмилов А.: Просторни аспекти во планирањето на рекреативните површини. Книга 18—19, стр. 29—40, година 1981.

Точковски В.: Туризмот се позначајна стопанска гранка во стопанството на Југославија. Книга 10, стр. 107—117, година 1972.

Регионална географија

Кондев Т.: Блиски исток—основни природно-географски, етнички и стопански одлики. Книга 6, стр. 83—99, година 1968.

Недков В.: Значењето на мелиорациите за стопанството на Овче Поле. Книга 7, стр. 105—123, година 1969.

Панов М.: Прилог кон физиономската регионализација на НР Македонија. Книга 1, стр. 11—25, година 1962.

Поповиќ С.: Земјотресот во Црна Гора во 1979 година. Книга 18—18, стр. 53—67, година 1981.

Стојмилов А.: Хипсометриски карактеристики на планините во СР Македонија. Книга 14, стр. 12—17, година 1976.

Точковски В.: Пелагонија — население и стопански преглед. Книга 7, стр. 125—139, година 1969.

Методика на настава по географија

Батев Т.: Филмот во наставата по географија. Книга 2—3, стр. 119—120, година 1965.

Батев Т.: Географски екскурзии во основното училиште. Книга 4, стр. 133—137, година 1966.

Данев А.: Користење на топографската карта за движење по непознат терен. Книга 18—19, стр. 131—135, година 1981.

Ѓини Е.: Значење и улога на бројките во конкретизацијата на наставата по географија. Книга 6, стр. 71—81, година 1968.

Ефремова Н.: Методска единица — Австралија. Книга 11, стр. 126—135, година 1973.

Костовски В.: Работа со учебник во наставата по географија. Книга 12, стр. 127—132, година 1974.

Псловник С.: Некои методски упатства за наставниците по географија за проучување на географијата на светот. Книга 11, стр. 101—110, година 1973.

Ставревски Д.: Следење на напредувањето и оценувањето на учениците во наставата по географија. Книга 17, стр. 211—218, година 1979.

Урошевиќ А.: Редоследот во изведувањето на наставата по географија. Книга 1, стр. 77—82, година 1962.

Методологија на географските истражувања

Панов М.: Некои рурални проблеми во СР Македонија и примена на географијата во нивното решавање. Книга 4, стр. 40—50, година 1966.

Панов М.: Некои методолошки принципи во проучувањето на графските населби во Македонија. Книга 6, стр. 9—25, година 1968.

Панов М.: Некои методолошки елементи во проучувањето на географската средина. Книга 7, стр. 5—17, година 1969.

Панов М.: Примена на некои социогеографски методи во просторното планирање на промерот на СР Македонија. Книга 12, стр. 5—21, година 1974.

Географска терминологија

Урошевиќ А.: За некои топоними во Македонија. Книга 2—3, стр. 113—116, година 1965.

Станковски С.: Прилог кон македонската морфолошка терминологија. Книга 10, стр. 121—126, година 1972.

Мали прилози

а) природно географска содржина

Андоновски Т.: Планински врвови во СР Македонија повисоки од 2000 метра. Книга 15—16, стр. 127—134, година 1978.

Башевски И.: Прилепско Езеро. Книга 7, стр. 165—169, година 1969.

Гашевски М.: Пловниот пат Морава — Вардар. Книга 12, стр. 107—112, година 1974.

Гашевски М.: Полигенетски суводолици. Книга 14, стр. 99—105, година 1976.

Пандилова В.: Подземни води и загадувањето на човековата животна и работна средина. Книга 14, стр. 112—118, година 1976.

Стапковски С.: Ливадичко Езеро на Шар Планина. Книга 7, стр. 153—159, година 1969.

Стојадиновиќ Ч.: Трагови на плеистоцениот глацијален релјеф на Крчин. Книга 6, стр. 101—105, година 1968.

Стојадиновиќ Ч.: Геоморфолошки црти на островот Голем Град во Преспанското Езеро. Книга 6, стр. 117—122, година 1968.

б) социогеографска содржина

Башевски И.: Прилеп и неговото гравитационо подрачје во просторниот план на општината. Книга 17, стр. 198—197, година 1979.

Граматниковски В.: Некои карактеристики на наталитетот во СР Македонија. Книга 6, стр. 125—126, година 1968.

Граматниковски В.: Некои карактеристики на повоеното движење на морталитетот во СР Македонија. Книга 13, стр. 129—134, година 1975.

Даскаловски В.: Просторна разместеност, природно и миграционо движење на населението во СР Македонија. Книга 15—16, стр. 135—142, година 1978.

Панов М.: Популациски развиток на градските населби во СР Македонија. Книга 5, стр. 155—159, година 1967.

Панов М.: Број, управно територијална разместеност и раселени села во СР Македонија. Книга 5, стр. 163—167, година 1967.

Панов М.: Миграцијата на работната сила во странство од подрачјето на Скопје (1969—1970). Книга 7, стр. 143—147, година 1969.

Смилевски Д.: Населенето на Дебарца. Книга 14, стр. 112—147, година 1976.

Точковски В.: Првii резултати од пописот на населението во 1971 година во Пелагонискиот регион. Книга 8—9, стр. 147—153, година 1971.

в) стопанско географска содржина

Барјактаревик М.: Регионално просторен план во Охридско-преспанската регија. Книга 8—9, стр. 155—162, година 1971.

Башевски И.: Развој на рударството во прилепскиот реон. Книга 11, стр. 114—119, година 1973.

Башевски И.: Тутунски комбинат Прилеп. Книга 13, стр. 121—125, година 1975.

Граматниковски В.: Нова Хута „Ленин“ — металуршки гигант во Полска. Книга 5, стр. 159—163, година 1967.

Граматниковски В.: Развитокот на производството и потрошувачката на нафта во Југославија. Книга 7, стр. 147—153, година 1969.

Здравева М.: Експлоатација на сулфур во Македонија во време на османлиското владеење. Книга 18—19, стр. 135—142, година 1981.

Змејковски М.: Аерозагадувањето во Титов Велес. Книга 13, стр. 125—129, година 1975.

Недков В.: Комбинат за памучна индустрија „Македонка“ — Штип. Книга 6, стр. 127—128, година 1968.

Петрушевска И.: Опис на една географска карта од 1970 година во која е застапена и Македонија. Книга 13, стр. 135—141, година 1975.

Станковски С.: Производство, значење и разместеност на пченката во Југославија. Книга 4, стр. 142—146, година 1966.

Станковски С.: Развиток на електричната енергија и разместеноста на електраните во СР Македонија. Книга 6, стр. 111—117, година 1968.

Стојмилов А.: Економско социјални процеси и промени во Африканскиот континент. Книга 6, стр. 105—111, година 1968.

Стојмилов А.: Производството на обоени метали во СР Македонија. Книга 6, стр. 125—126, година 1968.

Стојмилов А.: Модернизација на сообраќајот во СР Македонија. Книга 6, стр. 128—129, година 1968.

Стојмилов А.: Некои основни параметри на неразвиените подрачја во СР Македонија. Книга 7, стр. 186—187, година 1969.

Точковски В.: Нафтата и земниот гас сè позначајни во светот како енергетски извори. Книга 11, стр. 121—125, година 1973.

Критички осврти

Панов М.: Јован ф. Трифуновски: Запажања о становништвu у Кумановској области. ГСГА, св. 50, бр. 2, Београд 1970.

Годишнини — посвети

Грамаџиновски В.: По повод шеесет годишнината од раѓањето на проф. Д-р Светозар Илешич. Книга 4, стр. 154—156, година 1966.

Каранџиловски Д.: Прогласувањето на 1967 година за меѓународна година на туризмот. Книга 4, стр. 146—147, година 1966.

Кондев Т.: Географски институт на Природно-математичкиот факултет во Скопје во периодот 1946—1966 година. Книга 4, стр. 153—154, година 1966.

Милески Г.: VI Конгрес на географите од ФНР Југославија. Книга 1, стр. 103—105, година 1962.

Милески Г.: Дваесет години од постоењето на Географското друштво на СР Македонија. Книга 6, стр. 5—9, година 1968.

Несторовски И.: VI Советување на геолозите од СФР Југославија во Охрид. Книга 4, стр. 141—142, година 1966.

Панов М.: Работата на Географското друштво на НР Македонија од неговото основање па сè до 1961 година. Книга 1, стр. 102—103, година 1962.

Панов М.: Организацијата и функцијата на Географското друштво на СССР. Книга 2—3, стр. 134—135, година 1965.

Панов М.: XXI Меѓународен географски конгрес. Книга 6, стр. 130—131, година 1968.

Панов М.: По повод седумдесетгодишнината од животот и работата на Тодор Кондев. Книга 11, стр. 5—10, година 1973.

Панов М.: Титовите јубилеи и развитокот на Географското друштво на СР Македонија како општествено-стручна организација. Книга 15—16, стр. 5—11, година 1978.

Панов М.: Структура на Сојузот на географските здруженија на СР Македонија. Книга 15—16, стр. 157—160, година 1978.

Панов М.: По повод шеесетгодишнината од животот и работата на Апостол Апостолов. Книга 18—19, стр. 5—8, година 1981.

Редакциски одбор: Резолуција на VIII конгрес на географите од СФР Југославија. Книга 6, стр. 139—142, година 1968.

Библиографија на географски трудови за СР Македонија

Панов М.: Библиографија. Книга 1, стр. 99—102, година 1962.

Панов М.: Библиографија. Книга 2—3, стр. 131—134, година 1965.

Панов М.: Библиографија на трудови за СР Македонија печатени од 1947—1966 година (Прилог 1), Книга 4, стр. 149—153, година 1966.

Панов М.: Трудови и мали прилози отпечатени во „Географски разгледи“ од бр. 1—9. Книга 10, стр. 173—177, година 1972.

Преглед на објавените прикази

Книга 1, година 1962.

Урошевиќ А.: Твртко Канаат: Неке билке као индикатор за утврђивање извесних појава и облика у релефу. — Географски преглед, II, Сарајево 1958.

Панов М.: Манакoвиќ Душан: Ерозија на тлото во поречието на Ваташка Река. Годишен зборник на Филозофскиот факултет на Универзитетот во Скопје, Природно-математички оддел, кн. 10, Скопје 1957.

Урошевиќ А.: Лазаров А.: Ветровите во Гевѓелиско Поле и нивните термички и хигрични особини. Социјалистичко земјоделство, год. XXI, бр. 9, стр. 24—31, Скопје 1960.

Панов М.: Klamenčič Vladimir: Problemi gospodarsko-geografske klasifikacije slovenskih naselij. Geografski vestnik, XXXII, Ljubljana 1960.

Трипчев Н.: Панче Кировски: Риболовот на Охридското Езеро (економско географски истражувања). Годишник на Економскиот факултет во Скопје, Скопје 1958. (стр. 131—150).

Панов М.: Трифунoвски Ф. Јован: Раселени села во Битолско—прилепската котлина. Годишен зборник на Филозофскиот факултет во Универзитетот во Скопје, Природно-математички оддел, кн. 11, бр. 13, Скопје 1958.

Трипчев Н.: д-р Мане Чучков: ИЗРАЕЛ. Стопанско географска анализа со краток осврт на арапско-израелскиот конфликт. Годишник на Економскиот факултет во Скопје, Скопје 1960. (стр. 211—241).

Панов М.: Прилози — I. Научно друштво, Битола 1960.

Урошевиќ А.: N. G. SVORONOS: LE COMMERCE DE SALINIQUE AU XVIII SIECLE. PRESSES UNIVERSITAIRES DE FRANCE 1956, P. XVI.

Книга 2—3, година 1965.

Панов М.: Велю Велев — Николай Мичев: Съшност и проблеми на специјализираната крайградска селскостопанска зона. Известия на Българското географско дружество, сн. IV, София 1964.

Панов М.: Л. Динев, И. Пенков, Н. Мичев: Пръснатите селища в България. Проблеми на географията в Н. Р. България, София 1964.

Книга 4, година 1966.

Панов М.: Кондев Тодор: Осоговијата како стопанско-шумарска и рударска област. Годишен зборник на Природно-математичкиот факултет на Универзитетот во Скопје, Географија и геологија, кн. 15, Скопје 1966.

Панов М.: Радовановиќ Милован: Становништво Призренског подгора, социогеографска студија, Гласник Музеја Косова и Метохије, кн. IX, Приштина 1965.

Панов М.: Кубеш Лудјек: Некои проблеми на урбанизацијата во градовите во Македонија. Стара градска архитектура и урбанизација на градовите, Охрид 1964.

Книга 6, година 1968.

Панов М.: Демографски и економски аспекти просторне покретливости становништва Југославије после Другог светског рата. ИДН, Центар за демографска истраживања, Београд 1968.

Панов М.: Годишен зборник на Природно-математички факултет на Универзитетот во Скопје, Географски институт, кн. 16, Скопје 1968.

Стојмилов А.: д-р Живадин Јовичевић: Београд, туристичко географска монографија. Туристичка штампа, Београд 1968. (стр. 1—70).

Грамашиковски В.: В. Г. Давидович: РАЗВИТИЕ СЕТИ ГОРОДСКИХ ПОСЕЛЕНИЙ СССР ЗА 50 ЛЕТ. Вестник Московского университета, География, №: 6, Москва 1968.

Стојмилов А.: Ф. СЕН ГУПТА: НАСЕЛЕНИЕ И ПРИРОДНЫЕ РЕСУРСЫ ИНДИИ. Известия Всесоюзного географического общества, Том 100, Вып. 6, Ленинград 1968.

Грамашиковски В.: WORDL ATLAS OF AGRICULTURE. Under the aegis of the International Association of agricultural Economic. (Printed in Italy, Instituto Geografico De Agostini. S. P. A., Novara 1969.

Грамашиковски В.: Louis — Marus Batesti: L'EMIGRATION PORTUGAISE VERS L'EUROPE EN 1966. L'information géographique, № 4, Paris 1968.

Книга 7, година 1969.

Панов М.: Соколов Л.: ЕКОНОМСКИ РЕГИОНИ ВО СР Македонија. Стопански преглед, кн. 3—4, Скопје 1970.

Стојмилов А.: Д. С. Кривокапик: ШАР ПЛАНИНА (Туристичко географски приказ, предела и народа), Туристичка штампа, Београд 1969. (стр. 1; 330).

Грамашиковски В.: Mirko Pak: DRUŽBENOGEOGRAFSKI RAZVOJ ZGORNJEGA DRAVSKEGA POLJA. Geografski zbornik, XI, SAZU- Ljubljana 1969.

Панов М.: Петровиќ: ПРОСТОРНЕ ОСОБИНЕ ЕТНИЧКИХ ГРУПА У ЈУГОСЛАВИЈИ. Југословенски институт за урбанизам, Београд 1969.

Панов М.: Зборник на VIII Конгрес на географите од СФРЈ, Сојуз на географските друштва на СФРЈ. Географско друштво на СР Македонија, Скопје 1968.

Панов М.: П.М. Алимшиев ЛЕНИНСКИЕ РАБОТЫ И НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЭКОНОМСКО-ГЕОГРАФИЧЕСКОЙ НАУКИ. Известия Академии наук СССР. Серия географическая №. 3, Москва 1970.

Стојмилов А.: Yvette Barbara: TROIS TYPES D'INTERVENTION DU TOURISME L'ORGANISATION DE L'ESPACE LITTORAL. Annals de Géographie, №, 434, LXXIX, année — Juillet — Aout 1970.

Грамашиковски В.: Wladislaw Stala: PROBA TIPOLOGII ROLNICTWA PONIDZIA. Instytut geografii Polskiej Akademii nauk, WARSZAWA,

Книга 8—9, година 1971.

Панов М.: A. Malić: PROMET I RAZVOJ SEOSKIH NASELJA (Istraživanja na području Zagrebačke regije). Sociologija sela, 33, Zagreb 1971.

Панов М.: Ј. Соколов: НАСЕЛЕНИ МЕСТА ВО СР МАКЕДОНИЈА—демографски и економски истражувања. Економски институт при Универзитетот, Скопје 1970.

Панов М.: Б. Дориќ: ГЕОГРАФИЈА У ПРОСТОРНОМ ПЛАНИРАЊУ. Гласник Српског географског друштва, св. бр. 1, Београд 1970.

Панов М.: Zbornik: JUGOSLOVENSKI SIMPOZIJ O URBANI GEOGRAFIJI. Institut za geografijo univerze v Ljubljani, Ljubljana 1971.

Панов М.: М. Kadić: POKRETLJIVOST SEOSKOG STANOVNIŠTVA I PROBLEMI SEOSKIH NASELJA. Sociologija sela, 29—30, Zagreb 1970.

Панов М.: Трајче Грујовски: ЕКОНОМСКИ МИГРАЦИИ ВО СТАРАНСТВО НА НАСЕЛЕНИЕТО ОД БИТОЛА И БИТОЛСКИТЕ СЕЛА. Јубиларен Годишник, Економски факултет, Скопје 1970.

Дамев.: П. Кироски: ПРИРОДНО ГЕОГРАФСКИ РЕГИОНИ ВО СР МАКЕДОНИЈА. Економски институт, Скопје 1969.

Грамаатниковски В.: V. KLEMENČIČ: PROSTORSKA DIFERENCIJACIJA SLOVENIJE PO SELITVENI MOBILNOSTI PREBIVALSTVA. Geografski Zbornik, XII, SAZU, Ljubljana 1971.

Грамаатниковски В.: И. М. Кузина: КАНАДСКИЙ ОПЫТ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО РАЙОНИРОВАНИЯ. Известия Академии наук СССР, Серия географическая № 5, Москва 1971.

Андоновски Т.: Д. Манаковиќ: Некои нови појави за карстната хидрографија во Македонија. Годишен зборник на ПМФ, Географски институт, кн. 17, Скопје 1969.

Андоновски Т.: Д. Гавриловиќ: МРАЗНО СНЕЖАНИЧКИ ОБЛИЦИ У РЕЉЕФУ КАРПАТСКО БАЛКАНСКИХ ПЛАНИНА ЈУГОСЛАВИЈЕ. Зборник радова Природно математичког факултета, св. 17, Београд 1970.

Книга 10, година 1972.

Грамаатниковски В.: Г. Саушкин ЭТАПЫ И МЕТОДЫ ЭКОНОМИКО ГЕОГРАФИЧЕСКОГО ПРОГНОЗИРОВАНИЯ. Вестник московского университета, География, № 3, Москва 1972.

Стојмилов А.: И. М. Маергоиз: ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ГЕОГРАФИЯ ЗАРУБЕЖНЫХ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИХ СТРАН ЕВРОПЫ. Издательство Московского университета, Москва 1971.

Андоновски Т.: Jacques Schroeder: DEKUERTES DE GROTES DANS LE PREMIER CANYON DE LA NANANI SUDTERRITORIES DU NORD-OUEST CANADA. La revue de géographie de Montreal, 1972, — vol. XXVI, № 4.

Панов М.: Елка Димитрова: МИГРАЦИОНИТЕ ДВИЖЕЊА И ПРОБЛЕМОТ НА ВРАБОТЕНОСТА И ВРАБОТУВАЊЕТО ВО СР МАКЕДОНИЈА. Економски институт, Скопје 1971.

Панов М.: GREČIĆ VLADIMIR: SAVREMENI MIGRACIONI TEKONI VI EVROPSKE RADNE SNAGE. STANOVNIŠTVO, CDI, Beograd 1970.

Стојмилов А.: Хенрик Батевски: ИСТОРИЈА НА ПОЛИТИЧКИТЕ ГРАНИЦИ И ТЕРИТОРИЈАЛНИОТ ОБЛИК НА СОЦИЈАЛИСТИЧКА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА. Институт за национална историја. Гласник, бр. 1, Скопје 1972.

Стојмилов А.: д-р Никола Кљусев: СТРАТЕШКИ НАСОКИ НА ДОЛГОРЧНИОТ РАЗВОЈ НА СР МАКЕДОНИЈА. Стопански преглед, бр. 3—4, Скопје 1972.

Грамаатниковски В.: MIRKO PAK: PREOBRAZBA „ČARSIJE“ U BI-TOLI. Socijalno-geografska reziskava starega obrtniško-trgovskega mestnega središta. Geografski vestnik, XLIII, Ljubljana 1971.

Алдоновски Т.: Милош Зеремски: НЕКОИ АСПЕКТИ НА СОВРЕМЕНАТА ГЕОМОРФОЛОГИЈА. Гласник Српског Географског друштва, св. 50, бр. 2, Београд 1970.

Панов М.: ЈУГОСЛОВЕНСКИ СИМПОЗИУМ ЗА ПРОБЛЕМИТЕ НА СЕЛСКИТЕ НАСЕЛБИ И ЗЕМЈОДЕЛСКОТО ПРОИЗВОДСТВО. Охрид 1972.

Книга 11, година 1973.

Панов М.: Д. Брезник: Фактори миграционих кретања, Миграција становништва Југославије. Институт друштвених наука, Центар за демографска истражувања, Београд 1971.

Панов М.: М. Бан: НАСЕЉА У ЈУГОСЛАВИЈИ И ЊИХОВ РАЗВОЈ У ПЕРИОДУ 1948—1961, Институт друштвених наука, Центар за демографска истражувања, Београд 1970.

Панов М.: Д. Стефановић: УРБАНИЗАЦИЈА. Прилог истражувању меѓузависног развоја становништва, делатности и животне средине луѓи у современом свету. Центар за анализу и пројектување просторних система, ИСПУ, Београд 1973.

Стојмилов А.: В. Бурић: ПОРАСТ И РЕДИСТРИБУЦИЈА СТАНОВНИШТВА СВЕТА И ПОЈАВА „ЗЕЛЕНЕ РЕВОЛУЦИЈЕ“ У ЗЕМЉАМА У РАЗВОЈУ. Гласник Српског Географског друштва, св. 51, бр. 1, Београд 1973.

Алдоновски Т.: СЛОВЕНСКА КРАШКА ТЕРМИНОЛОГИЈА, Љубљана, 1973.

Точковски В.: В. А. Анучин: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ГЕОГРАФИИ. Издательство „Мысль“, Москва 1972.

Стојмилов А.: D-r Robert Shristie: МАКЕДОНСКАТА ИНДУСТРИЈАЛИЗАЦИЈА, еден американски поглед. Стопански преглед, бр. 3—4, Скопје 1973.

Книга 12, година 1974.

Панов М.: М. Macura: POPULACIONA POLITIKA U SOCIJALISTIČKIM ZEMĽAMA EVROPE. Stanovništvo, CDI, br. 1—2, 3—4, Beograd 1972—1973.

Панов М.; V. Rogić: REGIONALIZACIJA JUGOSLAVIJE. Geografski glasnik, 50. XXXV, Zagreb 1973.

Панов М.: С. Николић: СОЦИОЕКОНОМСКА ОБЕЛЕЖЈА СТАНОВНИШТВА САП ВОЈВОДИНЕ СА ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА МЕТОДОЛОГИЈУ САСТАВЉАЊА ПРИЛОЖЕНЕ КАРТЕ. Зборник радова Географског института Природно математичког факултета, св. XX, Београд 1973.

Панов М.: М. Bjelovitić: BOSNA I HERCEGOVINA U 1970—1971. GODINI (Ekonomsko-geografski pregled), Geografski pregled, 80, XIV—XV, Sarajevo 1973.

Панов М.: Ракочевић: ЗАШТИТА ПРИРОДЕ И ГЕОГРАФСКА НАСТАВА. Животна средина и човек. Српско географско друштво, посебна издања, кн. 39, Београд 1973.

Панов М.: V. Puljiz: OBLICI I POSLEDICE DEAGRARIZACIJE U NAŠEM SELU. Sociologija sela. God. XII, br. 1, Zagreb 1974.

Гашевски М.: Д. Гузелковски — М. Страчков: КРАТОК ПРЕГЛЕД ТЕРМАЛНИХ И МИНЕРАЛНИХ ВОДА У СР МАКЕДОНИЈИ У ВЕЗИ СА ТЕКТОНСКИМ СКЛОПОМ. Техника (општи део), година XXVIII, бр. 7, Београд 1973.

Андоновски Т.: М. Петерца, Н. Радошевић, С. Милисављевић, Ф. Рачетин.: КАРТОГРАФИЈА. Издавање Војногеографског института, Београд 1974.

Даскаловски В.: М. Sentić—D. Breznik: PROJEKCIJE UKUPNOG I AKTIVNOG STANOVISTVA SA MIGRACIONOM KOMPONENTOM. Stanovništvo, SDI, Beograd 1972.

Даскаловски В.: М. Friganović: TIPOVI KRETANJA STANOVNIŠTVA I EKSODUSNA PODRUČJA SR HRVATSKE 1961—1971. Stanovništvo CDI, Beograd 1972.

Поповић И.: ЗБОРНИК РАДОВА, св. XX, Географски завод, Природно математички факултет Београд 1973.

Гашевски Б.: М. Климашевски: НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПЛЕИСТОЦЕНОВОГО ОЛЕДЕНИЯ КАРПАТ. Проблеми на полеогеоморфоложското развитие на България БАН, том I, София 1970.

Панов М.: Л. Пивоваров: СОВРЕМЕННАЯ УРБАНИЗАЦИЯ И ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ФОРМ РАСЕЛЕНИЯ. Известия Академии наук СССР, серия географическая, №. 6, Москва 1974.

Панов М.: E.Saarinen: GRADOVI — NJHOV RAZVITAK, NJHOVO PROPADANJE, NJHOVA BUDUCNOST. „SVETLOST“, SARAJEVO 1972.

Книга 13, година 1975.

Панов М.: М. Радовановић: УЛОГА НА СОВРЕМЕНАТА ГЕОГРАФСКА НАУКА ВО МАРКСИСТИЧКОТО СОЗНАВАЊЕ НА ПРОСТОРНИТЕ ПРОЦЕСИ И ОДНОСИ НА ЗЕМЈАТА. Зборник од научниот собир по повод 25 годишнината од формирањето на Географското друштво на СР Македонија. Посебно издание, кн. 1, Скопје 1974.

Панов. М.: ГЕОГРАФИЈА НА СР ХРВАТСКА. Институт за географију свеучилишта у Загребу, књ. I, II, „Школска књига“, Загреб 1974.

Панов М.: М. Гаши: КОСОВО КАО ПОТЕНЦИЈАЛНА ТУРИСТИЧКА РЕГИЈА. Географија и туристичка пракса. I Југословенски симпозиум из туристичке географије, Одсек за географске науке, Београд 1973.

Панов М.: Д. Каранфиловски: НАСЕЉА У СФР ЈУГОСЛАВИЈИ. Економски институт на Универзитетот „Кирил и Методиј“, Скопје 1975.

Панов М.: М. Андрејевиќ: ВИСОЧИНСКАТА РАЗМЕСТЕНОСТ НА НАСЕЉБИТЕ И НАСЕЛЕНИЕТО ВО СР МАКЕДОНИЈА. Завод за водо-
стопанство на СР Македонија, Скопје 1973.

Даскаловски В.: М. Костић: ПОРЕКЛО И КОМПОЗИЦИЈА СТА-
НОВНИШТВА У СЕЛИМА ИСТОЧНЕ СРБИЈЕ. Зборник радова Географ-
ског института „Јован Цвијић“, САНУ, књ. 25, Београд 1974.

Даскаловски В.: В. Пуљиз: ДРУШТВЕНО ЕКОНОМСКИ ПРЕОБРА-
ЖАЈ СЕЛА У СР ХРВАТСКОЈ. Социологија села. Центар за Социологију
села, и простор. Институт за друштвена истражувања Свеучилишта у Заг-
ребу, год. XII, бр. 1—2, Загреб 1974.

Поповиќ И.: Ј. Петровић: КРШ ИСТОЧНЕ СРБИЈЕ. Посебно изда-
ње Српског географског друштва, св. 40, Београд 1974.

Стојмилов А.: Стеван М. Станковиќ: Туристичка валоризација веш-
тачких језера СР Србије. Посебна издања Српског географског друштва,
св. 41, Београд 1975.

Гашевски М.: Mieczyslaw Hess — „KLIMAT KRAKOWA „Folia geo-
grafika, series geographica — vol. VIII, KRAKOW 1974.

Гашевски М.: Jerzy Dinowski — „STOSUNKI WODNE OBSARU
MAISTA KRAKOWA. Folia geographica, series geographica fisica, vol. VIII,
KRAKOW 1974.

Андоновски Т.: FOLIA GEOGRAFICA — KRAKOW — SRODOVIS-
KO GEOGRAFICZNE: PAN, — ODZIAL W KRAKOWE, VOL. VIII, WAR-
SZAWA — KRAKOW 1974.

Грамаатниковски В.: С. С. Сальников: ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ГЕОГРА-
ФИЯ МИРОВОГО ОКЕАНА И ЕЕ ОСНОВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ. Известия
всесоюзного географического общества, том. 107, вып. 3, 1975.

Андоновски Т.: О. К. Леонтьев, С. С. Воскресенская, А. И. Спири-
донов, Г. С. Анаев: ОБ ОСНОВНЫХ ПРИНЦИПАХ ГЕОМОРФОЛОГИ-
ЧЕСКОГО РАЙОНИРОВАНИЯ ТЕРИТОРИИ СССР И ПРИЛЕГАЮЩИХ
МОРЕЙ. Вестник Московского Университета, География, 2, Москва 1975.

Стојмилов А.: Марин Бъчваров: Географија на туризмот во социјалистичките страни. „Наука и изкуство“, Софија 1975. (стр. 1—222).

Книга 14, година 1976.

Панов М.: И. Црквениќ: СТАТИСТИЧКА И ФУНКЦИОНАЛНА
КЛАСИФИКАЦИЈА НАСЕЉА СР ХРВАТСКЕ. Централна насеља и гра-
дови СР Хрватске. Школска књига, Загреб 1976.

Панов М.: В. Клеменчиќ: СОВРЕМЕНИТЕ ГЕОГРАФСКИ ПРОБЛЕ-
МИ НА СЛОВЕНИЈА И СЛОВЕНЦИТЕ. Зборник од научниот собир по

повод 25 годишнината од формирањето на Географското друштво на СР Македонија. Географско друштво на СР Македонија, посебно издание, кн. 1, Скопје 1974.

Здравсва М.: А. Стојановски: ДЕРЕЦИНСТВОТО ВО МАКЕДОНИЈА. Институт за национална историја, Скопје 1974. (стр. 1—357).

Стојмилов А.: Ж. Јовичић: ОСНОВНИ МЕТОДОЛОШКИ ПРОБЛЕМИ РАЗМАТРАЊА ТУРИЗМА У ПРОСТОРНИМ ПЛАНОВИМА. Geografica slovenica, 5, Ljubljana 1977.

Стојмилов А.: ПАНОВ, М.: ТУРИСТИЧКА РЕКРЕАЦИЈА И ЗАШТИТА НА ЖИВОТНАТА СРЕДИНА. Зборник на трудови од Републичкиот симпозиум-туризам и заштита на животната средина. Географско друштво на СР Македонија, Скопје 1976.

Грамадиновски В.: П. Кирски: ТЕОРИСКО МЕТОДОЛОШКИ ОСНОВИ НА РЕГИОНАЛНИОТ РАЗВОЈ И ЕКОНОМСКАТА РЕГИОНАЛИЗАЦИЈА. Стопански преглед, бр. 4—6, Скопје 1976.

Грамадиновски В.: Б. Пекевски: ПРЕГРУПИРАЊЕ НА МАЛИТЕ СЕЛСКИ НАСЕЛБИ ВО ОПРЕДЕЛЕН БРОЈ РУРАЛНИ ЦЕНТРИ. Стопански преглед, бр. 4—6, Скопје 1976.

Даскаловски В.: Н. Узунов: ЕМПИРСКА АНАЛИЗА ЗА ВЛИЈАНИЕТО НА ЕКОНОМСКИТЕ, СОЦИЈАЛНИТЕ И ДЕМОГРАФСКИТЕ ФАКТОРИ ВРЗ МИГРАЦИЈАТА ОД ЕЛО ВО ГРАД ВО СР МАКЕДОНИЈА. Економски факултет, Скопје 1975.

Даскаловски В.: СОЦИОЛОГИЈА СЕЛА. Центар за социологију села, града и простора Института за друштвена истражувања Свеучилишта у Загребу, год. XIV, бр. 1—2, Загреб 1976.

Андоповски Т.: Р. Лазаревић: ГЕОМОРФОЛОГИЈА. Београд 1975.

Гашевски М.: Д. Дукић: ДУНАВ-хидрографске особине и сообраќајни значај. Научни преглед бр. 3, Научно друштво СР Србије, Београд 1976. (стр. 129—186).

Гашевски М.: М. Панов ГЕОГРАФИЈА НА СР МАКЕДОНИЈА. кн. I, Просветно дело, Скопје 1976. (стр. 1—404).

Панов М.: НОВЫЕ ИДЕИ В ГЕОГРАФИИ. 2. Городские системы и информатика. Издательство „Прогресс“, Москва 1976.

Панов М.: Ж. Дреш: СОВРЕМЕННАЯ ГЕОГРАФИЈА И МЕЖДУНАРОДНЫЙ ГЕОГРАФИЧЕСКИЙ СОЮЗ. Известия Академии наук СССР серия географическая, 5, Москва 1976.

Гашевски М.: М. И. Львович, МИРОВЫЕ ВОДНЫЕ РЕСУРСЫ И ИХ БУДУЩЕЕ. Мысль, Москва 1974.

Книга 15—16, година 1978.

Петрушевски И.: Е. А. Григорян: СЛОВАРЬ МЕСТНЫХ ГЕОГРАФИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ БОЛГАРСКОГО И МАКЕДОНСКОГО ЯЗЫКОВ. „Айастан, Ереван 1975.

Панов М.: D. Breznik: RAZVITAK STANOVNIŠTVA JUGOSLAVIJE U POSLERATNOM PERIODU. „Stanovništvo“ — 3—4, 1—2, IDN, CDI, Beograd 1973—1974.

Панов М.: Ј. Синадиповски—З. Груевски: ТРИТЕ МАВРОВСКИ СЕЛА. Комплексна монографска студија, Скопје 1976.

Панов М.: Е. Dukagjini: NEPRAVILNA LOKACIJA INDUSTRIJE U KOSOVSKOJ MITROVICI KAO GLAVNI UZROK AEROZAGADJIVANJA, X KONGRES GEOGRAFA SFRJ, Beograd 1976.

Даскаловски В.: Т. Симовски: НАСЕЛЕНИТЕ МЕСТА ВО ЕГЕЈСКА МАКЕДОНИЈА. кн. I, Институт за национална историја, Скопје 1978.

Даскаловски В.: М. VRESK: OSNOVE URBANE GEOGRAFIJE Školska knjiga, ZAGREB 1977.

Стојмилов А.: С. Николић: УВОД У ГЕОГРАФИЈУ — Историја географије и географских открића. „Научна књига“, Београд 1977.

Стојмилов А.: Z. PEPEONIK: SUVREMENE PROSTORNE PROMJENE NA OTOKU HVARU NASTALE IZGRADNJOM KUĆA ILI STANOVA ZA ODMOR. Hvarski zbornik, br. 5, Hvar 1977.

Петрушевски И.: Љ. Глигоријевиќ: СОЦИЈАЛИСТИЧКА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА — инженерско геолошка карта, Инженерско-геолошка карта-реонизација на теренот по стабилност и сеизмичност 1:2000000. Совет за истражувачки работи во рударството, Скопје 1977.

Книга 17, година 1979.

Панов М.: Р. Бакић — Б. Димић: ДНЕВНЕ МИГРАЦИЈЕ СТАНОВНИШТВА ПРЕМА УРОШЕВЦУ. Гласник Српског географског друштва, св. LVIII, бр. 1, Београд 1978.

Панов М.: СОЦИЈАЛИСТИЧКА САМОУПРАВНА ТРАНСФОРМАЦИЈА НА СЕЛОТО ВО СР МАКЕДОНИЈА. Институт за социолошки и политичко-правни истражувања при Универзитетот „Кирил и Методиј“, Скопје 1978.

Панов М.: Б. Валев: ПРОБЛЕМ РАИОНИРОВАНИЯ ПРОМЫШЛЕННОСТИ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИХ СТРАН ЗАРУБЕШНОЙ ЕТРОПЫ Вестник Московского Университета, серия 5, География, 4, Москва 1979.

Гашевски М.: Радомир Илић: ЈАБЛАНИЦА, ВЕТЕРНИЦА И ПУСТА РЕКА — хидролошке особине и водопривредни значај. Посебна издања Српског географског друштва, св. 46, Београд 1978. (стр. 1—74).

Гашевски М.: Душан Дукић: КЛИМАТОЛОГИЈА. Научна књига, Београд 1977. (стр. 1—378).

Даскаловски В.: Панов М.: ПРОСТОРНИ АСПЕКТИ МРЕЖЕ СЕОСКИХ НАСЕЉА. Социологија села, бр. 61—62, Загреб 1978.

Даскаловски В.: Душан Брезник: ДЕМОГРАФИЈА — анализа, методи и модели. Центар за демографска истражувања ИДН-а, Београд 1977. (стр. 1—523).

Даскаловски В.: Ејуб Сијерчић: МИГРАЦИЈЕ СТАНОВНИШТВА БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ. Републички завод за статистику СР БЈХ, Сарајево 1976.

Миленковски Љ.: Стојмилов А.—Каранфиловски Д.: ОСНОВИ НА ТУРИЗМОТ. Просветно дело, Скопје 1977.

Костовски В.: АТЛАС СВИЈЕТА. — нови поглед на Земљу. Загреб 1979.

Костовски В.: Драгулин Петровић: ГЕОМОРФОЛОГИЈА. — второ издание и дополнето издание, Грађевинска књига, Београд 1977.

Костовски В.: ГЛОБУС — списание за педагошки и методолошки прашања, Српско географско друштво, Белград 1978.

Книга 18—19, година 1981.

Панов М.: И. Петрушевски: ЛЕШЕК—историско-географско-еитографски приказ. Завод за унапредување на стопанството на СРМ, „Самоуправна прктика“, Скопје 1980.

Даскаловски В.: IGOR VRISER: NASELBINSKI SISTEM U JUGOSLAVIJI. Geografski vestnik, LII, Ljubljana 1980.

Даскаловски В.: Крстимир Палић: ПОЛОЖАЈ И СТАНОВНИШТВО ГОРЊЕГ ПОДРИЊА. Географски преглед, кн. XXIII, Сарајево 1979.

Стојмилов А.: Стеван М. Станковиќ: ТУРИЗАМ У ЈУГОСЛАВИЈИ. „Туристичка штампа“, Београд 1979. (стр. 1—238).

Ивановски Б.: Туристичка карта на СР Македонија. Фонд за туристичка пропаганда, Стопанска комора на СР Македонија, Скопје 1979.

Панов М.: К. Бере: НЕКЕ ОДЛИКЕ ПОСЛЕРАТНЕ УРБАНИЗАЦИЈЕ У ВОЈВОДИНИ. Зборник радова Природно-математичког факултета, срија за географију, 9, Нови Сад 1979.

Панов М.: М. Јовановиќ: УТИЦАЈ ЕНЕРГЕТСКИХ ОБЈЕКТА НА ЖИВОТНУ СРЕДИНУ. Човек и животна средина, Југословенски часопис за унапреење квалитета живота, 6, Београд 1980.

Панов М.: С. Масевска—Б. Пекевски: МИГРАЦИОНА КРЕТАЊА СТАНОВНИШВТА НА РЕЛАЦИИ СР СРБИЈА. — СР МАКЕДОНИЈА. Статистичар, орган статистичког друштва Србије, год. II, бр. 7—8, Београд 1980.

Здравева М.: МАКЕДОНИЈА КАКО ПРИРОДНА И ЕКОНОМСКА ЦЕЛИНА. ИНИ, Скопје 1978.

Петрушевски И.: KLIMATOLOŠKI ATLAS JADRANSKOG MORA. Hidrografski institut Jugoslovenske ratne mornarice, Split 1979.

Васил ДАСКАЛОВСКИ

Дипломирани студенти во учебната 1980/81 година
(16. 12. 1980 до 16—12 1981 година).

1. Тодоровски Борче Лидија „Рудник Радуша”
— 17. XII. 1980 година —
2. Масалковски Босилко Никола „Некои карактеристики во транс-
формирањето и развитокот на се-
лата Покрвеник, Волкодери и
Шурленици”
— 25. XII. 1980 година —
3. Герасимовски Данчо Орце „Природно-географски и социо-ге-
ографски карактеристики на ту-
ристичките рекреации во пробиш-
типска општина”
— 25. XII. 1980 година —
4. Андонов Стојне Миле — Стопанско географски каракте-
ристички на Босилеградска општи-
на — 25. XII 1980 година
5. Аранѓеловиќ Тодор Новак „Ниш и неговата сообраќајна уло-
га”
— 29. XII. 1980 година —
6. Тошев Илија Петар „Селски населби и потекло на на-
селбите во Охридско-струшката
сблест”
— 29. XII. 1980 година —
7. Ѓорѓиев Јосиф Томе „Селски населби и потекло на на-
селбите во Охридско-струшката
област”
— 4. II. 1981 година —
8. Шалев Петре Љупчо „Просторни и некои социо-геогра-
фски карактеристики на населби-
те во општина Штип”
— 2. III. 1981 година —
9. Чоловиќ Сулејман Јусуф „Доселено население од Санџак
во Скопје”
— 30. III. 1981 година —

10. Талевски Цветан Глигор „Социо-географски и економско-географски карактеристики на билоскиот дел на Мариово — 30. III. 1981 година —
11. Шаркоски Трајче Цане „Разместеност на населбите во Прилепската општина“ — 6. IV. 1981 година —
12. Неделковски Димче Боре „Развој и разместеност на градинарските култури во приградската зона на Скопје“ — 20. IV. 1981 година —
13. Гацовски Митко Васил „Стопанско-географски карактеристики на индустријата во општина Чаир“ — 26.V. 1981 година —
14. Гулевска Димитар Силвана „Развој на трговијата во Преспа“ — 10. VI. 1981 година —
15. Глигорова Васил Ратка „Земјоделието во Струмичка Котлина“ — 29. VI. 1981 година —
16. Јосимов Стефан Бранислав „Земјоделството во општина Свети Николе“ — 29. VI. 1981 година —
17. Снапкари Сократис Марика „Географско-стопански карактеристики на Краковското војводство на НР Полска“ — 29. VI. 1981 година —
18. Трајковски Крсте Трајко „Земјоделие во Пелагонија“ — 10. IX. 1981 година —
19. Цирковски Санде Драган „Стопанско-географски карактеристики на индустријата во струшката општина“ — 26. IX. 1981 година —
20. Ѓорѓиев Трајко Љупчо „Села во Охридско-струшката област“ — 14. X. 1981 година —
21. Павловски Сарафил Стојко „Создавање и развојот на населбата Драчево и демографска структура на населението“ — 24. XI. 1981 година —
22. Ѓошевски Васил Даница „Население во Охридско-струшката област“ — 2. XII. 1981 година —

23. Соколов Наум Спаско

Развиток на оризовото производство во Кочанска Котлина"
— 2. XII, 1981 година —

24. Мандал Осман Един

„Степанско-географски карактеристики на општина Прибој"
— 2. XII, 1981 година —

М. Николовска

